

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI
UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- 1814-jubileet:
 - Øystein Rian
 - Tone Selboe
 - John Peter Collett
 - Rasmus Glenthøj
 - Anette Storli Andersen
 - Hans H. Skei
- Forskningen i Norden:
 - Gunnel Gustafsson
 - Gunnar Öquist
- Intervju med Astrid Kruse Jensen
- För egen räkning: Ilkka-Christian Björklund

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

Årg. 90 • 2014 • Häfte 2

INNEHÅLL

Artiklar

Norge i det nordiske perspektivet. <i>Øystein Rian</i>	121
Camilla Collett. Essayist, debattant og litteraturkritiker. <i>Tone Selboe</i>	131
Universitetet i 1814. <i>John Peter Collett</i>	143
Det nye Norge og de miserable år efter 1814. <i>Rasmus Glenthøj</i>	155
"Enige og troe til Dovre falder." Om iscenesettelsen av en klippefast nasjon.	
<i>Anette Storli Andersen</i>	167
Millennieskiftet – en ny era för forskningssamarbetet i Norden.	
<i>Gunnel Gustafsson</i>	175
En jämförelse av de nordiska forskningssystemen. <i>Gunnar Öquist</i>	185
NT-Intervjun. Erindringen som billedgenerator. Samtale med Astrid Kruse Jensen.	
<i>Lisbeth Bonde</i>	201

* * *

För egen räkning och nordisk krönika

Om den nygamla östfrågan i finsk politik. <i>Ilkka-Christian Björklund</i>	205
Krönika om nordiskt samarbete. <i>Anders Ljunggren</i>	209

* * *

Bokessä

Nye bøker om 1814 og grunnloven. <i>Hans H. Skei</i>	213
--	-----

* * *

Kring böcker och människor

Socialdemokraten Eero Heinäluoma – en man med många drag.	
<i>Lena Skogberg</i>	217
Maud Olofsson – Centerledare från Fälldin-landet. <i>Barbro Hedvall</i>	219
Sigvard Bernadotte formger i silver. <i>Beate Sydhoff</i>	221
Skådespelaren Sven Wollter är pojken med pilbåge. <i>Lena Wiklund</i>	222
Bokslut, självhävdelse och politisk oro. <i>Úlfhildur Dagsdóttir</i>	225
Fredrik Barth – Norsk sosialantropolog i verdsklasse. <i>Arild Pedersen</i>	228
Framgångssagans bakgrund. Fem steg mot modernitet i Norden.	
<i>Mats Bergquist</i>	230
Två böcker om Bonniers. <i>Bo Högländer</i>	233
Fartfylld finländsk historia. <i>Henrik Helenius</i>	236

* * *

Sammanfattning	239
Tiivistelmä	240

ØYSTEIN RIAN

NORGE I DET NORDISKE PERSPEKTIVET

Kongeriket Norges svake stilling i unionen med Danmark, gjorde at det var lite politisk styrke å mønstre i 1814. Men professor i historie ved Universitetet i Oslo, Øystein Rian, viser at det fantes noe som gjorde nordmennene norske, og at en sterk selvbevissthet hadde vokst frem i årene frem mot 1814.

Artikkelen bygger på et foredrag i Det norske Videnskaps-Akademi, 24. januar 2014.

Fra 1300-tallet til slutten av 1900-tallet var Norge det svakeste av de tre nordiske kongerikene. Ikke alle svakere stater bukker under. Sveits hevdet seg gjennom hele det tidsrommet da Norge ble en underkuet stat under Danmark. Det som beseglet Norges skjebne var kombinasjonen av å dele konge med en mye mer sammensveiset nabostat og å være prisgitt kongens militære dominans sjøveien. Unionskongen hadde fra rundt 1500 en sterk marine, og Norge var et lett bytte for angrep sjøveien. Det militære samspillet mellom kongens marine og festninger avgjorde maktkampen om Norge på 1500-tallet.

Tidlig nytid var kongemaktens glanstid, og felles kongehus dannet nye og større stater. De danske og svenske kongene var i første rekke med å svinge seg opp – og Norge ble mest umyndiggjort. Langt på vei ble eneveldet innført i Norge alt i 1537. Da ble bremseklossene eliminert, dvs. det norske riksrådet og den norske katolske kirken. Av og til blandet det danske riksrådet seg i kongens styring av Norge, men før 1660 fikk han friere hender her enn i Danmark.

Det var den lutherske kongekirken som gjorde de to nordiske statene så sterke i tidlig nytid. Med kirken utviklet kongen en systematisk propaganda som utryddet tanken på å gjøre opprør mot ham og prentet inn i folket at han hadde en guddommelig rett til å styre. Og det kongen gjorde, det var rett.

Det hadde tatt tid å bryte ned tradisjonelle mentale strukturer. For Norges del gjaldt dette både nedkjempingen av katolisismen og av minnet om at Norge hadde vært en stat for seg og at Danmark var et fremmed land. Disse mentale strukturene var merkbare både i hatet mot den nye kirken og i den sterke motviljen mot å slåss i kongens kriger. Dette antistoffet var nedkjempet da kongen ble suveren i 1660. Og da kunne Norge med større effekt styres eneveldig. Kirken var tidens massemedium, den opphøyde kongen og bidrog sitt til en lojal krigsinnsats, seinest demonstrert under Napoleonskrigene da selv ikke stor nød brøt ned det Henrik Wergeland kalte nordmennenes *puddellojalitet*.

Men var det ikke stadig *bondeopprør* i Norge? Situasjonen i norske lokalsamfunn avvek ofte fra bildet av forholdene i København. Dette utløste mange småkonflikter, men de truet aldri kongens grep om styret av Norge. Begrepsmessig kan vi skjelne mellom *den store politikken* og *den lille politikken*. Den store politikken dreide seg om å styre staten, den var høyt hevet over nordmennene. Ingen av dem deltok i den, og de hadde ikke gjort det i flere hundre år. Men de deltok i den lille politikken, den som dreide seg om deres egne interesser. Som i alle land søkte de i *supplikkene* om privilegier, bevilinger, dispensasjoner og lettelser. På 1700-tallet ble disse aktivitetene supplert med lokale ordninger for *allmueskole* og *fattigstell*. Men det var en pålagt plikt, som andre undersåttlige plikter.

Innbyggerne i Norge hadde altså ingen plass i den store politikken, ikke en gang ved at nordmenn bekledte noen toppembeter i staten. I en nær ettertid ble den politiske sløvheten karakterisert som en *søvn*. Karl Johan gav ikke noe stort politisk løfte da han i Kieltraktaten lovet å respektere nordmennenes rettigheter.

Flere ganger hadde det blitt fremmet forslag fra Norge om å innføre norsk deltakelse i staten. De som var mest aktive med å foreslå dette var de store handelsborgerne. I forbindelse med hyllingen av den første enevoldskongen i 1661 foreslo borgerdelegatene at de skulle ha representanter hos kongen som kunne gi råd om skattleggingen i Norge, de ville ha et eget norsk Kommersekollegium og et eget norsk universitet. Dessuten bad de om å bli likestilt med danskene når det gjaldt karriere i staten. Disse ønskene dukket fra tid til annen opp igjen, men ble ikke imøtekommet før gjennombruddet for universitet i 1811.

Københavns norgespolitikk var en kombinasjon av *forsiktighet* og *vaksomhet*. Forsiktigheten skyldtes engstelsen for et svensk-norsk samrøre. Dette gav utslag som dels var *gunstige*, dels *ugunstige* for norske interesser. Gunstig var det at skattepolitikken ble preget av svekket vilje til å justere opp skattene i takt med inflasjonen. Ugunstig var det at mistillit til nordmennenes lojalitet fornyet og forsterket viljen til å sentralisere mer og mer til København.

Denne sentraliseringen startet med *norgesparagrafen* i *Kristian 3.s danske håndfestning* i 1536, den som avskaffet Norge som eget rike. I det danske vel-det fantes ingen uavhengige, særnorske organ, styret var vidtrekkende sentralisert til kongen. Denne politikken ble forsterket etter 1770. Stattholderembetet i Norge ble lagt ned, Overhoffretten ble avskaffet, og kontor for administrasjon av hele Norge i kollegiene i København ble delt opp.

I de fleste andre europeiske land fantes det gamle organ og institusjoner som ble videreført da land ble innlemmet i større statskonglomerat. Særlig viktige var *stenderforsamlingene*. Rett nok er det tydelig at fyrstene helst

ville kvitte seg med dem, og i noen tilfelle klarte de det. Men i de sørlige Nederlandene hadde alle ti provinser under spansk og seinere østerriksk styre sin egen stenderforsamling med rett til å bestemme skattenivået. Sverige hadde en felles *riksdag*, men den svenske staten var betydelig mindre sentralisert til Stockholm enn den dansk-norske til København – trolig hang dette sammen med stendenes innflytelse i det svenske systemet.

Det var ikke mye politisk styrke nordmennene satt igjen med etter sin lange historie. Men det som fantes ble akutt viktig i 1814. Det var Norges stilling som *et gammelt kongerike* og de følelsene som fantes blant nordmennene for *at de var norske*. At Norge hadde en eldgammel status som kongerike, spilte en stor rolle, i tråd med den allmenneuropeiske respekten for nedarvete ordninger under det gamle regimet. Det var kongeriket Norge som Fredrik 6. avstod til kongen av Sverige, dette var noe mer enn et geografisk område. Norgesparagrafen hadde aldri blitt kunngjort, og det ble fort klart for kongehuset at det var i dets egen interesse at Norge fortsatt hadde offisiell status som et rike. Det gav legitimitet overfor mulige arvekrav på Norge fra andre fyrstehus, både fra nære slektninger og fra mektige naboer, Sverige i alle år fram til 1814, og Russland fra 1700-tallet til 1917. Innehavet av Norges rike gav også noe å spille på som motvekt til den danske adelen før 1660, og siden gav det et virkemiddel overfor nordmennene, idet kongen mer og mer knyttet appellen om kongetroskap til undersåttenes ærekjærhet som nordmenn. Disse stadige appellene til nordmennene var et vellykket retorisk grep som bidrog til å innpode et element av nærhet i en ellers fjern kongemakt.

Kjernen i den norske nasjonale identiteten var dels en følelse for det *unike i norsk natur*. Dels var den en *historisk følelse*, med de norske kongesagaene som en norsk Bibel. På dette grunnlaget utviklet det seg en selvbevissthet, som ble oppfattet som en selvfølgelig norsk egenskap i årene opp mot 1814, den ble myntet ut i det faste begrepet «den kjekke nordmann». Perioden fra 1537 til midten av 1600-tallet var den depressive fasen for det norske, men så snudde det, trolig stimulert av *to nye faktorer*, den ene var *innsatsen i krigene fra 1657 til 1808*. Den andre nye faktoren var *den norske utenrikshandelen*. Den gav substans til følelsene av å ha noe å fare med. Det kan også legges til at den norske nasjonale identiteten befant seg i en *uskyldstilstand*, ettersom Norge i politisk forstand ikke var et eget handlende subjekt. Landet ble sett på som et offer for andres handlinger. Nordmennene kalte landet «Gamle Norge», og i dette lå det en omsorgsfull kjærlighet, som til en gammel mor.

Kongen og fedrelandskjærligheten var viktige omdreiningspunkt i 1814. Først noen ord om kongen i denne situasjonen. Fredrik 6.s utenrikspolitiske havari gjorde 1814 mulig. Det var et skarpt skille mellom dette havariet og den innenrikspolitiske situasjonen. I likhet med sine forgjengere hadde

Fredrik 6. små problem med å holde på Norge før 14. januar 1814. Eneveldet var en konstruksjon som klarte seg under de ekstreme påkjenningene som kom på løpende bånd. Hvilken aktiv rolle Fredrik 6. spilte etter 14. januar, vil jeg ikke gå inn på. Trolig har Kristian Fredrik i januar visst at han hadde sin fetters sympati. Men utover våren endret det seg, og den norske regentens forhold til Fredrik 6. ble mer og mer pinlig. Dette var en økende følelsesmessig belastning for Kristian Fredrik, og det bidro til at den norske sommerkongen gav seg bare noen uker etter den 17. mai.

Fra han kom til landet våren 1813 opptrådte prins Kristian Fredrik som en reservekonge. Hans hovedoppgave var å redde Norge for oldenborgdynastiet, og arbeidet for dette førte han videre i 1814. Slik sett var det kontinuitet fra før til etter 14. januar, og Kristian Fredrik tok med seg mye på flyttelasset inn i det nye systemet. Forventningene om at man underordnet seg fyrsten lå i ryggmargen både på ham og nordmennene, og dette utnyttet prinsen til å hevde seg som en sterk leder. Dessuten brukte han eneveldets virkemidler, i de byråkratiske rutineene og i propaganda og seremonier. At prinsen så også var noe så uvanlig som en intelligent, vakker og sjarmerende oldenborger gav ham en ekstra bonus i lederskapet.

Men så ble likevel ikke 1814 et *one man show*. Det var Karl Johan som jaget eneveldet ut av Norge, og han tilbød nordmennene langt mer enn de hadde hatt når det gjaldt medbestemmelse, ja, nesten like mye som de gav seg selv på Eidsvoll. Men han gjorde det som erobrer, og han var leder i en stat som nordmennene hadde blitt vant til å slåss mot. Det brukte Kristian Fredrik i sin propaganda, der han utmalte faren for det *svenske åket*.

Kristian Fredrik kunne ikke ture fram med eneveldet, dels fordi Karl Johan tilbød nordmennene indre selvstyre, dels fordi ledende nordmenn i flere miljøer nå grep sjansen til å slå et slag mot det gamle systemet – det reiste seg en opinion mot prinsens plan om å utrope seg selv som konge på basis av kongeloven og den angivelige odelsretten til Norge. Prinsen gav etter under stormannsmøtet på Eidsvoll 16. februar. Hans stilling var svekket etter Kieltraktaten, og han trengte en mer aktiv norsk oppslutning enn de undersåttelige beinmargreaksjonene fra eneveldet. Her spilte det inn at et væpnet forsvar mot svenskene inngikk som et nødvendig ledd i Kristian Fredriks plan. Også fra kretser i hæren kom det motbør mot å videreføre eneveldet.

De snakket ikke om demokrati i 1814. Kristian Fredriks sterkeste kort i spillet om makten var like fullt appellene til den norske fedrelandskjærligheten, den ble brukt i folke-eden i kirkene i februar-mars og i grunnlovsarbeidet på Eidsvoll i april-mai. Prinsippet om at Norge var et fritt og selvstendig kongerike ble stilt opp aller først i eden og i grunnloven. Her hadde Kristian Fredrik og selvstendighetspartiet en fordel framfor unionspartiet. Og så kom

årets kjenslemessige høydepunkt den 17. mai i gjenreisningen av den norske kongetronen da de valgte Kristian Fredrik til Norges konge. Disse følelsene fant sin utløsning i presidenten Georg Sverdrups malmfulle ord: «Reist er altså innen Norges enemerker Norges gamle kongestol, som Adelstener og Sverrer beklædte, og hvorfra de med visdom og kraft styrte gamle Norge». Og så avskjedstunden tre dager seinere med broderkjeden og det felles ropet: «Enige og tro til Dovre faller!».

Når det gjaldt etableringen av et konstitusjonelt system med en lovgivende nasjonalforsamling, var ikke forskjellen mellom de to partiene stor. Kristian Fredriks selvstendighetslinje gjorde det nødvendig å gi representasjonsrett til bøndene, for å være tro mot nasjonalmyten og sikre helhjertet oppslutning mot svenskene. Den frie norske odelsbonden hadde sin plass i forestillingene om det norske. Dette nasjonalmytologiske elementet var en ideologisk premiss for at bøndene ble tatt med som aktive statsborgere i den norske nasjonalstaten. Behovet for militær mobilisering kom dessuten til uttrykk i at hær og flåte ble representert på Eidsvoll. Det var i pakt med det svenske systemet at bøndene ble representert i nasjonalforsamlingen, og de ville trolig også ha fått en slik representasjon i en tidlig avtale med Karl Johan. Bøndenes emansipasjon var altså ingen tilfældighet, men en nødvendighet.

Sammenliknet med eneveldet innebar grunnloven en politisk revolusjon. I sin historiske bevissthet hadde eidsvollsmennene en idé om at det norske samfunnet i sagatiden hadde vært et folkestyre, så det var en inspirasjonskilde. Men for øvrig ble de konstitusjonelle ideene og reglene hentet fra Europa og Amerika. Den vestlige opplysningslitteraturen hadde stor allmenneuropeisk prestisje som nådde ut til alle kriker og kroker av Europa. Intellektuelle kontakter, handelsforbindelser, import av trykksaker og reiser førte til at de unge eidsvollsmennene var orientert om hvordan man kunne konstruere et konstitusjonelt monarki. Norge i 1814 befant seg i den situasjon som John Locke i 1690 skildret som den forstatlige tilstanden: De styrende og de styrte inngikk en bindende samfunnspakt.

Eidsvoll-grunnloven var et kompromiss mellom ulike hensyn. Prinsen ville ha sitt faste styre, derfor skulle kongen bestemme mye, både med vetorett mot stortingsvedtak, ved mulighetene til å styre i lange perioder når stortinget ikke satt sammen, ved å være sjef for statsrådene og embetsverket og ved myndigheten over militærvesen og utenrikspolitikk. Embetsmennene fikk sitt ved å kunne øve innflytelse gjennom flere kanaler: i sine embeter, som velgere og stortingsmenn. Sammen med borgerne sikret de dessuten byene en sikker andel av stortingsmandatene. Men bøndene ble den største velgergruppen, noe som åpnet helt nye muligheter for en politikk som ikke diskriminerte dem, slik privilegiesystemet tidligere hadde gjort. Og endelig ble maktkonsentrasjonen

under eneveldet avløst av en maktfordeling mellom lovgivende, utøvende og dømmende myndighet. De skulle bremse på hverandre, stå under oppsyn av en frigjort offentlighet i skrift og tale og avgrenses av de fundamentale menneskeretter som alle innbyggere skulle nyte godt av.

Det er et ofte stilt spørsmål ved hvor utbredt kunnskapen og oppslutningen om det som skjedde på Eidsvoll var. Befolkningen var fullstendig uvant med politisk representasjon og parlamentarisk arbeid. Eidsvollsmennene selv var uvant med det, og de fikk parlamentariske barnesykdommer, blant annet i intoleranse mot meningsmotstandere. Men de viste stor evne til rask læring, og dette hang nok sammen med at de var så unge. I befolkningen var det trolig liten kunnskap om hva grunnlovsarbeidet innebar. Hvordan kunne det være annerledes med en minimal og manipulert presse og total mangel på relevant erfaring?

Men tidlig dannet det seg i hvert fall en viten om at folket selv nå skulle være med på å bestemme og at dette skulle skje innenfor rammene av en norsk nasjonalstat. Det vakte en forventningsfull begeistring, og i Kristiania på slutten av februar skal folk ha vært halvt beruset av glede. Helt beruset var den gang sanseløst full, så det bør vel bety *beruset av glede*.

Men situasjonen var komplisert fra første stund, og dette svekket utviklingen av entydige følelser og holdninger. Framfor alt var faren for krig noe som snarere reduserte enn økte den patriotiske gløden i befolkningen. Innenfor eliten var unionspartiet overbevist om at man burde komme til forståelse med svenskene og at det var sjanser for å få gode vilkår i en svensk-norsk union. Grev Wedel hadde lagt grunnlag for dette synet helt fra 1809, men han og Severin Løvenskiold ble hemmet av demagogiske insinuasjoner om at de ikke var gode nordmenn, til tross for at de hadde inntatt et åpent norskpatriotisk standpunkt fra 1807.

Holdningene til svenskene ute i folket var sammensatt. På den ene siden hadde det vært ført mange kriger mellom Danmark-Norge og Sverige, de avleiret seg i minner og holdninger. På den andre siden var det et jevnt godt forhold mellom svensker og nordmenn, i det hverdagslige samkvemmet over grensen. Og norske og svenske bønder liknet på hverandre i skinn og sinn, dvs. i språk og mentalitet.

Det må også huskes at nordmennene befant seg i et trekantforhold til danskene og svenskene. De folkelige holdningene til danskene var ikke mer positive enn til svenskene, snarere tvert imot. Dette var noe svenskene stadig prøvde å spille på ved å stemple alle embetsmenn i Norge som danske, og de omtalte til og med norske soldater som danske. Dette var ikke troverdig i norske ører. Den danske propagandaen mot Sverige som stat hadde da bedre sjanser til å lykkes fordi nordmenn flest ikke hadde kunnskaper nok til å kontrollere den mot den svenske politiske virkeligheten. De ble tutet ørene fulle

om den svenske adelens dominans, mens det i Danmark-Norge ikke ble nevnt offentlig at svenske bønder hadde en langt sterkere politisk stilling enn danske og norske bønder.

Vinteren og våren 1814 utmalte Kristian Fredriks propaganda en fantasivirkelighet av de politiske utsiktene i Norden og Europa. Han hadde her lett spill, for en slik fantasivirkelighet hadde det danske eneveldet foret sine undersåtter med i flere generasjoner. Men den samme mannen som utbasunerte drømmescenariet var også den som framfor noen andre måtte forholde seg til virkeligheten, og det gjorde Kristian Fredrik så snart han hadde kommet tilbake til Christiania fra Eidsvoll i dagene etter 22. mai. Han møtte virkeligheten i møter med den britiske diplomaten Morier og så med diplomatene fra de andre tre maktene som skulle sørge for at Kieltraktaten ble etterlevd.

Det førte raskt til at Kristian Fredrik gav opp selvstendighetsprogrammet. Dermed forsvant hans viktigste drivkraft, kampen for det oldenborgske kongehuset. Denne drivkraften kom til uttrykk i en oppsiktsvekkende replikkveksling mellom den norske regenten og Severin Løvenskiold under en audiens på Eidsvoll i april: Da sa Kristian Fredrik: Her gjelder det å være enten dansk eller svensk, hvorpå Løvenskiold svarte: Jeg velger en middelvei som er å være norsk.

For Kristian Fredrik gjestod hans ære som norsk konge, og den innebar en forpliktelse til å forsvare det norske selvstyret, basert på grunnloven. Men det ble en ustø kurs. Utad oppgav han meget seint sin patriotiske kampretorikk. I samtalene med diplomatene oppnådde han det meste av sine reduserte krav, men Karl Johan ville demonstrere for det norske folket at deres sommerkonge var en bløffmaker, og så påførte han Kristian Fredrik en kort krig fra 28. juli. Krigens forløp i vel to uker ydmyket den norske kongen i nordmennenes øyne – det var trolig det viktigste resultatet for Karl Johan. Kristian Fredrik ledet krigen på en unnvikende og forvirrende måte. At han forpurret krigføringen var logisk ut fra hans egen resignasjon, men det utløste en kritikk som i Norge var helt ny i forhold til en konge.

Selv om bonderepresentantene på Eidsvoll hadde fylket seg om selvstendighetspartiet, var grunnholdningen til en krig blant bøndene mer beslektet med unionspartiets skepsis enn entusiasmen i selvstendighetspartiet – folket likte ikke kriger. På Eidsvoll soknet det store flertallet av delegatene til de fem prosentene av befolkningen som ikke hadde militære plikter og som privat ikke ble direkte rammet av en krig. De 95 prosent andre tilhørte familier som var utsatt for krigens lidelser.

Det må her ikke glemmes at Norge var et sterkt militarisert samfunn. Befolkningen var ikke blottet for militær tenkning, og rent allment hadde de sine klare æresbegreper: Kvinner og menn kjente forskjellen mellom mot og

feighet. Økenavnet *Kattekrigen* var en fordømmelse av en krig der hæren listet seg rundt uten å slåss skikkelig.

Siste fase i dramaet begynte med Mossekonvensjonen 14. august. Kristian Fredriks bidrag til dens bestemmelser var hans avskjedsgave til det norske folket. Men nå var det andre menn som for alvor overtok statsroret, det var statsrådene som før krigen hadde ført en skyggetilværelse under en dominerende regent. Etter at krigen hadde brutt ut, viste statsrådene seg strammere enn kongen – logisk nok ettersom han skulle forlate landet, mens de kjempet for framtiden til sitt eget land. De hadde derfor sin del av æren for det gunstige resultatet av en pinlig krig. Og det var de som helt til stortinget kom sammen i oktober, måtte forholde seg til alle de svenske forsøkene på å bryte ned den norske politiske motstanden. Det har kommet i skyggen av stortingets innsats i oktober-november at statsrådet hadde så gode nerver og behandlet svenskene konsekvent som en fremmed makt. Dermed hadde de ikke gitt bort ett eneste norsk forhandlingskort da stortinget kom sammen.

Stortinget fortsatte statsrådets strategi ved ikke å gi noen innrømmelser før grunnlaget for den svensk-norske unionen var ferdig forhandlet – først da ville tinget gå til valg av Karl 13. som norsk konge. I disse forhandlingene var det en norsk fordel at Karl Johan ikke fant så mye som skurret i Eidsvoll-grunnloven. Den var i betydelig grad slik han selv ville ha hatt den. Dette var ikke en plutselig innskytelse, men hang sammen med at han var fortrolig med en konstitusjonell statsskikk. I tillegg spilte det inn at den svenske kronprinsen ville unngå en fortsettelse av krigen. Han hadde høyere tanker om nordmennene som krigere enn om Kristian Fredrik som krigsleder.

De to viktigste stormaktene, Storbritannia og Russland, var interessert i en løs svensk-norsk union som sikret freden i Norden. Som i hele den europeiske restaurasjonen var tsar Alexander av Russland den velmenende gudfaren som Europa manglet etter den første verdenskrig. Karl Johan var fylt med noe så sjeldent i politikken som en sterk følelse av takknemlighet mot tsaren, og kronprinsen sendte ham takkebrev etter takkebrev. Omkvedet var at uten Alexander hadde alt det som skjedde i Norden i 1814 ikke vært mulig.

Det vi vet om Karl Johan i en fjern ettertid, visste ikke de norske lederne høsten 1814. Og da er det bemerkelsesverdig at de spilte så høyt som de gjorde, og dermed innkasserte de den ene svenske innrømmelsen etter den andre. Dette gjorde de etter en pinlig norsk krigsinnsats og med en svensk hær og flåte truende nær Kristiania. I de direkte forhandlingene i Kristiania stod stortinget under press fra de svenske kommissærene. Så godtok Karl Johan i neste omgang det som kommissærene hadde motsatt seg. Nordmennene visste ikke hvor langt Karl Johan var villig til å strekke seg, så de tok stadige sjanser ved å vedta omformulerte grunnlovsparagrafer som styrket stortingets

myndighet på kongens bekostning og dessuten synlig- og selvstendiggjorde det norske statsrådet. Alt dette ble gjort i stortingspresident Christies virtuose regi og stil. Embetsmennene sikret seg mot at en fremmed kongemakt favoriserte sine svenske klienter ved å utelukke andre enn norske statsborgere fra å få embete i Norge og ved å gjøre embetsmennene uavsettelige dersom de ikke ble fradømt embetet. Dermed oppnådde det norske embetsaristokratiet i den svensk-norske unionen det den norske adelen aldri hadde oppnådd i unionen med Danmark.

Og så skaffet stortinget seg kontroll med bruken av den norske hæren utenfor landets grenser. Et par år seinere ble hæren redusert til en tredjedel, og i dette tiltaket ble norske og svenske interesser forent i en historisk avmilitarisering: Sverige fikk trygghet for at Norge ikke utgjorde noen militær trussel, Norge fikk trygghet for ikke å bli en brikke i et svensk stormaktsspill. For Karl Johan var det greit, fordi han ikke ville ha en svensk revansjekrig mot Russland. Resultatet ble et nytt fredelig Norden med Sverige-Norge som kjerneområde. Og staten ble billigere, slik at stortinget kunne avskaffe den direkte statsskatten i 1836.

Den svensk-norske unionen ble i mange år en politisk ordning som var til fordel for begge parter. I norsk historieskriving finnes ikke noen mer treffende karakteristikk enn *annus mirabilis*: Det synes som et under at det skulle gå slik med så dårlige forutsetninger i utgangspunktet. Et utarmet land uten erfaring med å styre seg selv på flere hundre år kom ut av året med en liberal konstitusjon i en balansert union med nabostaten Sverige, med statsinstitusjoner i norsk skikkelse og med en nasjonalforsamling valgt av en stor del av folket. Stortinget fikk avgjørende innflytelse på lovgiving og finanspolitikk.

De svenske kommissærene i forhandlingene med stortinget høsten 1814 hadde problem med å skjønne det de opplevde med de krevende norske forhandlerne. Det var jo et misforhold mellom Norges svakhet og nordmennenes eplekjekkhhet. Dette finner vi uttrykt i en rapport fra kommissærene til Karl Johan 28. oktober. De svenske kommissærene skrev at stortinget hadde en stolthet som var like stor som dets beskjedenhet burde ha vært. Det var en nasjonalstolthet som nå ble en faktor i den store politikken.

Danskene hadde støtt på den tidligere, og nettopp i det sosiale sjiktet som spilte hovedrollene på Eidsvoll og stortinget i 1814, blant ungdom i den norske embetseliten. Den danske juristen Anders Sandøe Ørsted skrev i sine erindringer om 1780-årene at han da hadde en norsk huslærer som «viste en nationalstolthed og foragt for alt dansk» som Ørsted ikke hadde opplevd maken til. Dette er i strid med den moderne læren om at det ikke fantes en sterk nasjonal identitet i Norge før 1814, men kan finne støtte fra et par kollektive karakteristikk av de norske studentene i København, i de formative

ungdomsårene for norske embetsmenn. Det viktigste utsagnet finner vi i et brev fra professor i gresk og historie Hans Gram til stattholder i Norge, Christian Rantzau, skrevet så langt tilbake som 8. mai 1734, altså 80 år og ni dager før den store dagen i 1814.

Gram er kjent for sin nøkterne kildekritikk, og han var allment respektert for sin sikre dømmekraft. Her skrev han om de norske studentene i København at de hadde en stor feil, «deres studerendes, fra barndommen op, indgroede vanité, og altfor gode opinion om sig og deres nation, et vitium, som jeg al min tid, har observeret hos deres ungdom, som her nedkommer (få undtagne).» Gram hadde vært ved universitetet siden 1703, altså 111 år før 1814. Akkurat samme observasjon gjorde Claus Pavels i sin studietid i København på slutten av 1700-tallet: Nordmennene hadde høye tanker om seg selv, med brodd mot danskene. Denne studentpatriotismen ytret seg jevnlig i markeringer på universitetstrappa og de første benkeradene i auditoriet. De norske studentene besatte disse stedene og jagde jevnlig sine danske kamerater bort fra dem.

Stoltheten hadde tidligere ikke hatt noe politisk innhold. I 1814 fikk den plutselig det, og da dels med brodd mot levningene av det danske eneveldet, og dels mot det truende svenske angrepet. All den viljen nordmennene ikke fikk tatt ut i krigen, tok de ut i en plutselig deltakelse i den store politikken. De var som et oppbrusende studentsamfunn – dette var de unges forbund. Og det forklarer hvorfor et land i stor økonomisk nød sikret seg selvstyre.

TONE SELBOE

CAMILLA COLLETT

Essayist, debattant og litteraturkritiker

Camilla Collett var en uredde og viktig forkjemper for kvinners rettigheter, og en betydelig forfatter. I 2013 har man i Norge markert 200-årsjubileet for hennes fødsel, samtidig som man kunne feire 100 år for kvinners stemmerett.

Professor i allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo, Tone Selboe, gir i denne artikkelen et innblikk i Camilla Collett som essayist; noe hun ellers har behandlet mer utførlig i boken *Camilla Collett: Engasjerte essays*.

Camilla Collett, født Wergeland (1813-1895) er i Norge mest kjent for sitt engasjement for kvinnesaken, romanen *Amtmandens Døttre* og sitt forhold til Johan Sebastian Welhaven – om ikke nødvendigvis i den rekkefølgen. Mindre påaktet er essayisten Collett, til tross for at det var som forfatter av artikler og essays av ulikt slag hun hadde sitt primære virke. Her påtar hun seg en rolle som oppdrager og vitne ”fra de stummes leir”; hun setter ord på hittil uartikulerte erfaringer og synspunkter, kritiserer mannlige forfatters kvinnebilder og viser slektenskap med europeiske forfattere som Madame de Staël og George Sand.

Som kritiker og essayist står Camilla Collett i særklasse. Hun er kritisk i betydningen sarkastisk, morsom og debatterende, og hun er godt orientert om tidens litteratur og historieskrivning. Hennes humanistiske engasjement gjaldt først og fremst kvinnes situasjon og muligheter, men ikke utelukkende det. Som del av Wergeland-familien var spørsmål omkring nasjonsbygging så å si en internalisert del av erfaringshorisonten hennes, og gjennom det intellektuelt stimulerende ekteskapet med Jonas Collett, som tilhørte Welhavens krets, ble hun stadig minnet om samtidens stridsemner. Camilla Collett sto følgelig i en mellomstilling allerede som ung, en posisjon som nok var personlig smertefull, men like fullt tankemessig produktiv. I denne posisjonen fant hun altså sitt eget emne og felt – kvinnespørsmålet. Skjønt hun mottok impulser fra begge sider i den estetiske og politiske kampen, var den veien hun staket ut hennes egen, og debatten sto på et område fjernt fra både Wergeland og Welhaven.

Europeeren

I 1841 giftet Camilla Wergeland seg med universitetslektoren Jonas Collett og etablerte seg i Kristiania, men fra hun ble enke i 1851 og fram til sin død i 1895, tilbrakte hun livet på reise: Først dro hun til København med to av sønnene, og fra begynnelsen av 1860-tallet reiste hun alene til storbyer som

Berlin, Paris og Roma. Mange av tekstene hun skrev på disse reisene, sto først i dags- og ukeaviser – som debattinnlegg, reisebrev, bokomtaler eller artikler, og fant deretter veien inn i hva vi i dag vil kalle essaysamlinger; hele seks i tallet mellom 1868 og 1885.

Allerede som ung besøkte Camilla Collett Europa, både på skole i Tyskland og på reise med sin far til Hamburg og Paris. Europeisk var følgelig ikke noe hun ble, det var noe hun var. Det nasjonale, derimot, måtte bygges: Norge fantes ennå ikke som ferdig utviklet nasjonalstat – Collett var med på å forme den. I siste halvdel av attenhundretallet etablerte hun seg som en markant stemme i samfunns- og kulturdebatten. I alt hun skriver er det en didaktisk undertone. Det hun ser i utlandet, sammenlignes med forholdene hjemme. Den unge nasjonen Norge ser hun på som en uoppdragen gutt som må slutte å banne og drikke – og begynne å respektere kvinner: ”Han maa lære sig af med at drikke og bande og gjøre Styr ved mindste Anledning, blot fordi han altid maa have noget at krangle om. Han maa lære sig at behandle – Kvindfolk bedre, end han gjør”. ”Agtelse for Dannelsen” betyr å balansere den maskuline utfoldelsen; en dannet nasjon inkluderer både kvinner og menn som fullverdige borgere (Collett 1913, III: 158–59).

Camilla Collett er en moralsk og i en viss forstand tendensiøs skribent, forstått på den måten at hun ikke var redd for at engasjementet skulle gå utover stilen. En skrivemåte som ofrer saken på det skjønnes alter, er ikke noe for henne; den ender nettopp der hennes kritikk begynner – med å gjøre kvinnen enten til emne for hyllest eller hat. Hun er etiker mer enn estetiker, skjønt skillet gir liten mening. For i praksis, i utførelsen, er hun en altfor god stilist, en altfor belest og bereist forfatter til å være likegyldig til stilen. Stilen er mannen, lyder naturhistorikeren Buffons gamle ord, og for Collett er stilen kvinnen i den grad at skillet mellom kritikk og bekjennelse, erindring og debatt, er fraværende. Historiske frontfigurer møtes med tiggere på hjørnet; aforistiske betraktninger står side om side med mer polemiske artikler.

Nå er det ikke spesielt originalt å se Camilla Collett som moralsk og engasjert; derimot har det vært uvanlig å se engasjementet som politisk, altså å betrakte henne som også en politisk forfatter og reporter: ”For politik havde hun ingen synderlig interesse,” skriver sønnen Alf i sin minnebok om moren (Alf Collett 1911: 174). Litteraturprofessoren Ellisiv Steen bekrefter synspunktet i sin doktoravhandling fra 1947: ”Hun var politisk uinteressert og lite orientert” (Steen 1947: 302). I vår tid har man selvfølgelig vært opptatt av hennes politiske relevans for ettertiden, men påstanden om at hun selv ikke er politisk interessert og orientert, har ikke blitt utfordret. Går man derimot til Colletts egne tekster, blir det klart at politikkbegrepet hos henne ikke blir forkastet, men omdefinert: ”Har noget i min Produktion lignet en *politisk* Bekjendelse, saa bunder den dog paa det samme uryggelige Grundsyn,

hvorpaa denne Produktion er bygget: mit Høire og Venstre heder *Mand og Kvinde*,” oppsummerer hun i *Aftenposten* nyttårsaften 1885 (Collett 1913 III: 408–9). Det er neppe tilfeldig at Høire får mannen, mens Venstre får kvinnen, men for Collett var politikken mer enn partiene; det handlet om mennesker og moral. Kvinnene var jo ikke del av de politiske beslutningsprosessene på dette tidspunktet, men den autoriteten hun etablerer ved også å uttale seg på områder som tilsynelatende har lite med kvinnesak å gjøre, er nettopp en måte å utfordre kvinnens stilling på. I en aviskorrespondanse fra Roma i 1881 ironiserer hun over menns syn på kvinner som umælende og uvitende: ”En Mening om Politik og Statens Anliggender altsaa, som har formet sig i Spise- og Barnekammeret, det var Moro!” (Collett 1913 III: 157). Ordene viser hvordan hun mot slutten av sitt forfatterliv skjerper analysen av de sosiale, politiske og juridiske sidene av hva det vil si å tilhøre den ”Varetægtcelle” som er synonymt med å være kvinne.

Litteraturkritikeren

Camilla Collett var en bereist og belest forfatter, og også som litteraturkritiker har hennes virke – hennes kamp for en engasjert og sannferdig litteratur – langt på vei blitt glemt. I det følgende vil jeg derfor løfte fram Collett som litteraturkritiker, med utgangspunkt i hennes kritikk av Georg Brandes og noen av de forfatterne han trekker fram. I 1872 skriver hun:

Vi har foran os en Bog, der, nylig udkommen i Danmark, giver os et Billede af Tilstandene før og efter den store franske Revolution. Den kaster, maaske uden at have det til Hensigt, interessante og høist betegnende Lys over Kjønnenes erotiske Forhold til hinanden, saaledes som det fandt sit Udtryk i Dramerne og Romanerne fra hine Tidsperioder. Denne Bog byder en udmerket Ledetraad, og vi vil følge den gjennem nogle af de merkeligste af de Digtverker, den omtaler. (Collett 1913 II: 223)

Boka det er snakk om, er første bind av Brandes’ berømte *Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur*, nærmere bestemt den delen som går under tittelen *Emigrantlitteraturen*. Første utgave kom i 1872, samme år som andre bind av *Sidste Blade*. I årene som følger, kommer Collett flere ganger tilbake til Brandes, og det er tydelig at Brandes som ”utmerket ledetråd” skal forstås ironisk. Hun har ikke til hensikt å underkaste seg den store mester eller la ham og hans litteraturhistorie i fred. Selv om hun nok kan tilslutte seg flere av hans synspunkter, sikter hun mot å avsløre utilstrekkeligheter og blinde flekker i hans fortolkninger. Hennes kritiske springbrett er den viktigste litterære opinionsdanneren i Norden.

Brandes er talerør for en tradisjon som først og fremst ser mannlige forfattere som bærere av det nye og interessante – det gjør ham til Camilla Colletts viktigste antagonist. Han på sin side ser henne som en av de ”vrede damer”, og dem hadde han ikke mye til overs for. I *Hovedstrømninger* setter Brandes

seg fore å gi en sammenlignende framstilling av fransk, tysk og engelsk litteratur kalkert over en bestemt grunnstruktur som har sitt opphav i den franske revolusjon. Det er litteraturen i perioden mellom 1789 og 1848 som er hans materiale, altså tiden mellom de to store revolusjonsårene, og poenget er at utviklingen går i bølger. Først er det revolusjon, så reagerer litteraturen som kommer umiddelbart etter på det som er skjedd før, før ny handling – aksjon – kan oppstå. Brandes skildrer utviklingen som et drama i seks akter, og i siste akt kommer den velkjente sentensen: ”Det at en Literatur i vore Dage lever, viser sig i at den sætter Problemer under Debat.” I Norden kommer ”aksjonen” først til syne i de siste tiårene av århundret – hvis man altså ikke regner med Colletts *Amtmandens Døttre*. Det gjør ikke Brandes.

Også Collett er opptatt av tilbakeskritt og framskritt, men istedenfor å se på de store utviklingslinjene, makrohistorien, er hun opptatt av det som i vår tid ville hete mikrohistorie – beretninger om følelser, enkeltmennesker og hverdagsliv: ”Engang var Talen om den Rolle, Romanen spillede i Kvindelivet. Det er nu paa Tide at vende Sagen om. Lad os nu se at aabne vore Øine for den Rolle, Kvindelivet spiller i Romanen,” skriver hun oppglødd (Collett 1913 II: 380). Romanen er interessant som vitnesbyrd om livet, og hun undersøker den samme perioden som Brandes gjør. Mye har forandret seg i løpet av 1800-tallets første halvdel, men ikke alt: ”Den *blaserte* Mand lever den Dag idag, kun under andre Former, i Livet og i Litteraturen” (Collett 1913 II: 227).

Mannlige melankolikere

Brandes’ *Emigrantlitteraturen* har lånt sin tittel fra de franske forfatterne som i kjølvannet av 1789-revolusjonens terror måtte forlate Frankrike, og Collett går Brandes etter i sømmene når hun skisserer den litteraturhistoriske utviklingen etter revolusjonen. Hun følger romanlitteraturens historie fra den romantisk-sentimentale fortelling sist på syttenhundretallet, gjennom emigrantlitteraturen på begynnelsen av attenhundretallet, det Brandes kaller ”romantismen”, ”en Art Romantik før Romantiken”, og fram til romanen på 1830- og 40-tallet (Brandes 1906–7 I: 191). Først møter vi mennene i geografisk eller sosialt eksil, mens man senere i århundret finner dem i det urbane selskapslivet. Slik oppsummerer hun århundrets mann:

For første gang fik man se ham, rigtig som han var; og man studsede. Det var de samme Grundtræk: Sjælens Rynkethed og Graahærdethed, den samme ubændige Egoisme og rovlystne Ledighed. Kun færdedes han ikke længer i Urskovene og mellem Alperne. De imponante, melankolsk blege Renéer havde forvandlet sig til deres egne sirlig friserede, elegante Raymonder og Arthurer, som de hver Dag mødte lyslevende i Salonerne og ved Veddeløbene. (Collett 1913 II: 229)

Hvem er det som gemmer seg bak disse tilsynelatende alminnelige og tilfældige herrenavnene?

La oss starte med den livstrette, melankolske mannstypen, ”de melankolske blege Ren  er.” René er sinnbildet på en bestemt mannstype fra begynnelsen av århundret; den trette, nedstemte eksilanten. René er den melankolske helt  n i Fran  ois-René de Chateaubriands lille roman av samme navn fra 1802. René har tilsynelatende alt vi kan ønske oss av en romantisk helt: Han lider av *spleen*, uro og melankoli, han har et egosentrisk fantasi- og følelsesliv som gir seg uttrykk i tekstens incestmotiv, og han ender med    ofre kvinnen, i dette tilfelle sin egen søster, på selvopptatthetens alter. Fordi han ikke vil la henne være i fred, ender hun med    begå selvmord. Incestmotivet understreker det selvsentrerte ved René: Den eneste han kan elske, er en som ligner ham selv, ja, som i en viss forstand ”er” ham selv. For en leser av i dag framstår han ikke bare som et tidlig eksempel på den inkarnerte romantikeren, men også som en nesten *parodisk* romantiker. Collett har, i motsetning til Brandes, blikk for parodien, men hun kritiserer både romanforfatteren og kritikeren for blindt    godta en mannstype som René uten kritisk distanse. René blir for henne et talende eksempel på hvordan melankolien, egoismen og klagen over det tapte bærer i seg en kime til ødeleggelse og undergang.

”*Dr  b hende! (Tue-la!)*”, skriver Collett, det er tidens maskuline rop: ”Thi det gælder i dem alle: enten maa Manden betvinge hende og b  ie den ops  tsige efter sin Vilje, eller hun skal d  , d  ” (Collett 1913 II: 486 og 387). I *René* uttrykkes sammenhengen mellom kvinne og død mest ekstremt: Det er n  r René mottar et brev som forkynner Am  lies d  d, at han starter sin fortelling. I hans øyne er hun dessuten på sitt vakreste når hun er på sitt mest uoppnåelige – på vei inn i nonneordenen. Kvinnen er også mest erotisk attraktiv når hun frasier seg enhver mulighet for erotikk, og mannen er aldri sterkere i sitt begj  rs vold enn når hun viser seg absolutt og endelig uoppnåelig. Vi ser hvordan d  d, erotikk og sk  nnhet kobles på en måte som vi fra ettertidens ståsted kjenner igjen som 1800-tallets store litterære motiv, et motiv Collett umiddelbart identifiserer og kritiserer. I *René* er døden satt i scene både som kjærlighetens selvopptatte krumtapp og som selve *fortellingens* drivkraft. René f  r ikke kvinnen han elsker, men han f  r fortellingen om henne; den døde kvinnen er litteraturens genese så vel som dens materiale. I sin kritikk av de romantiske dikternes d  dsfiksering, deres hang til døde kvinnekropper og kobling mellom d  d, anatomi og kjønn, g  r Collett v  re dagers feministiske kritikk en høy gang. Edgar Allan Poes berømte uttalelse fra 1846 om at en vakker kvinnes d  d utvilsomt er det mest poetiske emnet i verden, og den sørgende elskereren den som er best egnet til    dikte om det, er ofte sitert som en inngang til    forstå romantikkens kj  nnsoppfatning (jf. Bronfen 1992).

Collett leste dårlig engelsk og kjente neppe Poe, derimot kjente hun godt til Charlotte Stieglitz’ historie. Hun hadde lest Theodor Mundts bok om henne fra 1835, og hun hadde selvfølgelig lest broren Henriks dikt ”Pigen

paa Anatomikammeret” (1837), og Welhavens reiseskisse fra Paris året før, ”Literatur. La Morgue”, som begge skildrer døde kvinneskikkelser (jf. Steinfeld 1993: 39–71). Det var, så morbid det enn lyder, noe i nærheten av et inspirasjonssted for den romantiske dikteren.

Collett, som selv i ungdommen flørtet med dødslengselen, har som eldre kritiker inntatt en langt krassere posisjon: Fortidens offervillige kvinne duger ikke som modell for dagens kvinne – eller for dagens roman. Kvinnen forblir sekundær enten mennene ber om å *bli* elsket eller å *kunne* elske; *pauvre femme* – stakkars kvinne – som skal være offer for dette følelsens stadig vekslende felttog. Først er hun mål, deretter middel, og nåde henne om hun belønner den maskuline jakten for tidlig; det er nemlig jakten og faren ved den mer enn kvinnen selv som er målet. Alt dette slår Collett raskt og skarpt ned på:

Hun gjør disse interessante Manfreder, Renéeer og Adolpher, bag hvilke hine store Forfattere knapt gjør sig den Uleilighed at skjule sine egne katzenjammerlig-melankolske Træk, en slet Tjeneste ved for tidlig og for rigt at lønne deres Bestræbelser; og Trofasthed driver dem rent til Fortvivelse. Det er Bevægelsen, Sindsrystelserne, disse Herrer attraar; de maa have alle en Jagts Ophidselser og spændende Overgange, Fanfarerne og Farerne, Uvissheden, Forfølgelsen og Seiren, og det gispende Offer, der venter Naadestødet for deres Fod, og saa? ... Ja, saa er Legen ude. (Collett 1913 II: 225.)

Den lidenskapelige følelsen næres av avstand og hindringer, ikke av hjemmets lune arne. Det er forelskelsens arkeologi Collett her avslører som et spill på mennenes banehalvdel.

Nå visste jo Collett mye om denne typen erotisk lek fra sitt eget liv, og hun var i sin ungdom ikke fri for selv å dyrke den umulige kjærligheten. Men hun kjenner også omkostningene, og kan derfor dissekere både de mannlige melankolikerne og Brandes' fortolkning av dem. Det er ikke uten grunn en bestemt mannstype hun går til angrep på: den melankolske estetiker hvis fremste egenskap er kjedsomheten, og som i sin jakt på virkelige følelser legger kvinneliv øde. Alle er de unge, men ifølge Collett tidlig gamle. Det er Chateaubriands René, det er Benjamin Constants Adolphe, og det er Lord Byrons Manfred, og det er, kunne vi tilføye, Søren Kierkegaards Johannes forførereren – uten at Collett nevner ham. Men han minner også mistenkelig om en annen, mer hjemlig figur: ungdomstidens sentrum for all hennes lengsel – den gode Welhaven, som nettopp øver seg i følelsenes kunst, jakter og beiler, men alltid på avstand, og uten vilje til å la seg binde, for ja, så er leken ute.

Den mannlige forfatteren er i denne tapningen en prøvet, melankolsk type som verken våger eller vinner, men det livet ikke kan tilby, kan litteraturen muligens kompensere for: ”Selv ude af Stand til at elske, kastede de sig paa Romanen for at skildre Lidenskapen” (Collett 1913 II: 382). Og lidenskapen, den kan bare vekkes av motstand, av en kvinne som sier nei – for så å la seg overvinne.

Fra for lengst glemte sentimentale fortellinger med lykkelig slutt til den postrevolusjonære romanens desillusjon, er det ifølge Collett skjedd en forandring med kvinnens posisjon. Hun er ikke lenger mål, men middel: fra dyrket mor til uoppnåelig amasone, fra den som elsker til den som skal inspirere mannens følelse, fra trofast muse til trofé for mannens kamp. Fra skanse til skanse drives hun, og det er mennene som driver henne – deres er makten og æren i all evighet. Collett ironiserer over dem, nærmere bestemt over den tidlig-gamle helten som "*vil bruge Kjærligheden som en Styrkedrik for sin Selvfølelse*" (Collett 1913 II: 226). Ordene viser til Brandes' karakteristik av Constants *Adolphe*, men er gyldige også for *René*; de er sitert og kursivert av Collett for å få fram det hun anser som kjernen i det mannlige synet på kvinnen, og som Brandes ifølge Collett slutter seg til.

Kvinnelige opprørere

Så langt de mannlige forfatterne. Hva med de kvinnelige?

En nys utkommen europæisk Litteraturhistorie indeholder saaledes blant en sindsforvirrende Masse kjendte og ukjendte Mandsnavne kun to kvindelige, som det ikke heller ret vel lod sig gjøre at forbigaa: *Mad. de Staël* og *Georges Sand*, -- en Ære, som de rigtignok maa betale med at se de merkeligste Fortrin, der smykker dem, stemplet som *mandige* og med forresten dygtig at rives ned. (Collett 1913 II: 379)

Det er den omarbeidete utgaven av *Emigrantlitteraturen* fra 1877 Collett her henviser til. To kvinner nevnes ganske riktig, men faktisk er det bare de Staël som får grundig omtale, siden Sand tilhører en senere periode – og et senere bind av *Hovedstrømninger* – og derfor bare kort nevnes. Det var heller ikke Brandes, men den franske historikeren Jules Michelet, som både Collett og Brandes leste, som kalte henne mandig, det gjorde for øvrig også George Sand. Jeg skal ikke gå inn på de Staël her, men konsentrere meg om henne som både for Brandes og Collett er århundrets største forfatterinne: Sand. Da kommer ifølge Collett "denne Sag (...) rigtig tilorde". Og saken, det er kvinnens stilling, den som står mellom århundrets mann og århundrets kvinne, mellom blasertheten og følelsen. Det er når Sand finner sin plass i synsfeltet, at protesten blir etter Colletts smak:

Det var ingen halv Protest, ingen Gaaen paa Akkord med noget; det var Hansken kastet til det hele Samfundshykleri og den bundløse Umoralitet, som dette skjulte. Men bag denne lille, fine Damehanske lynede der altid færdige Vaaben, Vaaben saa skarpt tilslebne, saa sælsomt skjøntformede, at man over at beundre dem glemte, hvor sikkert de rammede, og hvor dødelig de kunde saare. (Collett 1913 II: 228–29).

Det er Sands mot til å tale med kritisk sans og menneskekunnskap, hennes fryktløse holdning både i liv og diktning, som gjør henne til et forbilde for Collett. Å "være den første Kvinde, som talte" er en hedersbetegnelse og en

kvalifikasjon Collett uten videre kan identifisere seg med: Fra ulike land i Europa er de begge samtidige stemmer fra de stummes leir, og Sand inntar umiddelbart en privilegert stilling i Colletts anegalleri: ”kun Oplevelsen selv giver Vidnet Ret til at vidne,” som hun skriver med stor grad av innlevelse (Collett 1913 II: 230).

Med Sand blir kampen mot dandyen fra 1830-tallet aktualisert: ”Aarhundredets Mand” trer ikke lenger fram som den mektige, melankolske eksilanten René, men ifølge Collett som den elegant friserte salongløven Raymond. Han henspiller på George Sands Raymon, som er den upålitelige elsker og salongløven i hennes debutroman *Indiana* (1831) – preget av ”den samme ubændige Egoisme og rovlystne Ledighed” som den allerede omtalte René (jf. Collett 1913 II: 229). Selv om mannen i løpet av århundret har gått fra å være innadvendt melankolsk estet til å bli aggressiv dandy, fastslår Collett at grunnholdningen fortsatt er selvsentret; griskheten og egoismen består også etter at den romantiske eksilanten er blitt modernisert og urbanisert. Det er kort sagt maskulinitetens utvikling vi får en ironisk oppsummering av. I *Indiana* er Raymon innbegrepet av den upålitelige og egoistiske mannen som setter egen nytelse og lyst foran hensynet til kvinnene han forfører. I romanen faller hovedpersonen Indiana for denne vakre og elegante salongløven, som imidlertid ikke bare viser seg å være hennes tjenestepikes elsker, men som ender med å svikte henne på det groveste og av strategiske hensyn gifte seg med en kvinne som kan gi ham posisjon og penger.

Både Collett og Sand går med andre ord løs på de virkelighetsfjerne estetene, og i sin selvbiografi *Histoire de ma vie* (1854), som Collett kjente, distanserer Sand seg fra den type selvframstilling som ender i beklagelser og selvmedlidenhet à la Werther, Faust eller Hamlet: Hun anerkjenner dem som ”types sublimes au point de vue de l’art”, altså som kunstnerisk sublime, men ikke desto mindre ubrukelige som forbilder for hvordan man skal leve (Sand 1978 I: 6). Sand kan nok beundre disse følelsetunge, opphøyde estetene, men nå må det være på tide å stige ned fra pidestallen og formidle egen historie, uten glorie eller idealisering. Dét er et synspunkt helt i tråd med hva Collett skal komme til å forfekte i sin litteraturkritikk.

Sand var den ledende kvinnelige forfatteren på sin tid, i tillegg var hun hva vi kan kalle en intellektuell, samfunnsanalytisk forfatter, en posisjon Collett godt kunne gjenkjenne. Også Collett var den første og fremste, og hun spilte en tilsvarende rolle for de norske gjennombruddsforfatterne som Sand for de franske realistene Balzac og Flaubert. Begge sto som foregangskvinner og forbilder, men ble også oppfattet som pågående og irriterende. Begge utfordret sin samtid i synet på kjønnene. Hver på sitt vis har de også blitt stående i skyggen av den realistiske tradisjonen som kommer etter dem. Ingen av dem ønsker å slutte seg til en hensynsløs realisme, fra hvert sett ståsted kan de enes

om at det ligger i kvinnenens natur å søke det ideelle. På mange måter sprenger begge forfatterne de konvensjonelle kategoriene for romantikk og realisme: Romantikens register – idealet om harmoni, det eksotiske, drømmenes verden – møtes med tendenslitteraturen og den mer kritiske realismen.

Framtidskvinnen

Collett går gjennom roman etter roman og finner samme tendens; liket i lasten er på den ene siden menn som ofrer kvinner, og på den andre siden kvinner som er altfor offervillige. Hun redegjør for hvordan behandlingen av kvinnene ”er sunket ned til en brutal Viviseksjon, for ikke at sige en Obduksjon” (Collett 1913 III: 307). Med referanse til autoriteter som Goethe og Heine gir hun en livlig framstilling av hvordan kvinnen som erotisk vesen er blitt metaforisert som spiselig – hun tilhører kjøkkenregionen ikke som praktiker, men som del av en slags ideell naturverden; kvinnen kan nytes som hvitt kjøtt eller frisk frukt. Mens man i siste halvdel av syttenhundretallet hadde engler, svaner og blomster som forbilder, henter dagens romantiske skildringer ”Billederne paa kvindelig Fuldkommenhed nede paa Spisesedlerne og Gastronomiens allernyeste Manifeste” (Collett 1913 II: 381). Bildet av kvinnen som spiselig, som en fristelse for ganen, er selvfølgelig ubrukkelig for den som ønsker henne ut på handlingens skueplass.

I kampen mellom kjønnene er det kvinnen som forvalter følelsen, mens følelsens motstander skifter: fra René til Raymond, fra den veike til den grådige. Det er ikke en overdrivelse å si at Collett unngår å nyansere sin framstilling, men nettopp ved å tillate seg det får hun også fram en utvikling av aksjon og reaksjon som er en annen enn Brandes’. Der han snakker om erotikk, snakker hun om følelse, der han framhever menn, peker hun på kvinner, der han ser utviklingen i estetiske termer (revolusjonen er en klassisk fransk tragedie), er hun litterat på etikkens premisser.

Perspektivet er med andre ord ulikt, derfor forfølger de også ulike tråder i det litterære mønsteret: Colletts oppgave blir å være den som går den mannlige kritikeren etter i sømmene for å finne stedene der det rakner. Når litteraturhistorien fortolkes fra Colletts ståsted, kommer en kjønnskritisk profil til syne som i større grad enn hos Brandes overskrider den litteraturen som omtales. Det er Colletts styrke at hun ser ting ved tekster og forfattere ingen har påpekt før henne. Samtidig overser hun glatt poenger som kunne problematisert synspunktene.

Brandes hadde da heller ikke synderlig til overs for Collett. Han nevner *Amtmandens Døttre* i *Det moderne Gjennembruds Mænd*, men reduserer henne til en forsmak på Ibsen som viderefører ideene med ”mandlig og fastere Haand”. For øvrig anser han henne som en av de ”vrede Damer” som foregriper Strindberg i sitt kjønnschat. Brandes ønsket ikke noe forbund verken

med henne eller andre kvinneaktivister, slik at forholdet skulle komme til å bli preget av gjensidig motvilje (Dahlerup 1984 I: 140). I 1872 hadde Collett tross alt sett Brandes som en forsvarer av kvinnesaken, en ”der med et varmt og indtrængende Forord har indført Stuart Mill hos os” (Collett 1913 II: 525). Stort var derfor det sjokket da hun juledagsmorgen 1886 leste hans anmeldelse av Strindbergs *Giftas II*, der han forklarer Strindbergs hatefulle tone som en forståelig reaksjon på skrikene fra ”de stummes leir”. Det er ingen tvil om hvem som er skyteskiven for Brandes; Strindberg er ifølge ham den mannlige fru Collett, ja, mer enn det: Strindbergs angrep på kvinnene er tilgivelig, fordi Colletts ”hærskrik” kom først.

Forfatterinden af den gode roman ”Amtmandens Døttre” og af adskillige senere, mindre gode Skrifter, udmærker sig i sin sidste periode ikke ved det Maadehold der altid klæder en Mand godt, men undertiden ikke misklæder en Kvinde. Hendes Indhug paa Mændene har efterhaanden antaget Karakteren af den sande Drabelighed. ... I alt sporer hun Mandsskjændigheden. Hun har en Næse derfor, saa fin, at ikke den sidste Mohikaner havde saa fin en Næse for sin Fjendes Spor i Savannernes Græs. (Steen 1954: 343–44)

Det må man vel kunne kalle et grusomt takk for sist fra *Emigrantlitteraturens* forfatter. Brandes har ingen forståelse for ”forbitrede Forfatterinder”. Collett kommenterer i sitt tilsvaret at det slett ikke er hat, men det skjeve i kvinnens stilling som motiverer henne. Lite tyder på at svaret gjorde synderlig inntrykk på Brandes.

Collett viser seg som en moderne og framsynt romantiker; det er perioden før det moderne gjennombruddets som er hennes, men holdningene foregriper mye av det som skal komme med ”gjennombrudslitteraturen”. Hvordan stiller hun seg så til de yngre nordiske attenhundretallsforfatterne, de som i likhet med henne var opptatt av kjønsspørsmålet?

La meg ta to eksempler: Ibsen og J.P. Jacobsen. Det er neppe forbausende at Collett har lite til overs for Ibsens Solveig; hun beveges ikke over dette sinnbildet på tusener av ventende kvinners lodd:

”Nei, vi vil ikke mer røres deraf. Vi vender os uvillig bort fra denne rynkede, forgræmmede Trofasthed, der har siddet med Hænderne i Kors, stirrende paa én Plet – Peer Gynt, den gamle Peer Gynt, -- Egoismen i sin Affældighed, naar den, gaaet træt i sin Umættelighed, endelig raver hjemover” (Collett 1913 II: 419).

Mer overraskende er det kanskje at selv om hun uttaler seg positivt om *Et Dukkehjem*, får Nora liten oppmerksomhet, og når vi kommer til Hedda, er holdningen direkte fiendtlig:

”Men dertil er Hedda Gabler os for lidet sympatisk, ja saa fremmedartet afskrækkende, at vi i dette pro et contra, enten vi vil eller ei, bringes til at erklære os – tænk engang! – for den stakkels skikkelige Tesman. [...] I vor By, placeret i Tid og Rum i vor nærmeste Nærhed, hører hun ikke hjemme. Tænke sig Hedda Gabler lyslevende, Pistolen i Barmen, vandrende henad Karl Johan!”

(Collett 1913 III: 490).

Derimot stiller hun seg helt annerledes positivt til J.P. Jacobsens *Fru Marie Grubbe*. Og her er Colletts syn overraskende, ikke minst i lys av det negative synet på Hedda Gabler. For Marie er en kvinne som går fra mann til mann, og som tilsynelatende ikke synes å passe inn i Colletts syn på den kvinnelige natur. Marie er en erotisk kvinne, en opprører som forlater den ene høyadelige mannen som misbruker henne etter den andre, og som ender nederst i samfunnets hierarki, med nok en mann, denne gang en fergemann. For Collett er Marie like fullt fremtidskvinnen materialisert, og i omtalen av henne er det den aktive kvinnen som berømmes:

Marie Grubbe, det er *Fremtidens Kvinde*, den nære Fremtids, Overgangens, den til Bevidsthed om sig selv og sin Stilling endelig oprystede Kvinde. [...] Marie Grubbe er Fremtidskvinden, som med sin Kjærlighedstrang forener Idealitetens brændende, higende Krav, men som, naar Skuffelsen kommer, ogsaa vil vise sig i al dens energiske Bitterhed, dens rednings-søgende Fortvivelse. Her er ingen Synken ned i en selvdødende Resignation, men som nærmere beset kun bundet Mangel paa Selvagtelse. [...] Hendes Offerberedvillighed forlanger Garantier. (Collett 1913 II: 468)

Fru Marie Grubbe er med andre ord den nye tids kvinne, hun som ikke lar seg ofre eller bli ofret, og som heller ikke nøyer seg med en annen mann enn han som kan bli hennes likeverdige. Hun er den første, ja hun er knapt kommet ennå, hun tilhører overgangens tid – og altså fremtiden.

For Collett er *litteraturhistorie* og *litteraturkritikk* uløselig forbundet. Enhver litteraturomtale har både et historisk og et vurderende perspektiv, og den radikale kjønnskritikken danner omdreiningspunktet i hennes litteraturkritiske praksis. Når Collett diagnostiserer århundrets kvinne- og mannstyper via litteraturen, er siktemålet opplysning og forandring. Som en av de første, kanskje *den* første, ser vi hos henne ansatser til en litteraturkritikk og en litteraturhistorie som har kjønnsforholdene og følelsen som primært omdreiningspunkt. Hensikten er å gi sin stemme til en sak og et formål, og la den subjektive historien få kollektiv plass og legitimitet. Målet er å bidra til sannheten om kvinnenens historie – intet mindre. Hun gir følgelig et helt annet bilde av attenhundretallslitteraturen enn den vi får gjennom den tradisjonelle litteraturhistorien. Ut fra et kjønnsperspektiv er hun krassere enn både samtids og ettertidens litteraturhistorikere og -kritikere. Vi blir dermed minnet på at fortidens kritikk og historieskrivning kan by på innsikter som setter nåtidens i et nytt og overraskende perspektiv.

Hun var modig, Collett, når hun våget å gå løs på store menn som Brandes, eller forsøkte å få has på en hel tradisjon av mannlige forfatters kvinnebilder. Hun hadde ikke alltid rett, det skulle da også bare mangle, men hun ga aldri opp. Selv var hun ikke i tvil om sin avantgardistiske posisjon: "Det er mig, som er kommet for tidlig; det er Tiden som sakker efter" (Alf Collett 1911: 193).

Dette er jo selvbevisste ord, men hun visste bedre enn de fleste hva prisen var: ”Alle sigter efter det Hoved, der rager lidt op; men de sigter slet og træffer kanske et Hjerte, der intet kan taale” (Collett 1913 II: 199).

Dét er ord vel verdtt å legge seg på minne.

Litteratur

- Brandes, Georg. 1906–7. *Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Literatur*, b. 1. København: Gyldendal.
- Bronfen, Elisabeth. 1992. *Over her Dead Body: Death, Femininity and the Aesthetic*, Manchester: Manchester University Press.
- Busk-Jensen, Lise. 1984. Etterord til *Indiana*, av George Sand, oversatt av Jette Hannibal og Benedicte Wern, 260–64. København: Hønsetryk.
- Chateaubriand, François René. 2001. *Atala; René: To fortællinger*, oversatt av Hall Bjørnstad. Oslo: Aschehoug.
- Collett, Alf. 1911. *Camilla Colletts Livs Historie belyst ved hendes Breve og Dagbøger*, Kristiania: Gyldendal.
- Collett, Camilla. 1913. *Samlede verker: Mindeudgave*, b. II–III. Kristiania: Gyldendal.
- Dahlerup, Pil. 1983. *Det moderne gennembruds kvinder*, b. 1–II. København: Gyldendal.
- Sand, George 1984. *Indiana*, oversatt av Jette Hannibal og Benedicte Worm. København: Hønsetryk.
- Sand, George. 1978. *Oeuvres autobiographiques*, bd. 1. Paris: Gallimard.
- Selboe, Tone. 2013. *Camilla Collett: Engasjerte essays*. Oslo: Aschehoug.
- Steinfeld, Torill. 1993. ”Døden kler henne: et diptykon”. I *Gå mot vinden: Festskrift til Åse Hiorth Lervik på 60-årsdagen*, red. Gerd Bjørhovde, Synnøve des Bouvrie og Torill Steinfeld, 39–71. Oslo: Emilia.
- Steen, Ellisiv. 1947. *Diktning og virkelighet*. Oslo: Gyldendal.
- Steen, Ellisiv. 1954. *Den lange strid: Camilla Collett og hennes senere forfatterskap*. Oslo: Gyldendal.

JOHN PETER COLLETT

UNIVERSITETET I 1814

Det Kongelige Frederiks Universitet i Norge – i dag Universitetet i Oslo – ble opprettet i 1811 og åpnet sine dører i 1813. Professor i historie ved dette universitetet, John Peter Collett, var sentral i arbeidet med universitetets historie ved 200-årsjubileet. Artikkelen bygger på et foredrag i Det norske Videnskaps-Akademi i januar 2014.

Våren 1814 ankom til København utsendinger fra stormaktene Russland, Preussen og Østerrike, som var på vei til Norge for å snakke prins Christian Frederik til fornuft og be ham overlevere Norge til Sverige slik Kielfreden hadde bestemt. De tre utsendingene ble værende en tid i Danmarks hovedstad i påvente av at den fjerde utsendingen, fra Storbritannia, skulle slutte seg til dem. Fra København sendte de tre stormaktskommisærerne rapporter hjem til sine respektive regjeringer. I en rapport til regjeringen i Berlin skrev den preussiske utsendingen, baron Martens, bl.a. dette: I Norge hadde det de siste årene utviklet seg ”den største frihet” i styret av landet. Det var i Norge – med kongens samtykke – etablert en nasjonal velferdskomité som bestod av landets mest utmerkede menn, valgt fra de ulike landdistrikter. Denne komiteen hadde utrettet meget. Den hadde fått opprettet et eget universitet, som nordmennene tillia stor betydning, og den hadde tatt kraftfulle initiativer for å utvikle veivesen og styrke norsk kultur. Det offentlige liv i Norge hadde på denne måten antatt et uavhengighetens preg, som man tidligere ikke hadde kjent.

Dette skrev altså Martens fra København, før han reiste til Norge, og hans kilde må ha vært det som ble fortalt i hoffkretsene i København, hvor de utenlandske utsendingene ferdedes. Det er skrevet FØR Grunnloven ble vedtatt på Eidsvoll 17. mai. Etter hva som ble sagt i København, hadde man altså allerede før den formelle uavhengighetserklæring og før den liberale grunnloven etablert en ny styreform i Norge, med større grad av frihet og større grad av uavhengighet enn man hadde kjent tidligere. Og sentralt i denne utviklingen mot frihet og uavhengighet stod universitetet, som hadde åpnet sine dører i Christiania i juni året før – i 1813.

Den nasjonale velferdskomiteen som Martens omtaler, er Det Kongelige Selskab for Norges Vel, stiftet i 1809 som et landsomfattende patriotisk selskap, med et program som omfattet nær sagt alle sider av samfunnslivet – en blanding av økonomisk selskap og vitenskapsselskap, og i tillegg en form for

privat nasjonal representasjon. Selskapets direksjon etablerte seg som en norsk skyggeregjering – delvis til åpenbar irritasjon for regjeringen i København – med støtte i en organisert norsk opinion. Selskabet for Norges Vel gjorde kravet om et eget norsk universitet til sin hovedsak, og gjennom en vel registrert aksjon i 1811 fikk det tvunget kongen, Frederik 6, til å gå med på dette kravet. Selskapet hadde da gjennom en landsomfattende pengeinnsamling lagt en meget betydelig sum på bordet. Jeg mener det er grunn til å hevde at det aldri har vært samlet inn et så stort beløp ved noen innsamling i Norge – og dette fratok kongen et vesentlig argument mot et norsk universitet, nemlig at pengene ikke fantes. Kongen hadde andre grunner til å motsette seg et norsk universitet. Dem fremførte han ikke offentlig. Men stilt overfor en samlet norsk opinion valgte han å legge motstanden ned. 2. september 1811 gikk han med på å opprette Det Kongelige Frederiks Universitet i Norge.

Med et eget universitet i Norge hadde kongen innfridd et ønske som hadde vært fremført fra Norge mange ganger. Universitetskravet var den saken som alle i Norge kunne samle seg om. "Alle" betyr i denne sammenhengen de nasjonale elitene som sluttet opp om Selskabet for Norges Vel. Enkelt sagt kan vi si at de intellektuelle elitene i Norge – embetsmennene som selv hadde universitetsutdannelse fra København – stod for argumentasjonen i universitetssaken, mens de økonomiske elitene, og særlig det velstående handelspatrisiatet på Østlandet, skaffet pengene. Argumentene for universitetet spente fra ønsket om å gjøre det overkommelig for norske familier å skaffe sønnene utdannelse som ble krevet for å bli embetsmann, til behovet for vitenskapelig kunnskap for å utvikle landets økonomiske potensiale, og til harme over nasjonal vanære og tilsidesettelse fra den danske kongens side.

Men det lå også mer i dette. I og med at det i Norge var opprettet et universitet – som en egen norsk sentralinstitusjon for utdannelse og vitenskap – var det inntrådt et epokeskifte i det dansk-norske statsfellesskapet. Filosofiprofessoren Niels Treschow, det nye universitetets fremste mann, hadde satt ord på dette i en tale høsten 1811. Med kongen selv som tilhører hadde han gjort det klart at forholdet mellom Danmark og Norge nå var avgjørende forandret. Norge var i kulturell henseende blitt uavhengig av Danmark. Danmark og Norge var ikke bare to ulike riker som historien hadde ført sammen under felles konge. Danske og norske var to ulike folk, med ulike karakterer, slik Herder hadde definert folkenes karakter. Når nordmennene ikke lenger var underlagt dansk dominans, men hadde oppnådd kulturell selvstendighet ville de to rikene og de to folkene utvikle seg hver i sin egen retning. Det ville være opp til kongen om han greide å utnytte dette til felles beste, til gjensidig styrkning og ikke til svekkelse.

Kongen var selv meget klar over at når han gikk med på å opprette et universitet i Norge, var det noe som kunne få skjebnesvangre konsekvenser for den dansk-norske helstaten. Det var derfor han hadde motsatt seg dette ønsket fra nordmennenes side. Vi har hans egne ord for det: Et universitet i Norge ville ”alt mer og mer stadfæste den skadelige Tendents til Afsondring af begge Riger Herimod maa arbejdes; alt, som ej bidrager til den nøieste Forbindelse og Union af det hele Rige maa bortfjernes”, skrev han i en personlig instruks til visestatholderen i Norge, Fredrik av Hessen, våren 1810. Ett og et halvt år senere snudde han og gikk med på kravet likevel. Hva var grunnen til det? Siden en eneveldig konge ikke behøver å begrunne sine standpunkter, har vi ikke Frederik 6’s egne ord for dette. Men det var en klar realpolitisk avgjørelse. Norge kunne gå tapt for den danske konge.

Napoleonskrigene gjorde alle kongehus utrygge og alle landegrenser flyttbare. Kongen visste at det i Norge var en betydelig – om ikke betydelig i antall, så i hvert fall i posisjon og anseelse – gruppe menn som ønsket å forlate kongefellesskapet med Danmark og i stedet få til en union med Sverige. Hovedmannen i denne gruppen, grev Herman Wedel-Jarlsberg, var selv en av stifterne av Det Kongelige Selskab for Norges Vel, og hovedmannen i kampanjen for det norske universitetet. Kongen valgte å gi konsesjoner til Norges befolkning, selv om de kunne virke undergravende for hans monarki på lenger sikt, for ikke å drive nordmennene over i svenskenes hender. Debatten som var ført i Norge om universitetssaken hadde klart vist hvilken styrke det var i anti-danske stemninger i Norge. De hittil sterkeste anti-danske ytringer som var kommet på trykk, stod å lese i Nicolai Wergelands prisskrift om universitetet – *Mnemosyne* – fra 1811. Det sier litt om hvilke kameler Frederik 6 var villig til å sluke at han sendte forfatteren en personlig pengegave som påskjønnelse.

Med universitetet i Christiania fantes det altså et kulturelt sentrum i Norge som kongen hadde fryktet og helst hadde villet unngå. Det var ingen stor institusjon – foreløpig. Men planene var ikke små. Det skulle bli et universitet på størrelse med moderuniversitetet i København, med 25 professorer, når det stod ferdig, etter planen, i 1815. I 1813 var det kommet i gang i den planlagte første fasen, med 6 professorer som foreleste for de første 18 immatrikulerte studenter den brede fagkretsen i *examen philosophicum*.

Som baron Martens rapporterte hjem til Berlin, var det blant universitetslærerne i Christiania vel ansette menn. To av professorene skulle bli helt sentrale personer i begivenhetene i Norge i 1814 – nestoren, filosofen Niels Treschow, som allerede er nevnt, og professoren i gresk og latin Georg Sverdrup. Begge hadde vært blant Københavns universitets mest respekterte lærere før de søkte seg til det nyopprettede universitet i deres fødeland, Norge. Det viste seg umulig å få danskfødte professorer i København til å flytte over, selv etter

påtrykk fra universitetsdireksjonen, regjeringskontoret som var ansvarlig for universitetene og de høyere skolene. Direksjonen var uttalt bekymret for å legge ansvaret for presteutdannelsen i hendene på svært unge nordmenn med tvilsomme teologiske standpunkter, men ingen dansk teologiprofessor lot seg overtale til å flytte nordover.

Det var altså slik at det var opprettet et norsk universitet – for nordmenn. Det intellektuelle og vitenskapelige fellesskapet mellom Danmark og Norge var oppløst, i sosiologisk forstand. Samtlige norskfødte universitetslærere i København hadde brutt opp og reist til Christiania. De av universitetslærerne i Christiania som var født i Danmark, hadde allerede lenge bodd i Norge, var norsk gift og hadde gjort Norges sak til sin egen. Nesten samtlige norske studenter i København slo følge med lærerne og dro hjem til Norge.

Nå er det jo slik at et universitet ikke nødvendigvis er en nasjonal institusjon. I det minste hersker det et spenningsforhold mellom universitetets oppgaver for nasjonen og den overnasjonale vitenskapelighet som ideelt sett ligger til grunn for dets virksomhet. Universitetene var, som vi vet, opprettet i middelalderen som seter for en kosmopolitisk lærdomskultur, med studenter og lærere som vandret fritt over landegrenser, og med latinen som sitt felles overnasjonale sprog. Universitetets overnasjonale karakter var etterhvert blitt betydelig modifisert. Reformasjonen hadde delt universitetsverdenen i to – i en katolsk og en protestantisk sfære, som hadde lite med hverandre å gjøre. Og med de lokale kirkenes og lokale fyrstestatenes behov for utdannede prester og jurister, ble universitetene knyttet sterkere opp til staten, og til de ulike nasjonale sprog. Københavns universitet kan tjene som et godt eksempel. Utdannelsen av prester og dommere – og etterhvert en rekke andre kategorier embetsmenn – var sentralisert til København, som et ledd i kongens politikk for å holde kirken og staten samlet, og for å utdanne en meritokratisk elite med universitetseksamen til å fylle funksjonene i staten til avløsning av en aristokratisk elite som hadde fødsel som viktigste kvalifikasjon – og til avløsning av innvandrede tyskere.

Forestillingen om universitetsverdenen som en egen internasjonal ”lærd republikk” som ikke kjente landegrenser, levde imidlertid fortsatt videre, parallelt med universitetenes utvikling i retning av å bli klarere nasjonal-sproglige og nasjonalstatlige institusjoner. Vi skal se dette om et lite øyeblikk – denne forestillingen var også tilstede i Norge i 1814, og det til og med i Eidsvollsforsamlingen. Og ved de nye tyske universitetene som ble toneangivende fra midten av 1700-tallet – som Halle og Göttingen og flere – hadde et nytt, kosmopolitisk og mondent vitenskaps- og livsideal vunnet innpass og trukket til seg studenter fra dannede og velstående klasser i hele Europa, og til og med Nord-Amerika. Disse universitetene var Opplysningstidens fremste lærdomsseter som alle strakte seg efter å kopiere.

Universitetet stod altså i spenning mellom det nasjonale og det overnasjonale. De kunne tjene til å styrke lokale og nasjonale identiteter, og de kunne bidra til å viske dem ut. Mange tyske lokalfyrster ønsket å hindre studentene i å studere ved universiteter i andre tyske stater. Det var fåfengt. Mengden av tyske universiteter og de mange studenter som dro fra det ene til det andre, fremmet en tysk identitet på tvers av småstatsgrenser. Kongen av Danmark – eller rettere den danske regjering – hadde på sin side bevisst brukt Københavns universitet til å forsvare en dansk identitet til forsvar mot en tysk. Reformene som ble gjennomført ved Københavns universitet i 1780-årene som tok sikte på å styrke og uniformere embetsmanneutdannelsen, kan sees som en følge av bestemmelsene om Indfødsretten i 1776. Universitetet måtte utdanne tilstrekkelig kvalifiserte danske – og norske – embetsmenn for å gjøre landet uavhengig av tyskfødt i statsstillinger. Omvendt hadde kongen av Danmark som hertug av Schleswig-Holstein bestemt – også i 1770-årene – at enhver som skulle få et statsembete i monarkiets tysktalende deler, måtte ha studert minst 2 år ved Kiels universitet, monarkiets tysksproglige universitet. Altså: kongen av Danmark hadde selv brukt universitetet som et instrument for konsolidering av sine land som separate sproglige og administrative enheter. Men dette var så aldeles ikke kongens hensikt når det gjaldt Danmark og Norge. Det ble ikke slik ved opprettelsen av universitetet i Norge i 1811 at det skulle kreves norsk utdanning for statstjeneste i Norge eller dansk i Danmark. Tvert om, - kandidatene fra de to universitetene skulle kunne gå om hverandre. Og kongen ønsket åpenbart å strekke dette videre ut til det tysksproglige område og legge det tysktalende Kiels universitet under samme lovgivning. Kongen og hans rådgivere i København ønsket å uniformere universitetene for å bryte ned lokale og nasjonalsproglige egenheter.

Universiteter kunne altså tjene to vidt forskjellige formål: både å styrke lokal identitet og til å bryte den ned til fordel for en uniformert og stedsnøytral utdanning i en sentralisert stats tjeneste. Poenget illustreres godt hvis vi kaster et sideblikk på nabostaten, det svenske monarkiet. De svenske kongene hadde opprettet universiteter i en rekke av sine land: Finland, Livland, Pommern – og også i det nyerebrede Skåne i 1660-årene, ikke for å bygge opp under lokale særegenheter, men for å støtte opp under og uniformere et svensk hegemoni i monarkiets forskjellige deler.

Men å gå til opprettelsen av universitetet i Norge var noe kongen av Danmark gjorde ugjerne, og under tvang, og han fryktet konsekvensene av at det i Norge ble etablert et sentralsted for nasjonal separatisme. Det viste seg at det hadde han grunn til. Universitetet i Christiania ble et sentrum for norsk uavhengighetsaktivisme i 1814. Georg Sverdrup spilte en viktig rolle i Notabelmøtet på Eidsvoll i februar der prins Christian Frederik lot seg overbevise om at det var

folkesuvereniteten som skulle være grunnlaget for den norske motstanden mot Kielfreden og avståelsen av Norge til den svenske konge. Sverdrups innsats på dette Eidsvollsmøte sikret ham valget til Riksforsamlingen, hvor han ble en av selvstendighetspartiets fremste menn, som la sin klassiske veltalenhet i vektskålen for dem som ville trumfe gjennom valget av Christian Frederik til norsk konge, og som lot sine berømte sarkasmer ramme sine motstandere, og da særlig Nicolai Wergeland, den andre meget lærde klassiker i grunnlovsfedrenes rekke. Studentene – de var blitt noen flere enn de første 18 – stilte mannjevnt opp for å forsvare selvstendigheten med våpen i hånd, og utmerket seg med sterke og utvetydige svenskfiendtlige ytringer. Det teologiske fakultets to lærere – de svært unge teologene Hersleb og Stenersen – var ikke engang villige til å legge våpnene ned etter Mossekonvensjonen i august, men agiterte utover høsten for at det ville være bedre å la seg meie ned av svensk overmakt enn å gå inn i en union med Sverige på vanærende og underkuende vilkår. ”Vort teologiske fakultet er meget krigersk”, skrev slottsprest Claus Pavels i dagboken. Men hvilken hensikt kan det ha å holde motstanden gående når krigen er tapt og kongen har forlatt landet? De to teologilærernes henvisning til en høyere lov overbeviste ikke Pavels. Her hørte han ikke Vårherre, men derimot den fanatiske presten Grundtvig, som Hersleb og Stenersen dessverre var altfor sterkt knyttet til.

Universitetet spilte også en rolle på Eidsvoll, under forhandlingene om grunnloven. Mange av de innsendte grunnlovsforslagene hadde med en passus om universitetet, – stort sett for å forplikte den nye staten til å holde det oppe. Men i den endelige teksten er universitetet bare nevnt – og da nærmest indirekte – i én paragraf. Dette er paragraf 92, som fastsetter at alle som skal inneha et statsembete i Norge, må være norske statsborgere – enten innfødte nordmenn eller naturalisert ved vedtak i Stortinget. Paragrafen unntar fire kategorier embetsmenn fra denne bestemmelsen. Den første av disse fire er lærere ved universitetet og de lærde skolene. Paragrafen hadde vært gjenstand for lange og høylytte debatter i Riksforsamlingen. Mange talere mente at det var avgjørende for norsk selvstendighet at ikke ”fremmede” kunne komme og besette embetene i staten. Med fremmede mente man åpenbart danske. Georg Sverdrup og andre som kjente universitetets tilstand, var skeptiske til at det lot seg gjøre å utdanne tilstrekkelig av folk i Norge til å fylle statsstillingene, men de ble stemt ned med stort flertall. Når universitetslærerne ble unntatt, hadde det nok betydelig vekt at Georg Sverdrup insisterte på at ”Videnskabsmænd, hvor de endog hørte hjemme, ansaaes som tilhørende en fælles Republik”, og dessuten var det åpenbart for dem som kjente forholdene, at det ville bli nær umulig å finne kvalifiserte folk til universitetslærerstillingerne hvis man ikke kunne søke utenlands. Det manglet fortsatt nesten 20 professorer, og så mange vitenskapelig kvalifiserte menn lot det seg neppe gjøre å finne i Norge.

Med bestemmelsen i § 92 var universitetet – som institusjon for en overnasjonal vitenskapelighet – løftet ut over nasjonen selv. Nasjonalstaten Norge som ble grunnlagt gjennom grunnloven av 17. mai, erkjente at vitenskapen ikke kan underlegges nasjonens grenser og begrensninger.

Grunnloven inneholdt også en bestemmelse som hevet universitetet ut over demokratiets begrensninger. Grunnloven presiserte at Stortinget – folkets valgte representanter – var suverent til å råde over statens formue og inntekt. Men det var gjort ett unntak. Dette var i § 106, som bestemte at ”det Geistligheden beneficerede Gods .. skal blot anvendes til Gejstlighedens Bedste og Oplysningens Fremme”. Denne paragrafen hadde det også vært ført store debatter om, og den ble vedtatt mot et stort mindretall. Det saken dreide seg om, var disponeringen av landets største godsformue og den største fondskapitalen som staten hadde hånd om. Dette var det som var igjen av middelalderens kirkegods. De planene som ble lagt for det norske universitetet og som fikk kongens godkjennelse i 1812, forutsatte at denne godsformuen skulle brukes blant annet til å finansiere universitetets drift. Ved salg eller mer aktiv forvaltning ville avkastningen av godsformuen kunne bidra til universitetsbudsjettet, og i tillegg ville det gi grunnlag for å finansiere skoler og utdanning på lavere trinn, foruten at det fortsatt skulle brukes til sitt egentlige formål – som var å sikre prestenes inntekter. Det var disse planene som nå ble opphøyet til grunnlovsbestemmelse. Bøndene på Eidsvoll argumenterte heftig imot. De mente at godset skulle selges og inntektene brukes til grunnfond for statsbanken. Embetsmennene trumfet bestemmelsen igjennom. Dette kan sees som en klassekonflikt. Embetsmenn sikret seg lønn og fri utdanning. Men det kan også sees som et uttrykk for at det etter flertallets mening fantes verdier som demokratiet ikke skulle kunne undergrave. Staten skulle ikke bare bygge på konstitusjonen, men også på kunnskapen. Grunnloven garanterte gjennom § 106 universitetets materielle sikkerhet, og den sørget for at skole og utdanning ikke skulle kunne nedprioriteres til fordel for mer øyeblikkelige materielle interesser. Universitet og skole er viktigere enn statsbank. Vi må huske at dette var i Opplysningstiden! Jeg er ikke sikker på at prioriteringen ville vært den samme i dag.

Vitenskap stod over nasjonen. Opplysning stod over demokratiet. I paragrafene 92 og 106 hadde grunnlovsfedrene slått disse to prinsippene fast.

Jeg må tilstå at det forundrer meg at paragraf 106 aldeles synes å være uteglemt i årets grunnlovsfeiring. Den står fortsatt i dagens grunnlov, og for bare få år siden slo Høyesterett fast at den fortsatt gjelder. Men få eller ingen synes å huske hva den betød. I dag er Opplysningsvesenets fond – det som det benefiserte godset gikk inn i – nærmest en bagatell, sammenlignet med den norske statens øvrige fondsformue. I 1814 var det det ikke. Som sagt – det var statens

største fondsformue. I 1812 beregnet Rentekammeret verdien til 11 millioner riksdaler, tilsvarende det dobbelte av landets samlede årlige eksportinntekter. Rentene ville tilsvare mange ganger universitetets driftsbudsjett. Her er altså det forskningsfondet som vi idag drømmer om! Og det var en viktig avgjørelse også for et annet formål. Ikke bare universitetet – men også almueskolen, folkeskolen – fikk faktisk store inntekter av fondet gjennom 1800-tallet. Når det lot seg gjøre å gi hele befolkningen obligatorisk skole fra 1860, er denne paragrafen en svært viktig forutsetning. Skolegang har vært viktig for utviklingen av demokratiet. Ikke alle paragrafer i grunnloven bygget opp under demokrati. Når vi i år skal feire demokratiets 200-årsjubileum, mener jeg det er merkelig at vi ikke snakker mer om denne paragrafen – 106 – som faktisk fikk betydning, og stor betydning, for demokratiets utvikling.

Vi kan spørre om universitetet – slik det fremstod i 1814 – var en demokratisk institusjon. Det hadde vært ført en lang diskusjon forut for 1811 om hva et norsk universitet skulle være. Skulle det utdanne en aristokratisk elite, sosialisert inn i den europeiske mondene kosmopolitiske dannelseskultur? Eller skulle det være en institusjon preget av det man i samtiden mente å kjenne som norske, nøysomme og egalitære idealer? Planene som kongen stadfestet i 1812, inneholdt elementer av begge. Universitetet skulle være åpent for studenter som ikke hadde bakgrunn i latinskolen og som ikke behersket klassiske sprog tilstrekkelig til å kunne passere examen artium's nåløye. Men det var samtidig ingen alminnelig eller lett adgang. Disse studentene – som kunne ha nytte av å følge forelesninger for å kvalifisere seg til stillinger i næringsliv eller annet – måtte betale for undervisningen. I en norsk sosial virkelighet betød dette at adgangen bare kunne benyttes av rikmannssønner. De øvrige studentene måtte alle sammen ha underkastet seg latinskolens årelange forberedelse, eller ha oppnådd de samme kvalifikasjoner gjennom privat undervisning i hjemmet. Begge deler var kostbare. Kravene til latinkunnskaper avgrenset i virkeligheten adgangen til universitetet til de få privilegerte – sønner av embetsmenn og rimelig velstående borgerfamilier. I praksis måtte adgangen gjøres videre. Allerede i 1815 måtte universitetet åpne for studenter uten artium, men med såkalt preliminæreksamen, rett og slett for å kunne utdanne mange nok av jurister og medisinerer til å dekke statens behov. Men det gikk ikke mange årene før professorene bad om å få adgangen stengt igjen. Stortinget holdt lenge på at denne demokratiske bakdøren skulle holdes oppe, men den ble lukket i 1845, da stortingsbøndene lot seg overtale til å stemme for. Universitetet og embetsstanden lukket seg inne i sosial eksklusivitet, men argumentene som ble anført for å avskaffe anneneksamen, viste til andre hensyn.

Universitetet så det som sin hovedoppgave å utdanne nasjonens elite.

Grunnloven hadde ikke gjort denne oppgaven mindre viktig. Ansvar for å bære den nye og ganske skjøre norske staten falt på embetsmennenes skuldre. Nasjonens fremtid og fremtidige overlevelsessevne som selvstendig stat avhang av universitetsembetsmennenes karakter og kunnskaper. I samtidens øyne – og i hvert fall slik professorene så det – var karakter vel så viktig som kunnskap. Men begge måtte bygge på vitenskapens grunn. Og hva var denne grunnen? En innstilling fra en stortingskomité i 1824 slo dette klart fast. Universitetet måtte bygge all sin virksomhet på klassiske sprog, filosofi og historie – ”disse Discipliner, som Grundvold for al Videnskabelighed”. Uttalelsen er formulert av en universitetsprofessor, Ludvig Stoud Platou, i nært samråd med en annen universitetsprofessor, Georg Sverdrup, som begge satt på Stortinget i 1824.

Denne uttalelsen gjenspeiler det ny-humanistiske universitets idealer. Den kunne vært formulert av Wilhelm von Humboldt. Det kongelige preussiske universitet i Berlin, som i dag bærer Humboldts navn, ble grunnlagt umiddelbart før universitetet i Christiania. Det var intet forbilde for dem som la planene for det norske universitetet. Universitetet i Christiania og universitetet i Berlin var anlagt etter noe nær diametralt motsatte prinsipper. Men med den retningen som det norske universitetet utviklet seg i, kom det til å nærme seg Berlins universitet, som i løpet av få år nådde frem til å bli ansett som verdens fremste – det universitet som alle strakte seg for å etterligne. Når Sverdrup og hans kolleger i Christiania la så stor vekt på den humanistiske dannelsen, var det fordi de ønsket å gi sine studenter det beste grunnlag for den ansvarsfulle livsgjerning som ventet dem. Det beste grunnlaget var i tidens ideal om den klassiske formaldannelse og idealet om de klassiske forbilders foredling av karakteren.

De opprinnelige planene for universitetet i Christiania hadde vært langt mer preget av Opplysningstidens almennyttige og encyklopediske idealer, slik de var forfektet av Niels Treschow. Mellom Treschow og Sverdrup utspant det seg en strid om universitetets karakter og dets fremtid. Treschow forlot universitetet allerede høsten 1814 for å gå inn i regjeringen som landets første kirke- og undervisningsminister. Paradoksalt nok var det likevel Treschow som tapte striden. I kampen mellom kongen og Stortinget om hvordan Grunnlovens maktfordeling skulle utøves, ble Stortinget universitetets allierte og beskytter. Stortinget hegnen om universitetet på samme måte som det hegnen om grunnloven som den norske folkefrihetens grunnvoll. Stortinget garanterte universitetet en grad av selvstendighet og indre selvstyre som det slett ikke var tiltenkt i de planene som Treschow hadde vært instrumentell i å legge i København i 1812.

Treschow og Sverdrup tørnet sammen i en konflikt allerede høsten 1814 hvor spørsmålet om universitetet og nasjonens selvstendighet var temaet. Etter at Treschow var blitt statsråd, måtte det finnes en ny professor i filosofi, som den gang var ett av universitetets sentrale lærefag, obligatorisk for alle studenter. Det meldte seg en ukjent svensk Uppsalamagister som kandidat, og til Sverdrups og de andre professorenes forskrekkelse mente Treschow at dette måtte være en egnet efterfølger. Den svenske magisteren var riktignok ikke norsk statsborger, men det måtte han da heller ikke være, etter grunnlovens § 92. På våren 1814 hadde Sverdrup talt varmt om vitenskapens overnasjonale lærde republikk. Om høsten var det andre hensyn som veide tyngre. Nå var problemet at Grunnloven hadde et hull, som gav kongen adgang til å fylle universitetslærerpostene med svensker! Universitetet var – som sagt – en sentral, om ikke den sentrale, institusjonen for å sikre norsk selvstendighet – og nå ikke i forhold til Danmark, men mot Sverige og det man fryktet var Carl Johans og den svenske adelens forsøk på "amalgamasjon" – en kulturell utvanning av norsk identitet som i neste omgang ville undergrave norsk politisk selvstendighet. Skulle norske embetsmenn utdannes og oppdras av svenske universitetslærere, kunne selvstendigheten gå tapt.

Dette var et hull i Grunnloven som måtte tettes – og Sverdrup fant en måte å gjøre det på. § 92 fritok universitetslærere for norsk statsborgerskap, men de måtte oppfylle en annen betingelse. De måtte kunne "tale Landets Sprog". Og en svensk akademiker behersket ikke "Landets Sprog". Selv Treschow, som for lengst hadde blamert seg offentlig som altfor villig til å føye seg etter kongen og svenskene, lot seg overbevise. En svensk magister kunne ikke komme på tale. I stedet kalte man inn en av Treschows tidligere elever fra København – den aldeles danskfødte og dansktalende (J.F.)Peter Dahl. Med andre ord: Dansk og norsk er det samme sprog. Svensk er det ikke. Det samme argument ble med hell anført for å holde andre svenske kandidater ute av det norske universitetet. Det skulle gå 70 år før det norske universitet fikk sin første svenske professor – det var i 1884. I mellomtiden hadde man ansatt en rekke dansker.

Universitetet i Christiania var grunnlagt for å skape en norsk identitet forskjellig fra og i avstand fra den danske. Det var dette nordmennene ønsket og kongen fryktet. I løpet av året 1814 var alt snudd på hodet. Universitetet hadde fått som hovedoppgave å forsvare landets kulturelle og politiske selvstendighet i forhold til Sverige, og for å samle krefter til denne oppgaven, vendte man seg mot Danmark. Det sproglige og kulturelle fellesskap med Danmark ble et viktig våpen i forsvaret mot Sverige og truende svensk dominans. Selv kong Frederik 6 ble gjenstand for demonstrativ feiring av studentene i Christiania. Det var jo han som hadde gitt Norge universitetet som nå var en av

den nyvunne folkefrihetens forsvarsverker. Studentene stilte gjerne opp som Grunnlovens forsvarere, men det var ikke i noen motstrid til å demonstrere en danskvennlig holdning. Og universitetets professorer – med Georg Sverdrup i spissen – ble alminnelig antatt å være dansksinnede og unionsfiendtlige. Carl Johan så på dem med den største mistro, og mistroen var gjensidig.

Forventningene var store til at universitetet i Christiania skulle ha en viktig funksjon for landets kulturelle utvikling. Det må sies at forventningene slo til. Universitetet og de embetsmenn som ble utdannet ved det, ble Norges dominerende kulturelle elite, og norsk kultur fikk et uniformitetens preg som universitetet stod sentralt i å utvikle. Universitetet ble en normdannende institusjon, slik det var forventet. Men de normer som universitetet knesatte, – de var slett ikke som forventet. Universitetet ble en viktig institusjon for danskheten i Norge. Det kulturelle og særlig det sproglige fellesskap med Danmark ble det en hjertesak for det norske universitet å holde fast ved – som jeg her har fortalt, som et middel for å motstå svensk dominans. Universitetet var ikke en vitenskapelig institusjon hevet over nasjonen og over landegrensene. Universitetet ble en viktig institusjon for å definere og vedlikeholde nasjonal kultur og nasjonal identitet, og det gjorde det på den måten at det forsvarte seg mot svensk dominans ved å underkaste seg dansk dominans – med de følger dette fikk, og som vi den dag i dag ser følgene av i den striden som fortsatt utkjempes om hva som skal være norsk språk.

Til slutt en kontrafaktisk hypotese: Hva ville skjedd dersom unionen med Danmark ikke var blitt brutt i 1814? Ville da universitetet blitt en danskfiendtlig institusjon, sentral i norske bestrebelser for uavhengighet fra Danmark, kulturelt og politisk? I dette tilfelle er vi så heldig stilt at vi har en kontrollgruppe vi kan sammenligne med: Kiels universitet, det tredje universitetet i det danske monarkiet. Og Kiels universitet ble faktisk en svært viktig institusjon for utvikling av en slesvig-holstensk nasjonal bevegelse rettet mot dansk dominans. Da det kom til opprør i 1848, var universitetets studenter og lærere i første rekke. Og da Danmark gjenvant kontrollen i 1850, ble en tredjedel av professorene – som den danske kongen selv hadde utnevnt – avskjediget for å ha gjort seg skyldig i landsforræderi.

RASMUS GLENTHØJ

DET NYE NORGE OG DE MISERABLE ÅR EFTER 1814

1814 efterlod Norge i dyb indre splittelse med en kongemagt, der forsøgte at få en del af den magt, som den havde afgivet, tilbage fra folket. Et nyt demokrati var født, men landets finanser lå i ruiner og en babylonsk sprogforvirring herskede. Den ny Grundlov blev på den ene side opfattet som et verdsligt frihedsbrev og på den anden side dyrket som en patriotisk helligdom.

Ph.d. ved Syddansk Universitet, Rasmus Glenthøj, har indgående beskrevet de historiske begivenheder i Norge i forskellige publikationer.

1814 er mejslet ind i norsk historie som "annus mirabilis". Blot nævn året, og Oscar Wergelands imponerende maleri af Eidsvold tænder sig frem for nordmandens indre øje. Her fik Norge en fri forfatning og vandt næsten fuldt selvstændighed. Historien er i generationer blevet fortalt som en solskinshistorie, og i den ældre Venstretradition var 1814 året hvor dagen gryede efter en firehundredårig nat.

Der skal ikke herske tvivl om årets utallige positive konsekvenser, men alle historier har som bekendt to sider. 1814 begyndte med en påtænkt skilsmisse og sluttede med et tvangsægteskab. Efter forårets euforiske fest kom efterårets dundrende tømmermænd, og i de følgende år vågnede det "nye" Norge ikke op til en lys og lystig dag, men til en barsk virkelighed præget af krise og kamp. Begivenhederne i 1814 efterlod landet dybt splittet, og ondt blev blot til værre, da kongemagten forsøgte få en del af den magt, som den havde afgivet, tilbage fra folket. Selvom man kan beskrive selve året 1814 som "annus mirabilis", så var Norge i følgende år et land præget af armød, strid og paranoia. De udgjorde hermed "anni miserabilis" – de miserable år. Men det var i disse år man i kamp skabte fundamentet for det moderne Norge.

Norge år 1

Efter syvårs ulykke var forventningen at de gode tider ville vende tilbage. Håbet blev hurtigt knust. Verdensmarkedet havde ændret sig fundamentalt, og de gamle handelshuse havde ikke tilpasset sig. De gik nu ned på stribet, og den gamle økonomiske overklasse, forsvandt som dug for solen. Nok blev den erstattet af en nye tids købmænd, men de fik aldrig den samme magt eller agt. Den gamle økonomiske elite var imidlertid ikke det eneste som forsvandt.

Det gjorde også viljen til selvopofrelse, som de foregående år havde været rige på. Under krigen havde man i selvstændigheden og nationens navn ofret alt fra arvesølvet til strikkede sokker på fædrelandets alter, men det ændrede sig efter foreningen med Sverige. Borgerne var ifølge bladene præget af sløvhed og ligegyldighed. Landets finanser lå i ruiner, og Stortinget forsøgte i 1816 ad frivillig vej at få befolkningen til at skabe en grundfond til den nye norske bank med appeller til fædrelandssind. Men folket havde enten ikke viljen eller evnen hertil, og staten måtte under højlytte protester ty til særskatter. Almuen reagerede ved at marchere mod den nye hovedstad, Christiania. Ideen om den norske nation som et suverænt, politisk, forestillet fællesskab styret af folkets valgte repræsentanter havde således ikke grundfæstet sig hos en stor del af nationen.

Norge: Et hus splid med sig selv

Nok var Norge hverken i 1814 eller i årene efter på randen af borgerkrig, men nationen var et hus i splid med sig selv. Skellet gik ikke alene mellem almuen og eliten, men også internt i eliten. Begivenhederne i 1814 havde efterladt den splittet mellem på den ene side ”patrioter”, der med næb og klør havde bekæmpet foreningen med Sverige, og på den anden side de ”svensksindede”, der intet problem havde med foreningen, så længe den blev på gode vilkår. Konflikten havde skabt et afgrundsdybt had mellem Norges førende mænd, og den kom til at præge norsk politiske liv i mere end et årti. Eliten var trænet i klassisk retorik, og som romerske gladiatorer angreb de deres modstandere. I stedet for et gladius var de bevæbnet med pen og ord, som de med dygtighed spidde politiske modstandere med i pressen spalter og i Stortingets sal. Dette var både i ”patrioternes” og de ”svensksindedes” øjne en kamp mellem frihed, fremskridt og sandhed på den ene side og trældom, fordærv og depravation på den anden side. Derfor blev kampen nådesløs.

Foreningen med Sverige var sammen med Karl Johans politik med til at skabe en nationalopposition. Den var ikke alene stærkt kritisk over for kongens regering, men også i forhold til flertallet i Stortinget. Oppositionen fandt sin primære opbakning blandt købmændene og bønderne, der støttede dens populistiske økonomiske politik. Tiden var præget af paranoia. Udadtil frygtede man Sverige politisk og Danmark kulturelt. Indadtil jagtede navnlig ”patrioterne” i oppositionen de ”uægte” nordmænd, som man mente var i svensk sold, mens andre bekæmpede den indre fjende i form af ”danskindsitet”. Den mest udbredte frygt var, at svenske adelsmænd ville gennemtvinge en sammensmeltning af Norge og Sverige til ét land: Skandinavien. Samtidig blev det gamle forhold til Danmark belastet af gældsopgøret, begivenhederne under krigen og nordmændenes naturlige behov for at definere det selvstændige Norge i forhold til fortiden og enevælden i Danmark.

Anerkendelse og frygt

Det nye Norge havde brug for ydre anerkendelse. Det skyldes en blanding af tre forbundne omstændigheder: udlandets uvidenhed om Norge og dets nye selvstændige status, stormagternes manglende vilje til at anerkende denne status i og efter 1814 og det norske behov for at blive anerkendt som en ligeværdig nationalstat. Betydningen af national anerkendelse kan ses i tilfælde som kurdere, hvis selvstændighed aldrig er blevet politisk anerkendt. Det er med til at forklare de norske mediers fokus på udenlandsk omtale af Norge og dets forfatning samt af deres revselse i de tilfælde, hvor norske sager blev henført under Sverige.

I Stortinget kæmpede patriotten Pierre Flor mod den manglende udenlandske anerkendelse og opfattelse af Norge som en del af Sverige ved at kræve, at kongen skulle få stormagterne til at anerkende den norske grundlov og majestæten norske titel på linje med hans svenske. Kongen skulle ligeledes sørge for, at alle norsk-svenske ministre, agenter og konsuler i udlandet handlede i overensstemmelse med Norges selvstændighed og påtalte enhver krænkelse af det norske folk.

Motivet bag kravet var, at uden udenlandsk anerkendelse af Norge kunne kongen fraskrive sig riget, udstykke det eller indlemme det i Sverige. Yderligere ville anerkendelsen sikre nordmænd imod at blive kaldt svenskere. Flors krav, der vandt Stortingets opbakning, viser ikke blot den norske skepsis til kongen og Sverige, men også at den norske nationale identifikation var forbundet med en selvrespekt, der krævede andres anerkendelse af nationen.

Stortinget og grundlov

1814 betød et identitetsmæssigt, loyalitetsmæssigt og begrebsmæssigt skred i det norske borgerskab, hvor andre institutioner blev ligestillet eller direkte sat over kongen i et nationalt og politisk hierarki; herunder Stortinget og Grundloven. Dette var nye konstruktioner i Norge, men de blev tillagt en historisk og en politisk legitimitet og symbolske værdi, som tidligere var forbundet med kongen. Stortinget med dets Odelsting og Lagting afspejlede i sig selv ønsket og viljen til at binde det "gamle" og "nye" Norge sammen. Stortingets politiske og nationale legitimitet og symbolske rolle ses i opfattelsen af institutionen som nationens forsamling og stortingsmændene som folkets repræsentanter og tolk, der uden hensyntagen til særinteresser arbejdede for almenvellet. Stortinget blev af oppositionen knyttet til forestillinger om national værdighed, autonomi og frihed, mens hvervet som stortingsmænd var en hellig pligt, der blev udøvet af fædrelandskærlighed. For "patrioterne" udgjorde det ligeledes nationens bastion i kampen mod sammensmeltningen med Sverige.

Stortinget nød dog ikke altid folkets respekt. Dertil var parlamentet for splittet og atmosfæren for giftig. Men for dem, der støttede en repræsentativ regeringsform, var Stortinget selve forudsætningen for folkets lykke. De manglende politiske erfaringer svækkede imidlertid den almenånd, som man forsøgte at styrke. Endeløse forhandlinger, pedanteri og indre splittelse skuffede de høje forventninger og svækkede manges tillid til det nye system. Som tidligere nævnt marcherede dele af Østlandets bønder i 1818 mod parlamentet, mens de ud fra traditionelle forestillinger appellerede til Karl Johan. Bøndernes protest var vendt mod den finanspolitik, som det embedsmandsdominerede Storting førte under den økonomiske krise. Det var en kritik, der blev delt af mange nordmænd i handelsborgerskabet, der dog udtrykte deres utilfredshed igennem deres repræsentanter i Stortinget og i landets presse.

Bøndernes opførsel i denne og andre sammenhænge flyttede flere tidligere liberale i en konservativ retning, da de ikke fandt almuen politisk moden. Disse strømninger var med til at skabe et embedsmandsstyre i Stortinget, der forplantede sig til den udøvende magt i form af statsrådet, der efterhånden fik en større rolle på kongens bekostning. Bondeoprøret i 1818 understreger at det norske parlament på ingen måde havde opnået en uantastelig status som et nationalt symbol. Den status fik Stortinget paradoksalt nok først skabt, da dets magt blev antastet af Karl Johan. Det samme var tilfældet med Grundloven. På tværs af de fleste partiskel blev Grundloven set som selve symbolet på en selvstændig norsk nation, hvilket i maj 1814 var blevet mejslet ind i § 1: ”Kongeriget Norge er et frit, uafhængigt og udeleligt Rige”. Hermed naglede man samtidig forestillingen om nationens behov for størst mulig autonomi fast i den norske forfatning.

I november 1814 blev man tvunget til at tilføje ordene ”forenet med *Sverige* under een Konge”, men Grundloven var stadig en national garanti mod sammensmeltningen med Sverige og en politisk garant mod enevælden. Hertil kom, at den ikke blot gav nordmændene muligheden for stolthed, men også overlegenhed i forhold til naboerne, hvor frie og lige nordmænd blev stillet op over for danske undersåtter og svenske adelsmænd.

I den politiske nationalisme, der kom til udtryk i Norge, blev Grundloven beskrevet som et helligt skrift og en statsborgerlig katekismus, der udtrykte folkets vilje og som enhver var forpligtet til at kende. Navnlig oppositionen forbandt konstitutionen med nationalitet og gjorde den til det redskab, der skulle forme nationens karakter. Grundlovsdyrkelsen, der var tæt forbundet med nationsbegrebet, understreger forestillingen om nationalismen som en form for sekulær religion, og den viser, at en del af den norske elite havde taget et afgørende skridt væk fra en gammeldags fyrstepatriotisme og omfavnet en national identitet.

Her er det vigtigt at bemærke, at ligesom med Stortinget nød Grundloven ikke øjeblikkeligt status af et ukrænkeligt nationalt symbol. Landet befandt sig i en miserabel situation efter 1814, og flere gav den ændrede styreform skylden. Allerede i 1815 var der dem, der ønskede en total revision af Grundloven, mens man i Stortinget i 1816 diskuterede at ændre 27 af de 112 paragraffer.

Revisionismen affødte i sig selv modreaktion allerede før Grundloven blev presset af Karl Johan, men det var kongens angreb på forfatningen og forsøg på en tættere union fra 1818 og fremefter, der fik borgerskabet til at danne vognborg om konstitutionen og skabt en Grundlovskonservatisme, der forhindrede alle former for ændringer. Grundloven blev et omdrejningspunkt for en politisk nationalisme, hvis kult blev udtrykt i 17. maj-fejringen, og hvor kongemagten blev tildelt en sekundær betydning. I resten af Europa blæste reaktionens kolde vinden, hvilket blot gjorde flertallet i den norske elite bevidst om at forsvare, hvad de havde opnået.

De nye norske konger

Valget af Karl 13. som norsk konge blev modtaget med resignation. På kongens fødselsdag var der enkelte digte i aviserne og forestillinger på teateret, men det var en tom gestus nødvendiggjort af unionen. Den samme stemning herskede hos mange stortingsmænd, når de mødtes privat. Her drak man gerne en skål for Norge, Stortinget og den ærværdige gamle biskop Brun i Bergen, mens kongen og kronprinsen stik imod tradition blev forbigået i tavshed. Kongens bortgang blev slet ikke nævnt i mange aviser, mens den kendte digterpræst Jens Zetlitz i den befalede ligtale udtrykte, at Karls død ikke havde vakt almen sorg, da folket ikke kendte ham. Synet på den nye kongemagt blev formet ud fra opfattelsen af Karl Johan.

Den stærke udøvende magt skabt på Eidsvold var tænkt som et nationalt monarki, og i den reviderede grundlov fra efteråret blev kongens beføjelser beskåret for at beskytte nationen mod et styre, der blev set som "svensk" – eller endnu værre: "Svensk-fransk". Som drivkraften bag Sveriges Norgespolitik havde Karl Johan i årevis været forhadet. Blot det at mødes med Karl Johan blev af "patrioter" set som suspect. Alligevel lykkedes det kronprinsen med charme, personlighed og rundhåndet gavmildhed at vinde folk for sig. Karl Johans personlige formue muliggjorde, at han kunne købe loyalitet i det ludfattige land. Andres støtte til Karl Johan var helhjertet og oprigtig.

Det hjalp kongen at han ikke var født svensk og modsat de danske konger med mellemrum befandt sig i Norge. På trods af nordmændenes indædte modvilje imod alt sydlandsk, betragtede nogle kronprinsen som en helt og feltherre, der kunne forbindes med Den Franske Revolutions frihedsideal. Sandheden var dog nok nærmere, at Karl Johan var et produkt af Napoleonstidens autokratiske magtfiksering. Han forsøgte at bibeholde en

norsk adel, som nordmændene i de borgerlige idealers hellige navn ønskede afskaffet, som han kunne støtte sig til. Da dette mislykkedes, prøvede han uden held at oprette et nyt meritokratisk aristokrati i Norge efter fransk model. I Østlandet tilpassede man sig hurtigt de nye tider, mens modstanden var stærkere i Bergen og Trondhjem. Flere og flere accepterede dog efterhånden det hændte, og da Karl Johan besteg Norges trone i 1818, havde mange ændret deres syn på ham. Hadet fra 1814 var mindsket, og både embedsmænd og købmænd havde en økonomisk og karrieremæssig interesse i et bedre forhold til den nye konge og Sverige.

Karl Johans politik efter tronbestigelsen, der indskrænkede ytringsfriheden og angreb Grundloven, rev op i sårene. Der var dem, der – ofte ud af skuffelse over den politiske udvikling – støttede Karl Johans angreb på Grundloven. Disse såkaldte *carljohanister* mente, der var behov for en stærk kongemagt, som kunne skabe orden i kaos, også selvom det betød at undertrykke ytringsfriheden. I midten var ”de forsigtige”, mens oppositionen blev betegnet som ”de ubesindige”. Oppositionen lagde især vægt på opdragelsen af nationen til politisk bevidsthed i kontrast til forestillingen om en landsfaderlig regering.

En åben opposition mod unionen var ikke mulig. Regeringen blev anskuet som legitim og samarbejde nødvendigt, men der var stadig en suspekt aura herved. Oppositionen var ikke en entydig gruppering, men den opstod i en løs tilknytning til politiske klubber, *Nationalbladet* og sager som kampen mod adelskab, finanspolitikken, gældsopgøret med Danmark og et forsvar mod alle reelle og især *indbildte* angreb på forfatningen og selvstændigheden. Oppositionens opfattelse var, at Karl Johan forsøgte at underminere Grundloven, Stortinget og nationens frihed, og at man derfor befandt sig i en kamp mod et enevældigt ”svensk” tyranni. Oppositionen så sig selv som en forudsætning for folkets politiske frihed og dannelse, mens oppositionspresen var formidlerne af de nationale debatter i Stortinget og offentligheden, og dermed med til at skabe et ”forestillet” nationalt fællesskab mellem alle statens borgere. I 1814 var Karl Johan pragmatisk kommet nordmændene i møde ved i store træk at anerkende den norske grundlov, men efter sin tronbestigelse i 1818 indledte han et frontalangreb på den, der i princippet fortsatte frem til hans død i 1844. I sin kamp holdt Karl Johan sig tilbage fra direkte magtanvendelse, men truslen var flere gange til stede, som da han i 1821 afholdt en fælles svensk-norsk troppesamling uden for Christiania under Stortingets samling, hvor kun de svenske tropper fik udleveret skarp ammunition. Målet var at få gennemtrumfet en absolut kongelig veto og en bibeholdelse af adelen.

Mange nordmænd var og blev kongetro og så dette som en del af at være norsk, men op igennem 1820’erne gjorde Karl Johans politik nationen til en konfliktzone, hvor borgerskabet blev splittet mellem konservative, der hyldede kongen i landsfaderlige termer, og en opposition, der forsvarede politisk og

national frihed. Her blev Karl Johan set som et modbegreb til nationen; "en fransk Sanculot [...] gennemrøget af de svenske Dunster". Under krisen i 1821 blev det fremført, at svenskerkongen i 1814 havde samme ret til Norge som Napoleon havde haft til Spanien. I Trondhjem befandt stemningen sig på et absolut nulpunkt, hvor folk *angiveligt* var parat til at kaste sig i armene på England for at undgå det de så som et enevældigt, svensk tyranni. Studentersamfundet nægtede i 1822 at fejre kongens fødselsdag, mens de ofte demonstrativt hyldede universitetets grundlægger, Frederik 6., i ren og skær trods. I dette tilfælde kan man tale om, at fejringen af den tidligere monark tjente som et vikarierende motiv for studenternes nationalisme og ønske om at provokere den nye kongemagt mest muligt. Konflikten ses navnlig i de år, hvor Stortinget var samlet, og hvor Karl Johan genfremsatte sine ændringsforslag til Grundloven. Hertil kom fra 1824 striden om 17. maj-fejringen, der splittede konge og borgerskab. Konflikten blev afmonteret i 1830'erne, hvor konfrontationerne blev mindre og flere nordmænd blev den aldrende konge hengiven, og ved hans død i 1844 følte de fleste nordmænd en oprigtig sorg.

Nationalflaget

Det nye Norge havde brug for symboler, der kunne markere landet som en selvstændig nationalstat. Man skabte sig derfor efter udenlandsk forbillede en nationaldag og et nationalt flag. Ligesom i Danmark og resten af Europa blev der skabt en kult omkring flaget som et nationalt symbol, der blev tillagt en hellig status. Udadtil krævede det respekt og anerkendelse, mens det indadtil var et fikspunkt i forhold til nationens selvfølelse og selvstændighed. Det blev både et symbol på nationen og staten, mens det blev adskilt fra kongemagten, der forsøgte at forhindre det blev skabt. Under den kortvarige norske selvstændighed i 1814 fik nordmændene deres eget banner. Eller rettere sagt: De "nationaliserede" det danske ved at forsyne det med den norske løve. Dette symbol blev imidlertid med nederlaget til Sverige og frygten for sammensmeltning med naboriget problematiseret. På det overordentlige Storting i efteråret tog alene Johan Koren spørgsmålet om et nyt norsk flag op 83 gange.

Nordmændene følte, at de havde brug for et andet flag end Christian Frederiks provisoriske, der nu blev anset for "unationalt", og man nedsatte derfor en kommission, der modtog et væld af forslag. Mange lignede Dannebrog, mens andre bevidste forsøg på at konstruere et nyt *norsk* vartegn, hvor alt fra træer og fjelde til drager og løver symboliserede Norge. Jagten på en autentisk norsk fortid var tydelig i en tredje kategori af forslag, hvor lærde havde søgt i gamle krøniker og sagaer efter et ægte norsk flag for at skabe kontinuitet mellem det "gamle" og "nye" Norge.

Det lykkedes ikke at opnå enighed. Den heftige debat fortsatte i de næste samlinger af Stortinget og i offentligheden, hvori der indgik tre elementer:

Behovet for et synligt norsk symbol, forholdet til Sverige samt de ”beskyttelsespenge”, man ville blive tvunget til at betale til de nordafrikanske sørøverstater, hvis man sejlede under eget flag. I Middelhavet sejlede norske skibe under svensk bekvemmelighedsflag, hvilket mange opfattede som en skammelig ”denationalisering”. Oppositionen så både det svenske flag og unionsflaget som en trussel mod norske selvstændighed og glidebane mod amalgamationen af de to lande, mens et norsk flag blev set som et bevis på, at nationen var fri, og sikrede, at nordmænd i udlandet ikke blev taget for svenskere. Alligevel fandtes der købmænd, der til patrioterne vrede, selv i norske farvande anvendte det svenske flag, hvilket understreger den indbyggede konflikt mellem de økonomiske hensyn, som den ludfattige norske stat burde tage, og behovet for selvstændige, nationale symboler.

Det mest bemærkelsesværdige forsøg på at løse denne gordiske knude stammede fra Nicolai Wergeland. Igennem sine historiske studier mente præsten at kunne bevise, at svenskerne i den tidlige middelalder havde ”stjålet” det oprindelige gule og blå norske flag. Hermed kunne nordmændene med sindsro anvende det svenske flag, der jo i virkeligheden indeholdt de ”ægte” norske farver. Denne tolkning blev fnysende afvist af patrioterne, der kun var blevet yderligere ophidsede over indførelsen af det fælles svensk-norske unionsflag. Flaget, der reelt var en variant af det svenske, var bestemt i en fælles svensk-norsk unionskomité og havde kongens accept, men nordmændene vidste intet om dette flag, og da det pludseligt vagede fra Norges fæstninger udløste det vrede reaktioner i offentligheden. Den eksisterende flagkomite anbefalede, det nye unionsflag som et fælles svensk-norsk handelsflag, hvilket blev nedstemt med et massivt flertal i Stortinget. Flaget blev set som et særkende for nationens individualitet og som dens hellige, politiske ejendom.

I 1818 forsøgte man at få lovfæstet rød som den nationale norske farve, men af frygt for kongen udskød Stortinget sagen til 1821. Det fik i 1820 købmand Gabriel Kielland fra Stavanger til at udskrive en konkurrence om et nyt norsk flag. Kiellands energi var med til at sikre en afgørelse, men det nye norske flag viste hvor tæt forbundne flertallet af borgerskabet stadig var til det gamle fællesskab af kærlighed og den nye union af nødvendighed. Manden bag det sejrende rød, hvide og blå korsflag, Frederik Meltzer fra Bergen, begrundede forslaget dobbelt. På den ene side havde flaget ”frihedens farver”, da de var de samme som i trikoloren. På den anden side henviste det blå til unionen med Sverige, mens rød og hvid var de farver, som ”oprindeligen tilhørte Norge.” Lovforslaget om det norske flag i 1821 blev enstemmigt vedtaget i Stortinget, men Karl Johan gav kun tilladelse til, at det norske handelsflag kunne benyttes på ”korte farvande”, mens man på længere sejlads blev tvunget til at benytte et unionshandelsflag.

17. maj

I 1820'erne stod den vigtigste politiske kamp om landets nationaldag. Spørgsmålet var ikke om man skulle have en nationalfest, men hvilken dato det skulle være, hvad man fejrede og hvordan det skulle foregå. Her ser man ikke alene de gamle stridigheder mellem patrioter og svensksindede nordmænd, men ligeledes forskellige politiske opfattelser mellem konservative, liberale og radikale, der i 1820'erne gjorde nationen til en konfliktzone, når det gjaldt fortolkningen af den nære fortid og den samtidige politiske udvikling. De to vigtigste datoer, der var i spil, var 17. maj og 4. november, der henholdsvis var årsdagene for vedtagelsen af Grundloven samt kongevalget af Christian Frederik på Eidsvold og den modificerede Grundlov på det Overordentlige Storting i efteråret 1814, der var nødvendig for unionen med Sverige.

Fejringen af begge dage kunne udlægges som forfatningsfejringer, men ingen af datoerne var politisk neutrale. Det var et sammenstød mellem to underlæggende historiske narrativer: et royalt og et nationalt, der *delvist* kan genfindes i norsk historiografi. Det første hævdede, at det var Karl Johan, der havde givet nordmændene friheden i gave, da han med Freden i Kiel brød nordmændenes lænker og lagde grunden for en norsk forfatning. Hvad var sket på Eidsvold, skyldtes ifølge Karl Johan danske rænker og et misforstået nationalhad mod Sverige, og fejringen af 17. maj var at jage en dolk i hjertet på ham og en fornærmelse af det svenske folk. Hans holdning var, at der skulle trækkes et evigt slør af glemsel hen over denne dato. 4. november var derimod en dag, som man burde fejre, ikke alene for foreningen af de to dele af den skandinaviske halvø, men også for den nuværende grundlov. Denne fortolkning blev aktivt støttet og promoveret af det "officielle Norge"; dvs. statholderskabet, regeringen og de øverste embedsmænd. Næsten alle klubber i de norske købstæder fejrede 4. november på en værdig måde, og så sent som i 1864 overgik fejringerne af dagen samtids 17. maj-fest. Rent liturgisk mindede foreningsdagen langt mere om den traditionelle kongefejring med middagsselskaber, transparente og musik, der hyldede kongen og broderskabet mellem Norge og Sverige, end den mere moderne nationaldag 17. maj.

I den nationale udlægning var det folket, der havde skabt sin egen frihed og forfatning, og som for at sikre selvstændigheden og Grundloven af fornuft havde indgået unionen med Sverige. 17. maj var for dem datoen, der markerede Norge ikke længere var en dansk provins eller underkastet enevældens jernscepter, men en genfødt og selvstændig nation og stat med en fri forfatning, der var den mest liberale i Europa. Eidsvold gav dermed et lille fattigt folk noget at være stolte af. I denne fortolkning var 4. november en sekundær dato, der kunne fejres som en unionsfest ved siden af konstitutionsfesten 17. maj. Et indicium på, at glæden ved 4. november har været begrænset for nogle nordmænd, er, at beskrivelser af festlighederne 4. november i medierne var yderst begrænset og i oppositionspressen direkte fraværende.

Den folkelige fortolkning vandt ikke alene frem i næsten hele pressen, men ligeledes i Stortinget, der i 1820'erne befandt sig i en forfatningskamp med kongemagten, men både i pressen og blandt politikerne blev det konsekvent understreget, at fejringen af 17. maj hverken var vendt mod kongen, de svenske brødre eller skyldtes hengivenhed for Christian Frederik. Hvorvidt det altid var sandt er et andet spørgsmål. Selve fejringen af dagen skulle først finde sin form, og her delte meninger sig mellem traditionalister, der ønskede private selskaber, hvor eliten kunne markere nationaldagen uden at være belemet af hoben, og fortalene for en folkelig fejring i stil med de franske nationaldage. Til at begynde med fulgte man det gamle mønster, men der skete en hurtig glidning i retning af en moderne kollektiv fejring. Fortalerne herfor argumenterede for, at nationaldagen skulle være et folkepædagogisk middel til at vække *hele* folket politisk ved at gøre det bevidst om forfatningens og nationens betydning. Det gjaldt om at vise solidaritet på tværs af klasser, da man måtte vinde den traditionelt kongetro almue, hvis man skulle forsvare Grundloven mod Karl Johan. Et gennemgående træk ved beretningerne er følelsen af entusiasme.

At 17. maj havde en så overvældende effekt, skyldes ikke alene dens politiske og nationale betydning og festlighedernes omfang, men også at man med held appellerede til følelserne, tilsidesatte klaseskel og anvendte hele arsenalen af nationale symboler som nationalsangen, flaget, forfatningen, Stortinget, eidsvoldsmændene, historien – og sågar kongen. De borgerlige frihedsidealer og forbindelsen til Den Franske Revolution fremstod klart i symbolbrugen. I Trondhjem tog man skridtet fuldt ud, da man i 1828 byggede et frihedstempel af gran, på Moss rejste man en obelisk, der symboliserede fædrelandskærlighed og magtens tredeling, mens der i Ringeriget blev bygget en pyramide på 10 meter. Den norske nationaldag inkarnerede forestillingen om nationalisme som en sekulær religion, hvor folket utilsløret tilbad sig selv og dets værdier i form af Grundloven, og i national forstand havde 17. maj den samme funktion, som juleaften havde i kristendommen, da man fejrede nationens (gen)fødsel, hvor selve ritualen var med til at skabe et fællesskab blandt de troende.

I forbindelsen med 17. maj må man ikke overse avisernes rolle. Det var i høj grad gennem dem, at selve idéen om en nationalfest spredte sig gennem opfordringer, debat og beskrivelsen af andre byers fester, der ikke alene tjente som inspiration, men ligeledes underbyggede forestillingen om politisk, suverænt og nationalt norsk fællesskab. Dette ses direkte i et væld af de samtidige kommentarer, hvor det ikke alene bliver understreget, at dette var en nationalfest, der strakte sig fra Nordkap til Lindenæs, men også at det gav deltagerne en særlig følelse at vide, at deres landsmænd over hele Norge deltog i den samme fest på det samme tidspunkt. Fra officiel side forsøgte man sig med et væld af forskellige kompromisforslag, der gav oppositionen muligheden for

en separat konstitutionsfest, uden denne faldt sammen med årsdagen for kongevalget af Christian Frederik. Forslagene strakte sig fra et væld af datoer i april og maj til de uspiselige som 14. august (konventionen på Moss) og 20. oktober (beslutningen om foreningen med Sverige). Karl Johan fortalte i fortrolighed Stortinget, at han var parat til at opgive unionsfesten 4. november, hvis 17. maj fejringen blev opgivet samtidigt.

Flertallet i den offentlige opinion stod imidlertid stejlt på datoen for underskrivelsen af Eidsvoldsforfatningen, da de forbandt den med Grundloven som nationalt symbol og som den dato nationen havde fået sin autonomi tilbage. Oppositionen fremstillede sig selv, som *sande* nordmænd, der elsker fædrelandet, friheden og forfatningen, mens de konservative, pragmatikerne og embedsmænd, der lå under for kongens pres, i oppositionspressen blev udstillet som enten sleske hofsnoge og uægte nordmænd med trælesind, eller som mænd, der i det skjulte arbejdede for "Almagamationen". Enkelte konservative kastede sig ud i pennefejder med oppositionen om nationaldagen. I et længere indlæg i *Morgenbladet* fremstillede en anonym skribent de liberale som demagoger, der udøvede et åndstyranni, og som med sofismer og løgne forsøgte at stifte had til kongen og svenskerne samt skabte en afgudsdyrkelse omkring 17. maj. Indlægget resulterede ikke alene i en læserstorm, men også i en rituel "henrettelse" på Galgebjerget uden for Christiania af tillægget, hvori kritikken var trykt, hvilket på sin vis blot understregede pointen.

Men hvordan opstod de to festdage, og hvordan kom kampen mellem dem til udtryk uden for avispalterne? De udsprang i sagens natur af begivenhederne i 1814. Allerede på Eidsvold finder man idéen en Nationalfest, der bliver koblet til idéen om religion og nationalopdragelse. Begivenhederne 17. maj 1814 blev markeret over hele Norge, lige så snart nyheden nåede frem, men her overskyggede kongevalget fuldstændig Grundloven. I 1815 begyndte 4. november-fejringen, mens der i Danmark var en indirekte markering af 17. maj. I Norge blev 17. maj-fejringen født i Trondhjem. Med henvisning til forslaget om en nationalfest og nationalopdragelse på Eidsvold foreslog den gamle republikaner Peterson i 1815 en fejring af forfatningen, der byggede på princippet om, at legitim politisk magt kommer folket. Spørgsmålet er imidlertid om fejringen allerede begyndte dette år eller ej. De private trønderske fejringer før 1824 var af mindre betydning.

I en politisk forstand blev 17. maj vigtig som nationaldag, da oppositionen i anledningen af 10-årsdagen for Grundloven og dette års Storting ønskede at bruge dagen som et led i den konstitutionelle kamp imod Karl Johan. I aviserne blev der, bl.a. med henvisning til amerikanernes 4. juli, skrevet opfordringer til at fejre dagen. Stærk officiel modstand fik imidlertid alle med undtagelse af studenterne til at opgive planerne i Christiania. Selvom regeringen i de følgende år forsøgte at undertrykke udviklingen spredte fejringen af 17. maj sig

geografisk og voksede i omfang, hvor man gik fra private selskaber til store offentlige fejring. Allerede i 1826 var fejringen reelt landsdækkende, mens festlighederne i 1827 overgik alt, hvad man tidligere havde set i Norge. At festlighederne foreløbig toppede i 1827 skyldtes delvist, at den svenske statholder i Christiania havde misforstået Karl Johans holdning til sagen og efterfølgende lod de norske embedsmænd forstå, at kongen modvilligt accepterede fejringen. Fejlen kostede ham stillingen.

Karl Johan kunne til nød acceptere private markeringer, men ikke offentlige fejring. I 1828 udsendte den nye statholder et brev til samtlige embedsmænd om ikke at markere årsdagen for 17. maj, hvilket senere blev fulgt op af et åbent brev fra Karl Johan med utvetydige trusler, der blev bakket op af kongens tilstedeværelse i hovedstaden med 2.000 soldater. I flere byer var der private markeringer af årsdagen, men alle offentlige festligheder blev aflyst. Myndighedernes resolute holdning, det øgede politi- og militærberedskab, loyalitet til kongen og almindelig frygt gjorde, at kun få i de kommende år trodsede Karl Johans vilje. I Trondhjem var der forsøg på at boykotte kongens fødselsdag i 1829, mens studenterne gjorde 17. maj til deres årlige festdag, hvilket i sidste ende resulterede i en retssag ved højesteret, som studenterne vandt. Mere alvorligt var ”Torveslaget” samme år, hvor militæret efter oplæsning af oprørsparagraffen i Grundloven blev sat ind mod en fredelig meneskemængde i Christiania. I løbet af 1830’erne begyndte dagen igen at blive fejret, men på trods af utallige appeller fra Stortinget var det først efter Karl Johans død i 1844, at nationaldagen kunne fejres uden hindringer.

Afrunding

Der fandtes tendensen til en norsk kulturnationalisme allerede i årene efter 1814, men det var den politiske nationalisme, der var den dominerende i årene efter adskillelsen fra Danmark. Udviklingen af denne politiske kultur skete imidlertid gennem en kamp, hvor forskellige fraktioner af den politiske elite bekæmpede sig hinanden og kongemagten, der i reaktionens hellige navn forsøgte at rulle udviklingen baglæns. Der fandtes mange pragmatikere, der forsøgte at indrette sig efter de nye tider, men pragmatismen havde ikke altid lige gode kår i en tid præget af kamp og konspirationsteorier. Spørgsmålet var naturligvis hvordan man skulle tolke de nye tider, det nye Norge og begivenhederne i 1814, der udgjorde et åbent sår. Det var herom kampen stod mellem konservative, liberale og radikale nordmænd inden for den politiske elite. Striden og uenigheden blev kun forøget af den fredskrise som Norge og resten af Europa blev ramt af. Det nye Norges fødsel i 1814, ”annus mirabilis”, blev fulgt af ”anni miserabilis”. De følgende år, som i samtiden kun kunne beskrives som politisk og økonomisk elendige, skabte nordmændene grunden for det moderne Norge. At bygge sit hus på klippegrund er hårdt og frustrerende arbejde, men det giver et solidt fundament for den bygning man rejser.

ANETTE STORLI ANDERSEN

"ENIGE OG TROE TIL DOVRE FALDER." OM ISCENESETTELSEN AV EN KLIPPEFAST NASJON

Svært mange eidsvollsmenn var aktive i dramatiske selskaper som både iscenesatte Norge som nasjon med særegne trekk, men også utarbeidet omstendelige lovverk som på sett og vis gjenspeilte det store selskap – staten.

Anette Storli Andersen forsvarte i 2010 sin doktoravhandling *Deus ex machina? Henrik Ibsen og teatret i norsk offentlighet 1780-1864* og har bidratt til prosjektet «Nye perspektiver på grunnloven».

Europeisk og amerikansk teaterhistorie fra det sene 1700-tallet viser hvordan dyptgripende samfunnsendringer ble foregrepet og gjenspeilet i teatret. Ved inngangen til 1770-tallet var teatret et virkemiddel i kampen for amerikansk uavhengighet fra den britiske kronen.¹ I 1767 ble det første tyske nasjonalteatret grunnlagt, mer enn hundre år før Tysklands samling ble en politisk realitet.² I 1770-tallets Frankrike gjenspeilte teaterreformene, med innføringen av en naturlig spillestil og det borgerlige drama, borgernes økte selvbevissthet.³ I etterkant av stormingen av Bastillen i juli 1789 tok det borgerlige teaterpublikummet makten i egne hender og gjorde Comédie-Francaise til en arena for borgerlig direkte-demokrati.⁴

Teatrets rolle som borgerlig og patriotisk arena kom også til uttrykk i norsk og dansk-norsk teaterhistorie i samme tidsrom. I dansk-norsk teaterhistorie-skriving omtales gjerne perioden 1770–1814 som ”Den store teatergalskap”. At kong Christian VII var rammet både av teatergalskap og andre former for galskap, er kjent for de fleste. At teatergalskapen også rammet embetsstanden og storborgerskapet temmelig hardt, er derimot mindre kjent.

Dramatiske selskaper som felles referanseramme

I Norge ble den omfattende teaterinteressen dyrket i dramatiske selskaper. Selskapene var borgerskapets teater og ble drevet av medlemmene for medlemmene. Medlemslistene fra Christiania og spredte opplysninger om medlemmer fra andre dramatiske selskaper viser at på det innledende Stormannsmøtet på Eidsvoll i februar 1814 hadde omtrent halvparten av deltakerne – prins Christian Frederik og hans følge inkludert – en felles fortid fra dramatiske selskaper. I Riksforsamlingen på Eidsvoll hadde både lederne

for unionspartiet og selvstendighetspartiet, Grev Wedel-Jarlsberg og Georg Sverdrup, fartstid fra dramatiske selskaper. Det samme hadde ”grunnlovens far”, Christian Magnus Falsen og hans medforfatter av ”Det Adler-Falsenske grunnlovsutkast”, Johan Gunder Adler. I tillegg til disse hadde et flertall i konstitusjonskomiteen og et flertall i komiteen for det interimistiske reglementet bakgrunn fra dramatiske selskaper. Blant enkeltpersonene som utmerket seg, er det dessuten verdt å nevne prestene Nicolai Wergeland, Jonas Rein og Frederik Schmidt. Wergeland var med i Det dramatiske Selskab i Christianssand, Rein var med i selskapet i Bergen, mens Frederik Schmidt, som fungerte som Riksforsamlingens egen husdikter, var med i det dramatiske selskapet i Drammen. Peder Anker, som ble den første norske statsministeren, var med i Det dramatiske Selskab i Christiania allerede fra stiftelsen i 1780. I 1815 var Anker statsminister og innførte ordningen med at stortingsrepresentantene fikk være publikum i det dramatiske selskapets teater.

Det er ingen tvil om at alle disse personene hadde viktige embeter og samfunnsposisjoner utenfor teatret. Likevel brukte de mye av sin tid på å oppfylle medlemspliktene i de dramatiske selskapene. Så hva i all verden gjorde alle disse teaterfolkene i Riksforsamlingen på Eidsvoll? Hvorfor var teatret en felles aktivitet og erfaringsbakgrunn for ledende representanter fra militær- og embetsstand og storborgerskap? Hva slags teater var det disse viktige mennene brukte tiden sin på? Og var det slik at den felles teaterbakgrunnen deres kom til uttrykk på Eidsvoll?

Dannelsen av den gode medborger

Den store utbredelsen av dramatiske selskaper på denne tiden forklarer hvorfor dette var felles erfaring for mange representanter på Eidsvoll. De dramatiske selskapene i Norge fungerte som viktige møtesteder i kystbyene. Rundt hundreårsskiftet 1800 bygde de dramatiske selskapene nye og store teatre med plass til flere hundre personer. Medlemmene var stort sett militære, embetsmenn, håndverkere og handelsborgere. Medlemskapet var forpliktende, og medlemspliktene var de samme for alle medlemmene. Ethvert medlem var forpliktet til å la seg velge inn til direksjonen eller representantskapet – og til å utføre medlemspliktene som skuespillere. Den grunnleggende ideen var at selskapet skulle fungere som et samfunn av medborgere som prinsipielt var likestilte under selskapets interne lover. Denne måten å organisere teatrene på har sammenheng med den samtidige analogien mellom de små borgerlige selskaper og det store selskapet, Staten. Ved å dannes som medborger i de små borgerlige selskapene, ville man følgelig også bli en bedre medborger i det store selskapet, Staten.

Organisasjonsformen gjorde derfor at det å delta i et dramatisk selskap dreide seg om mer enn å spille teater eller å være publikum. Det aller tydeligste eksemplet på at organisasjonsformen hadde en egenverdi, må være lovene

til selskapet «Det Skønnes Muntre Dyrkere» i København. Lovverket fra 1775 består av tolv paragrafer mer enn den norske grunnloven av 1814, og på den måten var «Det Skønnes Muntre Dyrkere» et ganske typisk dramatisk selskap. Det som i ettertid gjør dette selskapet litt spesielt, er at mens de norske selskapene med tilsvarende lovverk besto av flere hundre medlemmer, er de 122 paragrafene til «Det Skønnes Muntre Dyrkere» laget for et dramatisk selskap som ikke besto av mer enn sju medlemmer da lovene ble underskrevet. Likevel var lovene utformet slik at de i prinsippet også kunne gjelde for det store selskapet, Staten. Analogien mellom de små borgerlige selskapene og det store selskapet, Staten, ser ut til å være tatt helt bokstavelig.

Riksforsamlingen og selskapskulturen

Vektleggingen av lover og medlemmenes likestilthet under loven gjorde at det å lage og å revidere lover var en selvfølgelig del av selskapskulturen. Dette vil igjen si at måten å samhandle på var felles for dem som hadde erfaring fra dramatiske selskaper og andre former for selskaper med en tilsvarende organisasjon. I sin dagbok fra Riksforsamlingen i 1814 gir Frederik Schmidt noen eksempler på hvordan lovgivning var en del av en intern lek eller sjargong. Schmidt var selv et veldig erfarent medlem av dramatiske selskaper, og i Riksforsamlingen representerte han Buskeruds amt sammen med et annet medlem fra Det dramatiske Selskab i Drammen, fogd Johan Collett. Reisen til Eidsvoll var vanskelig i vårløsningen, og da Schmidt og Collett omsider kom frem dit hvor de skulle overnatte, fikk de en litt ubehagelig start på oppholdet. De fikk tildelt et rom med senger som var stilt opp tett sammen. Det var ikke nok med at sengene var fuktige, men de var også så korte at når Schmidt og Collett lå andføttes, var faren for at de kunne komme til å sparke hverandre i ansiktet i løpet av natten overhengende. Heldigvis hadde Collett proviantert madeiravin i Christiania. Etter hvert som de kom godt i gang med madeiraen, kom de også frem til en løsning på sengeproblematikken: Det de trengte var en "Constitution" om sin "Sengeforfatning"! Det ble derfor "vedtaget og gjort til Lov at enhver Parts ejende 2 Been skulde følge de gjensidige Diagonaler dog med Forbeholdenhet ikke at spænde paa de reciproqve Næser, som stoe i en ubetydelig Afstand fra den store Taaes-Spidse".⁵

Erfaringen med internlovgivning fra selskapene ble det bruk for allerede mot slutten av første forhandlingsdag på Eidsvoll. Da ble det nedsatt en komité som skulle lage et reglement for forhandlingene. Dessverre fikk verken Schmidt eller Collett anledning til å bidra med sine kreative lovforslag her, men de hadde teaterkolleger representert i komiteen også. Måten Riksforsamlingen ble regulert på, var ikke helt ulik selskapskulturen. Blant annet avgrenses forhandlingene fra det uformelle samværet ved at representantene måtte vise frem billettene sine ved inngangen til forhandlingssalen. Og

som i Det dramatiske Selskab fikk regelbrytere tre advarsler før de eventuelt kunne stemmes ut. Ellers hadde både selskapene og Riksforsamlingen regler for hvilke protokoller som skulle føres, hvordan valg skulle gjennomføres, hvilke interne embeter som skulle besettes og hvor lenge embetsmennene skulle sitte om gangen.

Analogien mellom de store og små selskaper var virksom også på Eidsvoll slik det blant annet går frem av Det Adler-Falsenske grunnlovskastet. I § 10 refererer de til staten Norge som "Selskabet" og skriver at hensikten med grunnloven er den samme som "Hensigten med ethvert Selskabs Stiftelse: Det Heles Lykke".⁶ Likheten mellom teatret og Riksforsamlingen ble da også direkte kommentert av Hans Jacob Grøgaard som beklaget seg over at Riksforsamlingen oppførte seg som et teaterpublikum etter talen til Jonas Rein: "Nu ere vi da komne saavidt, at vi ei allene have Billetter, som paa en Comødie, men også Klap og Bravo-Raab".⁷

Den viktigste betydningen av Eidsvollsmennenes felles teatererfaring ser likevel ut til å være på det patriotiske planet. Selv om de var uenige om mye underveis, hadde både Eidsvollsmennene og Christian Frederik noen felles forestillinger og referanser knyttet til hva Norge var. Underveis i forhandlingene argumenterte både prinsen og representantene med referanse til de samme patriotiske forestillingene om den klippefaste nasjonen.

Ideen om Norge var konkretisert i teatret

I 1814 hadde teatret allerede i en mannsalder fungert som en sentral kollektiv, patriotisk arena. Teatret var en arena hvor både borgerne og kongefamilien feiret ulike patriotiske bragder og begivenheter. I teatret ble aktuelle forestillinger om den danske, den norske og den dansk-norske nasjonalkarakteren iscenesatt og hyllet. Teatret ble derfor en arena hvor først kong Frederik VI, og deretter prins Christian Frederik, deltok under gjentatte iscenesettelser av ubrytelige bånd mellom seg selv og nordmennene og mellom Norge og Danmark.

Feiringen av daværende kronprins Frederik og seieren over svenskene i slaget ved Kvistum bro i 1788 er et tidlig norsk eksempel på hvordan en slik iscenesettelse kunne foregå. Kronprins Frederik hadde stått i ledelsen for slaget. Da han kom tilbake til Norge etter seieren, ble han møtt med fakler, fyrverkeri, lys, sang og glede. Det var stilt opp lyssatte malerier som forestilte scener fra krigen. Det var bilder av "Kongens kjække Sønner" og "Dovres raske Mænd" som var på vei over "steile Fjælde" og "styrrende Strømme" for å forsvare sin konge og sitt fedreland.⁸

Disse iscenesettelsene var helt i tråd med den samtidige oppfatningen av nordmennenes særegne nasjonalkarakter. Kronprins Frederik bidro selv til forestillingen om en særlig sterk norsk forsvarsvilje og klippefasthet da han sommeren 1788 kom til Norge med en reisemedalje hvor det sto: "Urokkelig, som Dovres høje Fielde Staaer Norske Sønners Troeskab, Mod og Vælde."⁹

I Christiania ble slaget ved Kvistum bro og kronprinsens ankomst feiret med en teaterforestilling. Det dramatiske selskap oppførte Bernt Ankers *Major André*. Bernt Anker, som var en av Norges rikeste og mest innflytelsesrike menn, spilte selv tittelrollen som major André mens hans lillebror Peder Anker, senere Eidsvollsmann og statsminister, optrådte for kronprins Frederik i rollen som George Washington. Den ytre handlingen i *Major André* er hentet fra den amerikanske uavhengighetskrigen, men personenes dyder og laster er skrevet slik at de ga patriotisk gjenklang i den dansk-norske konteksten som stykket ble oppført innenfor. Stykket handler om fedrelandskjærlighet og militær moral på krigens skueplass, om moralske forbrytelser og tilhørende straffer. Heltene er de tapre og fedrelandskjærlige amerikanske soldatene som ikke lar seg bestikke av den engelske major André til å gå over til den engelske siden. Soldatenes dyd kommer til uttrykk ved at de fattige, men forsvarsvillige soldatene i stedet tar major André til fange og sørger for at han blir stilt for krigsrett. I krigsretten venter general Washington, beredt til å utøve rettferdighet uten skånsel. Etter grundig behandling kommer krigsretten frem til at André har gjort seg skyldig i en rekke krigsforbrytelser. Det aller mest alvorlige punktet er likevel anklagen om at han har trosset alle selskapers naturlige grunnlover – lovene som står nedskrevet i det dydige menneskets hjerte. Han må derfor straffes etter krigsartiklenes "første bokstav, annet kapittel, tredje paragraf".¹⁰

Etter stykket ble det fremført en hyllest til kronprins Frederik fra "Folkets stemme blant Klipperne". Klippefolket hyllet både kronprinsen og seg selv ved å rose kronprinsen for å dyrke de samme dydene som den norske naturen hadde innprentet Nordmennene: "Du vil leve med os blant vore nøisomme og kolde Klipper, fordi Du er simpel og ædel som Naturen. [...] Bliv som Du er, retfærdig, ærlig og nøisom. Elsk Norge, og glem os ikke".¹¹

Hyllesten av det norske inngikk i helstatspatriotismen

Hyllesten av den klippefaste norske nasjonalkarakteren i 1788 må sees i sammenheng med hyllesten av helstaten. To år senere, i 1790, ble kronprins Frederiks bryllup feiret ved Det kongelige Theater i København. På repertoaret sto det nyskrevne stykket *Høst-Gildet*. Karakterene i stykket er norske, danske og holsteinske bønder som fremtrer med hver sin nasjonalkarakter. Den fedrelandskjærlige norske bondesønnen sitter i Danmark og savner sitt "elskte Norge" med fosser og fjell og vinden som "suse gjennom Graneskove". Mens faren, den gamle odelsbonden synger ut sin hyllest til kong Christian og kronprins Frederik, til de norske fjellene, til granskogen – og til den norske fisken.¹²

I siste scene samles hjemvendte soldater, sjømenn, bønder, menn, kvinner, enker og barn seg rundt de danske bøndernes frihetsstøtte for å feire kronprinsens bryllup, helstaten og bøndernes frihet. De tre bønderne fra Norge, Danmark og Holstein besegler sin ubrytelige forening innenfor ett fedreland

og under én konge. På tross av ulike språk og ulike nasjonalkarakterer, tar de hverandres hender og synger:

Eenige Brødre det ville vi være!
 Bundne ved Slægtskabs og Broderskabs bånd
 Een er vor Konge, og een er vor Ære,
 Derpaa vi give hinanden vor Haand.
 Ære sin Øvrighed, elske sin Lige,
 Trofast mod Land og mod Konge og Møe.
 Saa tænker alle, og før vi skal svige,
 før skal vi Døe.

Høst-gildet og sangen ”Enige brødre det ville vi være” oppnådde enorm popularitet. Stykket ble oppført igjen og igjen og ble et patriotisk felleseie som ble videreført til nye generasjoner. Sangene om samhold og forsoning på tvers av ulikhet ble sanger alle kjente og kunne.

Under Napoleonskrigene var kongehuset en uttalt støttespiller for de patriotiske teaterturneene som ble gjennomført både i Norge og i Danmark. I Danmark samarbeidet den kongelige skuespilleren Hans Christian Knudsen med dramatiske selskaper om arrangementene, men i Norge var det de dramatiske selskapene som ledet an. Estetikken i disse forestillingene hadde mye til felles med sluttscenen i *Høst-Gildet*. Scenografien besto ofte av et fedrelandsalter med nasjonale symboler i midten som folk av alle stender forenet seg rundt. De nasjonale symbolene kunne for eksempel være flagg, master eller minnestøtter i norsk marmor. Her samlet bønder, krigere, musikere, oldinger, kvinner og små barn seg hånd i hånd for å bekranse fedrelandsaltrene og for å hylle kongefamilien, norsk kongetroskap, Dovrefjell, frihet, norske grantrær, odelsretten, ærlighet, krigerevner – og nordmannens kraftfulle hofteparti.

Sommeren 1813, da Christian Frederik ble stattholder i Norge, gjennomførte han en patriotisk turné i samarbeid med skuespilleren Hans Christian Knudsen. Der det var mulig, samarbeidet de med dramatiske selskaper om forestillingene. Fra denne sommeren var prinsen og hans følge jevnlig til stede under forestillingene i Det dramatiske Selskab i Christiania, slik hans forgjenger som stattholder, prins Friedrich av Hessen, hadde vært det før ham. Christian Frederiks 28-årsdag ble feiret i teatret den 18. og 19. september med skuespill og en prolog hvor Christian Frederik ble tiltalt og hyllet som ”Norges Frelser, elskte Christian”. Det ble også sunget en rekke nyskrevne patriotiske sanger. Ludvig Platou og Frederik Schmidt var blant forfatterne.¹³

De dansk-norske forestillingene om Norge sto sterkt også etter Kielfreden
 Med Kielfreden ble det ubrytelige norske båndet til Danmark og Frederik VI brutt av ytre omstendigheter, men forestillingene om de frihetselskende og fedrelandskjærlige nordmennene sto fortsatt ved lag. Disse forestillingene ble

en viktig del av grunnlaget for ideen om norsk selvstendighet. Dermed var det uproblematisk både for Christian Frederik og nordmennene å fortsette å bruke teatret og teatrale virkemidler for å holde fedrelandskjærligheten og oppslutningen om Norges selvstendighet varm.

I etterkant av Stormannsmøtet ba Christian Frederik Platou om å skrive en sang for Norges selvstendighet. Han ba om at sangen skulle synges i teatret som en motvekt til "den forhen afsungne Revolutions-Vise".¹⁴ De patriotiske iscenesettelsene fortsatte på Eidsvoll. I tråd med teatertradisjonen var forhandlingssalen dekorert med granbar.

Christian Frederik sørget for å spille på de etablerte forestillingene om den klippefaste nasjonen allerede fra sin første tale hvor han refererte til tablået med borgere som har forenet seg rundt fedrelandsalteret: "Nordmænd! Helligt er det Kald der samler Eder ved Fædrelandets Altar." Han appellerte til den naturlige og nedarvede norske fedrelandskjærligheten og forsvarsviljen ved å be representantene om å forsvare friheten, la kjærligheten til fedrelandet flamme i deres bryst og til å leve opp til minnet om sine forfedre: "skulde Sønnerne ei likesaa godt som de kunne forsvare deres Fielde?"¹⁵

Som Riksforsamlingens husdikter forfattet Frederik Schmidt sanger på bestilling fra Christian Frederik og fra medrepresentanter. Melodiene som ble brukt var de samme som til feiringen av Christian Frederiks 28-årsdag i teatret året før. Og Schmidt fråstet i bilder som refererte til de konvensjonelle patriotiske tablåene. I dagboken for 15. april forteller Schmidt at Christian Frederik hadde gitt ham i oppdrag å forfatte en sang. Rein og Sverdrup var konsulenter. Sangen ble skrevet på melodien til "For Norge Kjæmpers Fødeland" og sang Christian Frederik rett inn i den gamle norske kongerekken: "Stiig Christian! Op paa Haralds Stoel!" Riksforsamlingen er i sangen starten på "Norges Hædersdag": "Vor samling er dens Morgenrøde: Thi Folk og Drot staae Haand i Haand / Omslyngede af Troskabs Baand". Med denne sangen foregrep Schmidt begivenhetenes gang, og Christian Frederik fant det ikke passende å synge denne sangen før han var valgt. Schmidt fikk derfor i oppdrag å skrive en ny sang som passet bedre til den fasen grunnlovsarbeidet var inne i. Denne sangen ble også skrevet på melodien til "For Norge, Kjæmpers Fødeland". Tittelen var "End Norge paa sin Klippefod" og sangen fundamenterte grunnlovsarbeidet og grunnloven på Dovrefjell: "Og fast som Dovres Klippegrund / Staae Templet Nordmænd bygge".¹⁶

Enige brødre – til Dovre faller

Den 20. mai var dagen for å legge alle stridigheter bak seg og oppfordre Riksforsamlingens medlemmer til forsoning og vennskap. Sverdrup ba derfor Schmidt om å skrive en "Enigheds Sang". Schmidt skriver selv at han da gjorde et akrobatisk sprang med sin Pegasus og "galloperede sammen" en sang der Moder

Norge hylles som de norske sønnenes skytsgudinne. Teksten tar utgangspunkt i det patriotiske tablået hvor medborgerne står hånd i hånd omkring fedrelandsalteret: "Om Fædrelandets Alter træde / Vi Norges Sønner Haand i Haand".¹⁷

Dette var ikke den eneste sangen om å holde hverandre i hendene som tegn på enighet og vennskap som ble sunget denne dagen. For hvilken allsang kunne på denne dagen passe bedre som enighetssang enn "Enige brødre det ville vi være" fra *Høst-Gildet*: "Eenige Brødre det ville vi være! / Bundne ved Slægtskabs og Broderskabs bånd / Een er vor Konge, og een er vor Ære, / Derpaa vi give hinanden vor Haand".

Litt senere samlet representantene seg i forhandlingssalen igjen. Jens Schow Fabricius holdt en tale hvor han oppfordret til samhold og troskap. Deretter oppfordret han forsamlingen til å besegle sin troskap mot "Kongeriket Norges Lyksalighed" med å ta hverandres hender i en broderkjede, nok en gang. Den 20. mai 1814 var det ikke et fedrelandsalter på en teaterscene som representantene samlet seg om for å uttrykke sitt samhold, men grunnloven.

Så ga enhver "sin venstre Sidemand høire og høire sidemand venstre Haand, og i denne Stilling raabte vi 'Enige og troe, indtil Dovre falder!'"¹⁸

Noter

1. Steve E. Wilmer, *Theatre, Society, and the Nation. Staging American Identities* (Cambridge, Cambridge University Press, 2002), s. 52.
2. Sosulski, Michael J. *Theater and Nation in Eighteenth-Century Germany* (Aldershot: Ashgate, 2007).
3. Nygaard, Jon. *Teatret fra 1750 til 1900. Det offisielle teatret*. Bind 2, *Teatrets historie i Europa*. (Oslo: Spillerom, 1992), s. 77.
4. Susan Maslan, 'Theater and Democracy in Revolutionary France', *Representations*, 54 (1995), s. 27-51.
5. Frederik Schmidt, *Provst Frederik Schmidts dagbøger*. Bd. 1 (København: G. E. C. Gads Forlag, 1966), s. 317.
6. Tycho C. Jæger, (Red.). *Grundlovsutkast*. Bind 3, *Riksforsamlingens Forhandlinger*. (Kristiania: Grøndahl & Søn's Boktrykkeri, 1916), s. 10.
7. Fure, Eli (Red.). *Eidsvoll 1814: hvordan grunnloven ble til*. (Oslo: Dreyer, 1989), s. 273.
8. Anonym. «Historien», s. 266-280. I *Minerva*, III (1788), s. 279.
9. Frederik VI. Hans Kongelige Højheds Kronprinds Friedrichs Reise i Norge 1788. (Kjøbenhavn: C. E. Buchs Forlag, 1788), s. 13.
10. Anker, Bernt, Major André. Af Bernt Ankers efterladte papirer, *Håndskriftsamlingen, Det Kongelige Bibliotek*, København. 363 a, I. 1-3 4°, akt 3, scene 6.
11. Anker, Bernt. "Afskeds-Epilogue til Hans K. H. Kronprindsen, i Christiania 1788, efterat et Selskab havde opført Tragødien Major Andre, som Conf. Raad B. Anker havde forfattet, og et Efterstykke", s. 271-272. I *Minerva*, I (1791), s. 271.
12. Thaarup, Thomas og J. A. P. Schulz, *Høst-Gildet. Et Syngespil i een Act*, Kjøbenhavn: S. Sønnichsen [1790], s. 6.
13. Munch, Johan Storm. *Prolog, bestemt til at fremsiges paa Hans Høihed Prinds Christian Frederiks Fødselsdag, den 18de September 1813, og det Dramatiske Selskabs første Forestilling i Theater-Halvaaret*. (Christiania: Jacob Lehmann), 1813.
14. Platou, Ludvig Stoud. *Professor (senere statssekretær) Ludvig Stoud Platous optegnelser for Aaret 1814*. (Kristiania: P. T. Mallings Boktrykkeri), 1871, s. 23.
15. Fure, Eli (Red.). *Eidsvoll 1814: hvordan grunnloven ble til*. (Oslo: Dreyer, 1989), s. 28.
16. Schmidt, Frederik. *Provst Frederik Schmidts dagbøger*, I. (København: G. E. C. Gads Forlag, 1966), s. 330.
17. Schmidt, Frederik. *Provst Frederik Schmidts dagbøger*, I. (København: G. E. C. Gads Forlag, 1966), s. 354.
18. Fure, Eli (Red.). *Eidsvoll 1814: hvordan grunnloven ble til*. (Oslo: Dreyer, 1989), s. 329.

GUNNEL GUSTAFSSON

MILLENNIESKIFTET – EN NY ERA FÖR FORSKNINGSSAMARBETET I NORDEN

Artikeln bygger på ett föredrag vid Letterstedtska föreningens svenska avdelnings höstmöte den 18 november 2013 i Stockholm.

Gunnel Gustafsson är professor emerita i statsvetenskap vid Umeå universitet och direktör för NordForsk som är ett organ under Nordiska ministerrådet som finansierar nordiskt forskningssamarbete inklusive samarbete om forskningsinfrastruktur.

Så inleds 2000-talet

Det Nordiska ministerrådet för undervisning och forskning (MR-U) beslutade år 2002 att utarbeta en Vitbok för nordiskt samarbete om forskning, forskarutbildning och näringslivet. Syftet var att formulera konkreta förslag till framtida aktiviteter som skulle göra Norden till en ledande region för forskning och innovation. Bakgrunden till initiativet var bland annat Nordiska Forskningspolitiska Rådets¹ vision om Norden som en arena för framstående forskning samt en rad andra dokument som berörde behovet av att reformera forskningssamarbetet, inte minst grönboken "Norden som en internationellt framstående forsknings- och näringsregion" (2002).

Professor Gustav Björkstrand, som bl.a varit nordisk samarbetsminister, utsågs till utredare och mandatet var att behandla ett brett spektrum av frågor. Där ingick organisation, finansiering samt incitament och instrument i det nordiska forskningssamarbetet. Björkstrand konsulterade ett stort antal sakkunniga och stod i kontakt med den referensgrupp som ministerrådet utsåg i samband med att uppdraget gavs.² Därtill fördes en ingående dialog med departementen och forskningsfinansiärerna i de fem länderna och självstyrande områdena liksom med företrädare för universiteten och andra forskningsutförare samt med näringslivet.

Gustav Björkstrand, professor emeritus, Åbo Akademi.

Foto: NordForsk/Terje Heiestad.

Nordiskt mervärde

Det rådde enighet om behovet av att göra Norden till en globalt ledande utbildnings-, forsknings- och innovationsregion. Samtidigt betonades också att nordiskt samarbete inte bör prioriteras enbart därför att det är just nordiskt, utan endast om det ökar kvaliteten och användbarheten på den kunskap som produceras utan att kostnaderna blir högre. Nordiskt forskningssamarbete ska med andra ord inte äga rum om resultatet kan bli lika bra eller bättre när forskningen utförs i ett enskilt nordiskt land eller som ett resultat av att något land i Norden samarbetar med länder utanför den nordiska regionen.

Principen om *nordiskt mervärde* som kriterium för samarbete mellan de nordiska länderna är numera så etablerad att den i praktiken genomsyrar allt nordiskt forskningssamarbete. Så var det inte före millennieskiftet då det tvärtom inte var ovanligt att nordiskt samarbete uppfattades som naturligt eftersom Norden, trots vissa skillnader mellan länderna, i någon mening sågs som en sammanhållen region.

NORIA efter europeisk modell

När förslaget om ett nordiskt forsknings- och innovationsrum NORIA (Nordic Research and Innovation Area) formulerades var bakgrunden bl.a. att EU-kommissionen år 2000 beslutat om att realisera ett europeiskt forskningsrum ERA (European Research Area). Detta utgjorde ett led i försöken att stärka forskningen i det ganska fragmenterade europeiska forskningslandskapet. Som en viktig del i förverkligandet av ERA ingick ett förslag om att inrätta ett europeiskt forskningsråd. Detta var något som viktiga aktörer i Norden gav sitt fulla stöd och detsamma gällde etableringen av ett liknande organ i den nordiska regionen. Fördelarna med gemensamma forskningssatsningar på tvärs av land- och sektorsgränser uppfattades kunna bli stora och detta gällde även ifråga om dyrbar forskningsinfrastruktur.³

Förslagen i Vitboken kan också ses som en reaktion på en annan viktig omvärldsförändring. Vid millennieskiftet började nämligen en världsomspännande förändringsprocess att diskuteras mer allmänt. I Giddens bok *Runaway World* (1999), som översatts till en rad språk bl.a. svenska (2003), analyseras och beskrivs hur den pågående, men inte särskilt väldefinierade, globaliseringsprocessen hänger samman med kommunikationsteknikens utveckling samt hur den bidrar till en historisk omvandling som överallt på jorden är på väg att förändra människornas liv i grunden. I globaliseringsdiskussionens spår följde en övertygelse om att stora samhälleliga utmaningar skulle bli en konsekvens av bl.a. globala elektroniska kapitalflöden och nya politisk-kulturella beroendeförhållanden. I denna nya samhällssituation uppfattades det vara mycket viktigt att skapa förutsättningar för produktion av ny användbar kunskap av högsta kvalitet genom transnationellt samarbete.

Parallellt med Björkstrand utredde professor Dan Brändström frågan om ansvaret för ett antal forskningsutförande institutioner som vid 2000-talets början till övervägande del var finansierade av MR-U.⁴ Han avslutade sitt arbete år 2003 och föreslog då att det ekonomiska stödet från ministerrådet stegvis skulle trappas ned och återinvesteras i mer flexibla finansieringsinstrument syftande till nordisk excellens inom forskningen. Hans förslag var att de nämnda institutionerna skulle nationaliseras och bidragen från ministerrådet successivt trappas ned. De nationaliserade organen skulle ha rätt att i tävlan med andra sökande tilldelas pengar från forskningsfinansierare både i det land där de var verksamma och i övriga Norden.⁵ I Björkstrands utredning konstateras att "Brändströms förslag står i överensstämmelse med de principer som Vitboken bygger på".⁶

I Vitboken framlades starka argument för inrättande av ett nordiskt forsknings- och innovationsråd med företrädare för grundforskningen och den forskningsinriktade innovationsverksamheten. Det ansågs emellertid också vara av största vikt att det föreslagna organet även skulle fungera så att sådana tematiska forskningsfrågor kunde finansieras som har förutsättningar både att leda till forskning av högsta kvalitet och till praktisk nytta. Förslaget innebar att inte bara grundforskningsråden i Norden utan också sektorsorganen och näringslivet kunde vara medfinansierare.

Huvudförslaget var att förverkliga NORIA genom inrättande av ett nordiskt forsknings- och innovationsråd. Det tidigare existerande NorFA⁷ och Forskningspolitiska Rådet föreslogs integreras i denna nya nordiska organisation som skulle tilldelas de medel som frigjordes genom nationalisering av de tidigare nordiskt finansierade institutionerna.

Norden bedömdes ha goda möjligheter att bli en globalt ledande region för forskning och innovation under förutsättning att kraftfulla gemensamma satsningar förverkligades. Innebörden var bland annat att *samfinansieringsprincipen* skulle börja praktiseras. En mångdubbelt större forskningsfinansieringsvolym med fokus på excellens skulle därigenom kunna förverkligas till nytta för beslutsfattare och andra användare.

Förslagen kom i huvudsak att realiseras. Det innebar förutom nationalisering av de ovan nämnda utbildnings- och forskningsfinansierande institutionerna, att näringsministrarna redan från och med 2004 inrättade Nordiskt innovationscenter (NICE), numera Nordisk innovation, samt att forskningsministrarna inrättade NordForsk med start 2005. Härmed kom ett tvåpelarsystem på plats och de två organisationerna samlokaliseras i Oslo tillsammans med Nordisk Energiforskning (NEF) som hade etablerats redan i mitten på 1980-talet. Samlokaliseringen indikerar hur viktigt det sektorsövergripande samarbetet ansågs vara och pekar på energifrågornas framtida betydelse i Europa och internationellt.

NordForsk år 2005 och framåt

NordForsks två första år kännetecknades av en mjuk övergång från NorFA-tiden. Det innebar fortsatt fördelning av ganska små medel till ett stort antal deltagare i nätverk, kurser och projekt. Samtidigt fanns ambitionen att öka både volymen och kvaliteten på det nordiska forskningssamarbetet. Att etablera en ny nordisk institution är ingen enkel uppgift. Den bestod i NordForsks fall i att skapa och upprätthålla goda relationer med såväl forskningsfinansiärer som politiker i respektive nordiskt land samtidigt som den nya inriktningen på verksamheten gjordes känd hos forskarna. Generalsekreteraren i Nordiska ministerrådet under perioden 2003-2007, Per Unckel, hörde till dem som arbetade målmedvetet och långsiktigt för att förverkliga de mål som Björkstrand formulerat. Att han bidrog starkt till att underlätta övergången från NorFA till NordForsk framhålls bland andra av den första direktören för NordForsk, professor Liisa Hakamies-Blomqvist, som var den som i praktiken etablerade organisationen under de inte helt lätta första åren.⁸

En nordisk globaliseringsagenda

När NordForsks styrelse år 2007 beslöt att satsa på två nya medfinansierade program "Nordisk välfärd" samt "Mat, kost och näring" togs ett viktigt steg mot att förverkliga den nya inriktningen på det nordiska samarbetet. Inte mindre än fem nordiska excellenscentra beviljades relativt stora bidrag.⁹ Samma år hände det sig också att statsministrarna i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige tog initiativ till en nordisk globaliseringsagenda för ett kunnigare, synligare och mer välmående Norden. Som en del av denna globaliseringsagenda beslöts att de nordiska länderna gemensamt skulle stödja forskning av högsta kvalitet inom området klimat, energi och miljö. Detta s.k. Toppforskningsinitiativ är den hittills största samnordiska forskningssatsningen med en budget på 400 miljoner danska kronor. NordForsk fick nu uppdraget att i samarbete med Nordisk innovation och Nordisk Energiforskning implementera denna nya satsning.

Statsministerinitiativet till en nordisk globaliseringsagenda var ett uttryck för gemensamma nordiska ambitioner på forskningspolitikens område. Dessa byggde på övertygelsen om att det fanns behov av att med ny kunskap som redskap bidra till anpassning till nya förhållanden och därmed göra det möjligt för Norden och Europa att bibehålla sin ledande ställning i världen ekonomiskt, kulturellt och politiskt. Denna forskningspolitiska agenda var ett tidigt uttryck för de strävanden som kort därefter kom att uttryckas i den Lund-deklaration, som formulerades under det svenska ordförandeskapet i EU (andra halvåret 2009). Huvudbudskapet i denna deklaration är att Europa måste ta sig an vår tids stora utmaningar.¹⁰ Det danska ordförandeskapet i EU (första halvåret 2012) följde sedan upp Lund-deklarationen. Resultatet har blivit att det i satsningarna inom det åttonde ramprogrammet "Horizon 2020" ingår ett betydande stöd för samarbete som syftar till att med ny kunskap som

De nordiska statsministrarna möttes i april 2008 vid Riksgränsen, Sverige, och kom där överens om att etablera Toppforskningsinitiativet inom klimat, energi och miljö. Från vänster Geir H. Haarde, Jens Stoltenberg, Anders Fogh Rasmussen, Fredrik Reinfeldt och Matti Vanhanen.

Foto: Johannes Jansson/norden.org.

redskap göra det möjligt att hantera stora samhälleliga utmaningar och bidra till en uthållig positiv utveckling av demokrati och välfärd i Europa.¹¹

När NordForsk år 2010 fyllde fem år sade sig ändå Gustav Björkstrand vara besviken. Han kommenterade utvecklingen på följande sätt: ”Jag skulle önska att beslutsfattarna i Norden hade mer tro på det nordiska samarbetet – och att man använde sig av NordForsk i högre grad”. Han konstaterade emellertid samtidigt att ”stora frågor tar tid” och att han är en ”besviken optimist.”¹²

Den externa utvärderingen av NordForsks första fem år, publicerad 2011, bekräftar att det varit långt ifrån enkelt för organisationen att finna sin roll i det komplexa nordiska forskningslandskapet. Samtidigt betonas emellertid den stora potential som ligger i samarbetet och att utvecklingen är positiv.¹³ Även i den av MR-U initierade översynen av det nordiska forskningssamarbetet, vilken 2011 redovisas i en rapport med rubriken ”Vilja till forskning?”, framhålls att NordForsk på kort tid utvecklat flera styrkepositioner. Det betonas att volymen ökat och att kvaliteten på forskningssamarbetet höjts. Bedömningen är att detta kunnat åstadkommas genom att forskningsfinansiärerna i de fem nordiska länderna bidragit med betydande summor i tillägg till de anslag som ställts till NordForsks förfogande av det Nordiska ministerrådet (common-pot) samt att konkurrensen om de relativt stora satsningarna har lett till högre kvalitet på den nya kunskapen. Svagheter konstateras samtidigt vara många och bestå i fortsatt institutionell komplexitet, små medel och oförmåga till samverkan över sektorsgränser inte minst mellan forskning och innovation.

NordForsk har, enligt utredningen, inte heller blivit den centrala ”hub” för nordiskt forskningssamarbete som det var tänkt vid etableringen.

Bland förslagen till hur Norden bör utvecklas märks ökat samarbete på forskningsinfrastrukturområdet, ökade ansträngningar att bidra till ”internationell synlighet, profil, och attraktivitet för regionen – Norden som globalt varumärke”. En förutsättning för detta bedöms vara att det sker ett definitivt policyskifte från att uppfatta det nordiska samarbetet som ett alternativ till det europeiska till att betrakta det som en strategisk möjlighet och samarbetsplattform för europeiska och övriga internationella samarbeten.¹⁴

Vid slutet av 2010 fattade NordForsks styrelse beslut om en ny strategi. Detta skedde vid ungefär samma tidpunkt som Björkstrand sade sig vara besviken på hur NordForsk utvecklats. Även de av MR-U initierade utvärderingarna av NordForsks första fem år och av utvecklingen av det nordiska samarbetet är ungefär samtidiga med den process som ledde till en ny strategi för NordForsk.

Ny strategi och ny direktör

Strategin för perioden 2011-2014 sätter punkt för arvet från NorFA-tiden. Nu prioriteras forskning med fokus på att initiera och delta i stora tvärvetenskapliga program formulerade så att kunskapsbidragen både håller högsta vetenskapliga kvalitet och bidrar till att hantera stora samhälleliga utmaningar. Även skapandet av kritisk massa inom områden med potential för framtiden ges prioritet. Därtill blir nordiskt och internationellt samarbete om forskningsinfrastruktur ett prioriterat område. Eftersom högsta kvalitet på forskningen eftersträvas blir det viktigaste instrumentet för forskningsfinansiering satsningar på nordiska excellenscentra där mobilitet, forskarkurser, internationellt samarbete och forskningsdriven innovation ingår. Enligt denna strategi är *nordiskt mervärde* en nödvändig förutsättning för beslut om satsningar på forskning och forskningsinfrastruktur. Utgångspunkten är att de områden som identifieras som stödvärda ska vara prioriterade både politiskt och av forskarsamhället samt att nationella forskningsråd bidrar med medfinansiering.

Successivt har en process kommit att utvecklas som innebär att ett förslag till ett nordiskt forskningsprogram eller en gemensam nordisk forskningsinfrastruktursatsning först utreds för att ge svar på frågor om det finns möjligheter för nordiska forskare att tillföra mervärde genom samarbete. Detta kan ske antingen genom att forskarna i de nordiska länderna har kompletterande kompetenser eller genom att samarbetet ytterligare ökar redan befintlig nordisk spetskompetens. Under förutsättning att så är fallet undersöks hur det aktuella området eller programmet mer i detalj bör avgränsas. I anslutning till detta arbete ställs frågor till forskningsfinansiärerna om de vill ge ekonomiskt stöd för att förverkliga initiativet.

NordForsks styrelse fattar sedan beslut om att avsätta pengar ur den budget som MR-U årligen ställer till organisationens förfogande. En programkommitté nominerad av de nationella finansiärer som bidrar med ekonomiskt stöd

utses med en ordförande som i normalfallet är ledamot av NordForsks styrelse.

Programkommittén får i uppdrag att bidra vid formuleringar av utlysningstexter, utseende av granskare m.m. Efter peer review-granskning av experter, som vanligen är verksamma utanför Norden, tar programkommittén ställning till om de relevanskrav som specificerats vid utlysningen är uppfyllda. På basis av deras rekommendationer fattar sedan styrelsen beslut om vilka forskargrupper som ska tilldelas stöd. Nu följer en period då forskarna rapporterar om sina framsteg och eventuella problem.

Tvårvetenskapliga program och forskningsinfrastruktur

Under perioden 2010-2014 har satsningar på tvårvetenskapliga program inom följande områden påbörjats: Klimat, hälsa och välfärd; samhällssäkerhet; utbildning för framtiden; ansvarsfull utveckling av Arktis samt eScience. På utredningsstadiet befinner sig satsningar på grön tillväxt/bioekonomi, neutronforskning/materialvetenskap, nordiska språk, inklusive kommunikation och språkkultur i Norden, samt genusforskning med särskild inriktning på förhållandena inom forskarsamhället. Samtidigt har forskningsinfrastruktursamarbetet stärkts vilket bland annat framgår av att en expertgrupp på hög nivå utsetts med uppgift att ge styrelsen råd i denna viktiga fråga. Kopplingen mellan det nordiska och det internationella samarbetet har också kommit att prioriteras allt högre.

Visioner och realiteter

Det finns en rad tecken på en renässans för det nordiska samarbetet inte minst inom forskning och högre utbildning. Kanslern vid Helsingfors universitet, Thomas Wilhelmsson, menar att tiden nu är mogen för en revitalisering av det nordiska och att detta inte minst gäller på universitets- och högskoleområdet. Hans vision är ”att om tio år ha en nära samarbetande region med ett internationellt nordiskt brand, som lockar ett växande antal toppakademiker till vår del av världen...”¹⁵ När de nordiska samarbetsministrarna helt nyligen antog en vision för Nordiska ministerrådet betonades värdet av nordiskt samarbete i vår tid då de nordiska välfärdssamhällena utmanas av globalisering, resursförbrukning och ekonomisk kris.¹⁶ I deras vision ingår ett ”gränslöst, innovativt, synligt och utåtriktat Norden”. Ministrarna tar, i likhet med Gunnar Wetterberg, författare till Nordiska ministerrådets årsbok 2010, sin utgångspunkt i att de fem nordiska länderna tillsammans har en befolkning och storlek på BNP som sammantaget placerar dem bland världens tio största ekonomier.¹⁷

Wetterbergs historiska analys går i korthet ut på att det för första gången på århundraden inte finns stormaktsintressen som försvårar nordisk samling. Han menar att det på forskningspolitikens område nu är möjligt att bygga upp ett antal nordiska forskningsuniversitet som skulle attrahera högt kvalificerade forskare. Det är hans övertygelse att detta redan på relativt kort sikt skulle få

stor betydelse för näringslivet och på något längre sikt leda till en bestående ökning av den ekonomiska tillväxten i den nordiska regionen. Hans vision har mötts med stort intresse och blivit föremål för intensiv debatt. Dock betraktas den fortfarande som inte helt realistisk.

Trots visionerna är realiteten således att "status quo" tenderar att dominera samtidigt som det både i Europa och i Norden pågår ett enträget arbete för att med ny kunskap som redskap närma sig den av samarbetsministrarna formulerade visionen. Ett exempel är det samarbete som binder samman den europeiska ambitionen att förverkliga ERA och NORIA. Dessa kom till konkret uttryck när Halldór Ásgrímsson, dåvarande generalsekreterare för Nordiska ministerrådet, och NordForsks dåvarande ordförande Guðrún Norðal år 2012 undertecknade ett "Memorandum of Understanding" med Europeiska kommissionen.

Samarbete med Europa

De områden som berörs i överenskommelsen är karriärmöjligheter för forskare och forskarmobilitet, jämställdhet, samarbete om forskning och forskningsinfrastruktur, öppen tillgång till data och publikationer med nordisk eVetenskap i fokus. Liknande avtal ingicks mellan Europeiska kommissionen och företrädare för de europeiska forskningsråden (Science Europe), de europeiska universiteten (European University Association, EUA), de ledande forskningsuniversiteten i Europa (League of European Research Universities, LERU) och de europeiska forsknings- och teknologiororganisationerna (European Association of Research and Technology Organisations, EARTO).

Enligt den rapport som redovisar vilka resultat som inom ramen för detta samarbete uppnåtts efter ett och ett halvt år, har NordForsk både kunnat synliggöra sin verksamhet och få tillgång till diskussion och möjligheter att lära av europeiska organisationer vars nordiska representanter, särskilt EUA och Science Europe, är NordForsks viktigaste intressenter.¹⁸

Som framgår av en bok där nordiskt samarbete under femtio år (1950-2000) analyseras ingående har det nordiska samarbetet sällan varit i balans det vill säga i en situation då att alla berörda parter funnit det gemensamma nordiska bästa utan ansträngning.¹⁹ Även om nordiskt samarbete, som författarna uttrycker saken, går "i sicksack" så har det förekommit spårbyten och uppgraderingar av samarbetet. Det moderniseringsprojekt som de nordiska samarbetsministrarna givit den nuvarande generalsekreteraren för det nordiska samarbetet, Dagfinn Høybråten, i uppdrag att förverkliga är en indikation på att ett sådant spårbyte är i vardande.

Det som behövs för att visionerna åtminstone delvis ska kunna förverkligas är, enligt min mening, större kunskap om de utmaningar vi står inför i det nya globala digitala samhället, men också större självförtroende när det gäller hur vi i Norden kan påverka utvecklingen. Omvärlden ser inte utan orsak på oss med beundran därför att vi med den nordiska samarbetsmodellen som bas lyckats gå från policy till handling. Detta kan belysas med ett citat från

NordForsks direktör Gunnel Gustafsson, EU kommissionären för forskning och innovation Máire Geoghegan-Quinn och NordForsks styrelseordförande Guðrun Nordal när Memorandum of Understanding mellan NordForsk och EU-kommissionen undertecknades i juli 2012. Foto: NordForsk/Terje Heiestad.

professor Jerzy Langer som avslutar en artikel i Research Europe på följande sätt: "the Nordic approach to inter-regional problems combine to offer Europe a pragmatic signpost for the move from words to real and efficient action".²⁰

Just nu står ett möjlighetsfönster för nordiskt samarbete så pass öppet att visioner och realiter kan närma sig varandra. Det som kan förutses är med Thomas Wilhelmssons ord "en framväxt av strukturella nyskapningar, gränsöverskridande fusioner, allianser och infrastrukturkonsortier." Enligt honom kan detta göras om viljan finns. Det gäller bara att "våga satsa tillräckligt".²¹ Visionerna tyder på att ett spårbyte i nordiskt samarbete är på väg. Mindre sektorsinlåsning, ökad volym och högsta kvalitet på forskningen skulle göra det möjligt för Norden att bli en globalt ledande forsknings-, utbildnings- och innovationsregion.

Noter:

1. Nordiska Forskningspolitiska Rådet var en rådgivande grupp till det nordiska ministerrådet med uppdrag att främja samarbete när det gäller forskning och forskarutbildning samt analysera forskningspolitiska problemställningar som är relevanta för Norden och Europa.

2. Av den Vitbok som blev resultatet av hans arbete framgår vilka dokument som legat till grund för uppdraget liksom vilka personer som ingick i referensgruppen.

3. Bland förslagen på forskningsinfrastruktursatsningar nämns redan vid denna tidpunkt ESS (European Spallation Source) som ett exempel på nordiskt-europeiskt samarbete.

4. Till dessa hörde Nordiska institutet för Asienstudier (NIAS) i Köpenhamn, Nordiska institutet för sjö rätt (Nifs) i Oslo, Nordiskt-samiskt Institut (NSI) i Kautokeino Finland, Nordiskt vulkanologiskt institut (NORDVULK) i Reykjavik samt Nordiska institutet för teoretisk fysik (NORDITA) som då låg i Köpenhamn, men som ett resultat av 2003 års utredning kom att flyttas till Stockholm.

5. Brändström 2003

6. Björkstrand 2004, sid 12

7. Nordiska Forskarutbildningsakademien (NorFA) hade som syfte att stärka kvaliteten och bidra till ökad volym i de nordiska ländernas forskarutbildning.
8. Liisa Hakamies-Blomqvist var direktör för NordForsk 2005-2009. Hennes syn på Per Unckels betydelse framgår av en intervju i NordForsk Magasin år 2010.
9. Nordiska excellenscentra var ett finansieringsinstrument som tidigare använts av de nordiska samarbetsorganen för humaniora och samhällsvetenskap (NOS-HS), naturvetenskap och teknik (NOS-N) samt medicin (NOS-M). Det är viktigt att dessa utgår från en gemensam budget ("common-pot") där forskargrupper i konkurrens tävlar om att tilldelas ett relativt stort anslag vilket i detta fall innebar att fem excellenscentra tillsammans fick 170 miljoner norska kronor för en period av fem år.
10. New Worlds – New Solutions. Research and Innovation as a basis for developing Europe in a global context 2010
11. The Grand Challenge – The design and societal impact of Horizon 2020, 2012
12. NordForsk Magasin 2010, sid.6
13. Evaluation of NordForsk, Report for the Nordic Council of Ministers 2011
14. Vilja till forskning? 2011, sid 8- 9
15. Wilhelmsson 2014
16. Vision för det Nordiska ministerrådet 2014
17. Wetterberg 2010.
18. Final Report on the Achievements under the Memorandum of Understanding between the European Commission and NordForsk 2014
19. Sundelius och Wiklund 2000
20. Langer 2011
21. Wilhelmsson 2014

Källor:

- Björkstrand Gustav, NORIA – Vitbok om Nordisk forskning och innovation, huvudrapport, Tema Nord/Nordiska ministerrådet, 2004
- Björkstrand Gustav, NORIA – Vitbok om Nordisk forskning och innovation, kortversion, Tema Nord/Nordiska ministerrådet, 2003
- Björkstrand Gustav, Stora frågor tar tid, NordForsk magasin 2010, sid 6
- Brändström Dan, En nordisk dimension i nationale forskningsmiljøer, Nordiske forskningsinstitutioner under nationalt ansvar, 14 oktober 2003
- Giddens Anthony, En skenande värld – hur globaliseringen är på väg att förändra våra liv, SNS Förlag, 2003
- Hakamies-Blomqvist Liisa, Grip möjligheterna, NordForsk magasin 2010, sid 9
- Langer Jerzy, Tackling Grand Challenges the Nordic way, Research Europe, 27 January 2011
- Sundelius Bengt och Wiklund Claes, Norden i sicksack, Tre spårbyten inom nordiskt samarbete, Santérus förlag, 2000
- Wetterberg Gunnar, Förbundsstaten Norden, Tema Nord/Nordiska ministerrådet, 2010
- Wilhelmsson Thomas, Samarbete kan bli sprängbräda, Hufvudstadsbladet, Måndag 6 januari 2014
- Evaluation of NordForsk, Report for The Nordic Council of Ministers, Oxford Research A/S, March 2011
- Vision för Nordiska ministerrådet, Nordiska ministerrådet US 2014:408
- Vilja till forskning? Rapport från högnivågruppen för översyn av det nordiska forskningssamarbetet, TemaNord 2011:572
- New Worlds New Solutions, Research and Innovation as a basis for developing Europe in a global context, The Swedish EU Presidency Conference, CM Gruppen, Bromma Sweden 2009
- Grand Challenge, The design and societal impact of Horizon 2020, European Commission, Directorate-General for Research and Innovation European Research Area, EUR 25271
- Final Report on Achievements under the Memorandum of Understanding between the European Commission and NordForsk, NordForsk Policy Paper 1, March 2014

GUNNAR ÖQUIST

EN JÄMFÖRELSE AV DE NORDISKA FORSKNINGSSYSTEMEN

Artikeln bygger på ett föredrag med titeln "En jämförelse av de nordiska forskningssystemen" som hölls av artikelförfattaren i Letterstedtska föreningens svenska avdelning den 18 november 2013.

Gunnar Öquist är ledamot av Letterstedtska föreningens huvudstyrelse. Han är professor emeritus i fysiologisk botanik vid Umeå universitet. Han var huvudsekreterare under större delen av 90-talet för Sveriges naturvetenskapliga forskningsråd, och ständig sekreterare för Kungl. Vetenskapsakademien mellan 2003-2010. Härutöver har han haft flera nationella och internationella förtroendeuppdrag.

Inledning

Vetenskapsrådet i Sverige visade 2006¹ att svenska forskningsresultat sammantaget uppmärksammas i mindre utsträckning internationellt än danska forskningsresultat. Budskapet rimmade dåligt med den svenska självuppfattningen och många ställde sig frågan om den bibliometriska analysen gav en rättvisande bild. Efter en uppföljande rapport från Vetenskapsrådet 2010² gick det dock inte längre att negligera resultaten, som också bekräftats av rapporter från NordForsk^{3,4}. Vetenskapsrådets citeringsanalys från 2012⁵ bekräftar bilden att Danmark, Nederländerna och Schweiz i publiceringshänseende presterar långt bättre än Finland, Norge och Sverige.

Kungl. Vetenskapsakademien såg här en möjlighet att, utifrån en kartläggning av forskningssystemens utveckling i Sverige och jämförelseländerna, söka förklara varför vissa länder är mera framgångsrika än andra vad gäller forskningsresultatens internationella genomslag. Vetenskapsrådet⁵ åtog sig att uppdatera bibliometrin och att också inkludera Finland i jämförelsen, medan jag själv tillsammans med professor Mats Benner⁶, Lunds universitet, och med finansiering från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, åtog oss att göra en jämförelse av forskningssystemen mellan länderna i Vetenskapsrådets rapport. På uppdrag av Norges forskningsråd^{7,8} har därefter också Norge inkluderats i jämförelsen.

Några tankar kring bibliometrins begränsningar

Vi har dock skäl att inta en kritisk hållning till bibliometrika analyser, både utifrån vad de faktiskt visar men också på den effekt som de har på forskningens utveckling och kvalitet. Att med bibliometriska analyser jämföra ämnesområden

med olika publiceringstraditioner är knappast meningsfullt, citeringsfrekvensen är ofta högre för etablerade tidskrifter utan att för den skull återspegla skillnader i vetenskaplig kvalitet och tidskrifters sk "impact factor" kan manipuleras på olika sätt. Ett okritiskt användande av bibliometri vid bedömning av vetenskap riskerar att sätta produktivitet före kvalitet. När så sker undermineras basen för en mera riskfylld och utmanande pionjärforskning som angriper svåra problem men som är tidskrävande och följaktligen resulterar i färre uppsatser. San Francisco Declaration of Research Assessment⁹ avråder från att ensidigt använda publiceringsstatistik som underlag vid bedömningar av ansökningar av forskningsbidrag och vid tjänstetillsättningar, och betonar att vetenskaplig kvalitet och forskningsmeriter måste göras på ett bredare underlag av de mervärden som skapas genom forskning.

Trots dessa problem kring tillämpningen av bibliometrisk statistik ger Vetenskapsrådets jämförande analyser värdefull information om hur ett lands forskning uppmärksammas internationellt över tiden. Analyserna inkluderar alla vetenskapsområden i Thomson-Reuters databas Web of Science. Ämnesområdets olika publiceringspolicy bedöms inte ha effekt på jämförelsen, eftersom skillnader i publiceringsstrategier mellan vetenskapsområden bör vara någorlunda likartade i de länder som jämförs. Att samhällsvetenskaperna, humaniora och ingenjörsvetenskap är sämre representerade i databasen än vad som är fallet med naturvetenskaperna och medicinen innebär givetvis att dessa senare områden väger tyngre i analyserna. Bedömningen är ändå att sammantaget ger rapporten en rättvisande bild av hur ett lands forskning uppmärksammas internationellt. Vetenskapsrådets jämförande citeringsanalyser fokuserar dessutom på forskning med stort internationellt genomslag, vilket kan tas som ett mått på hur ett lands forskare deltar i den diskussion som formar den internationella forskningsfronten.

Den bibliometriska analysen

Vad som förenar de sex länderna i jämförelsen är att alla betonar forskning och innovation som centrala drivkrafter för ekonomisk och samhällelig utveckling. Men trots att de alla lägger ansevliga, offentliga resurser på forskning och utveckling, omkring 1% av BNP, uppvisar de väldigt olika utveckling beträffande hur forskningen uppmärksammas internationellt^{5,6,7,8}. Om vi definierar högt citerade publikationer som de som citeras mera än den 90:e percentilen, ett sk Topp 10% index, visar det sig att Danmark, Nederländerna och Schweiz presterar 35 till 40% över världsgenomsnittet, vilket är jämförbart med vad vi finner för USA. Sverige presterar i dag 15% över världsgenomsnittet, medan Finland och Norge båda ligger på 7% över världsgenomsnittet.

Vidare visar data att utvecklingstakten under de senaste 20 åren varit högst i Danmark. Finland och Norge visar också på en relativt snabb, positiv

utveckling fram till början av 00-talet när utvecklingen avstannar. Sverige uppvisar den långsammaste utvecklingstakten från 90-talets början när Danmark och Sverige presterade på ungefär samma nivå. Samma mönster beträffande internationellt genomslag återspeglas vid en jämförelse av ländernas publikationer i de ledande, multidisciplinära tidskrifterna *Nature*, *Science* och *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*. Här intar i dag faktiskt Sverige bottenplaceringen. En jämförelse kan också göras på universitetsnivån. Finska, norska och svenska universitet centrerar strax över världsgenomsnittet när det gäller hur forskningen uppmärksammas internationellt, medan majoriteten av universiteten i Danmark, Nederländerna och Schweiz ligger väl över världsgenomsnittet. I Danmark presterar 5 av 7 universitet bättre än 20% över världsgenomsnittet, i Sverige enbart 5 av 14 medan Finland och Norge saknar universitet som presterar på denna nivå. Vidare tyder de bibliometriska analyserna^{5,8} på att de mera framgångsrika forskningsnationerna har haft en bättre rekrytering av unga forskare som presterar högt på Topp 10% nivån än vad vi finner i Finland, Norge och Sverige. De bibliometriska analyserna visar dock att alla länder i jämförelsen har ämnesområden där forskare presterar på internationell toppnivå. Danmark, Nederländerna och Schweiz har emellertid 2-3 gånger fler ämnesområden som topppresterar än vad vi finner i Finland, Norge och Sverige. Omvänt är de tre sistnämnda länderna långt bättre på att underhålla ämnesområden som presterar under världsgenomsnittet.

Analyserna^{5,8} visar att skillnaderna i internationell prestation inte beror av olika ämnesprofiler, olika andel av uppsatser som aldrig citeras, eller olika grader av internationellt samarbete, interdisciplinär samverkan och nationell självcitering. Vi kan därför på goda grunder argumentera för att graden av internationellt uppmärksammande av vetenskapliga arbeten återspeglar forskningens kvalitet uttryckt i termer av hur en nations forskare inbjuds att delta i diskussionen kring forskningsfrontens framskridande. I detta avseende är i dag Danmark således den mest framträdande forskningsnationen i Norden. Utvecklingen under de senaste 20 åren har dessutom varit gynnsammare i Danmark än i de nordiska grannländerna. Frågan är nu varpå detta beror.

Akademirapporten⁶

Avsikten med arbetet var att söka klarlägga orsakerna till varför länder med ungefär samma grundförutsättningar uppvisar forskning med olika grad av internationellt genomslag, ett mått som vi menar över tiden återspeglar skillnader i vetenskaplig kvalitet på forskningen. Med ett drygt 20-årigt utvecklingsperspektiv från början av 90-talet, analyserades de forskningspolitiska beslut som tagits på nationell nivå, universitetens utveckling (organisation,

ledning, rekrytering, prioriteringar, etc) samt de offentliga finansieringssystemens utformning. Arbetsmetodiken bestod i att ta del av nationella dokument (propositioner, utredningar, etc) och att göra intervjuer med ledande personer på olika nivåer i forskningssystemet. Vetenskapsrådet⁵ åtog sig samtidigt att uppdatera och fördjupa de bibliometriska analyserna. En delvis internationellt sammansatt rådgivande grupp bistod i analysarbetet. Arbetet påbörjades hösten 2011 och resultaten redovisades i en Akademirapport⁶ publicerad i december 2012. På uppdrag av Norges forskningsråd⁷ har också Norge inkluderats i jämförelsen. Baserat på Akademirapporten har också Kungl. Vetenskapsakademien ställt sig bakom ett Akademiuttalande¹⁰ om situationen i Sverige.

Karaktärisering av nationella särdrag inom forskningen

Danmark

Vi nöjer oss här med att särskilt utpeka några nationella särdrag hos de nordiska länderna Danmark, Finland, Norge och Sverige. För en mera detaljerad beskrivning av forskningssystemen i dessa länder, samt i Nederländerna och Schweiz, hänvisas till Akademirapporten⁶ och Norgerapporten⁷.

Som framgår av bibliometrin är Danmark det land i Norden som lyckats bäst med att nå hög internationell synlighet inom betydligt fler ämnesområden än vad vi ser i Finland, Norge och Sverige. Det är därför intressant att notera att Danmark är det nordiska land som delar många av de egenskaper som karaktäriserar forskningssystemens utformning i de andra högpresterande länderna i studien^{6,7}, Schweiz och Nederländerna, medan de övriga länderna i mera grundläggande avseenden valt andra strategier för att utveckla den nationella forskningen.

Danmark har relativt få universitet som dessutom uppvisar en utveckling mot allt tydligare profiler. Danmark har således inte anammat den utveckling som vi ser i de övriga nordiska länderna med många nya universitet och högskolor. Även om en koncentration på färre enheter karaktäriserar Danmarks universitetssystem så finns där också en utveckling mot större komplexitet och breddat uppdrag. De nationella sektorsinstituten inlemmades för omkring 10 år sedan i universitetsorganisationen och flera professionella yrkesutbildningar har integrerats med universiteten. Med denna utveckling har målbilden för de danska universiteten breddats i linje med vad vi ser vid de andra nordiska universiteten. I dag är konsekvenserna av detta svåröverblickbar men det kan konstateras att integreringen av forskningsinstituten inte löpt helt friktionsfritt.

Danmark var det första landet i Norden som gav universiteten ökad autonomi samtidigt som det akademiska ledarskapets ställning stärktes. Ledarskapsreformen har varit kontroversiell, eftersom den kollegiala besluts-

processen försvagades. Reformen har dock underlättat för universiteten att kraftsamla och universitetsledningarna har genom rekrytering och prioritering av resurser kommit en bra bit på vägen för att nå uppställda mål. Danmarks tekniska universitet har utnyttjat möjligheterna särskilt väl och rankas inom forskning i dag som ett av toppuniversiteten i Europa. I denna process spelar internationalisering genom rekrytering och utbyte med ledande internationella miljöer stor roll. Universiteten är fortfarande relativt välfinansierade. Vi konstaterar också att den offentliga, externa finansieringen av forskning och innovation har klara profiler som efterhand successivt förstärkts. De har alla starkt fokus på forskarinitierade projekt, vilket över tiden har öppnat för goda möjligheter för unga forskare med nya idéer. Villkoren för unga forskare har efterhand ytterligare stärkts genom ett nationellt karriärprogram efter holländsk modell.

En viktig aktör för att stärka kvalitén i dansk forskning är Danmarks grundforskningsfond. Detta framgår tydligt av en nyligen genomförd utvärdering som genomförts på uppdrag av det danska Uddannelses- og Forskningsministeriet¹¹. De 66 Centers of Excellence som finansierats av fonden under de senaste drygt 20 åren har en internationell synlighet som ligger på samma nivå som exempelvis de europeiska toppuniversiteten École polytechnique fédérale de Lausanne (EPFL) i Schweiz och University of Cambridge i UK. Viktiga aspekter bakom framgången är att Grundforskningsfonden finansierar långsiktigt med fokus på personer, nya idéer och internationalisering snarare än på snäva projekt. Därmed uppvisar Grundforskningsfondens strategier stora likheter med de som används av Howard Hughes Medical Institute i USA och som visat sig mera framgångsrik i skapandet av vetenskaplig förnyelse än traditionell projektfinansiering¹². En annan aspekt som sannolikt har spelat en viktig roll för att stärka förnyelsen av dansk forskning är de synergier som utvecklats mellan å ena sidan universitetens arbete med att skapa nya, kreativa miljökonstellationer genom omorganisation och aktiv rekrytering, och å andra sidan möjligheterna för långsiktig och generös finansiering av inte bara grundforskning utan även strategisk forskning och innovation.

Man kan med fog säga att skälet till att Danmark presterar så väl i dag ligger i att rollfördelningen mellan universiteten och de externa finansiärerna är tydlig: universiteten rekryterar och skapar miljöer för framstående forskning medan de externa finansiärerna stödjer denna utveckling och ger utväxling på universitetens egna satsningar. Det sk ”hotellsyndromet” där externt välfinansierade miljöer mer eller mindre existerar vid sidan av fakultetssystemet är ett långt mindre problem i Danmark än i de övriga nordiska länderna. En annan observation är att i det danska forskningssystemet betonas elitism inom forskning och innovation på ett sätt som vi inte möter i andra nordiska länder. Ett tydligt tecken på detta är att när Danmark som ordförandeland i EU

ordnade sin stora forskningskonferens¹³ våren 2012 så var temat Investing in Excellence – Preparing for Tomorrow med det uttalade syftet att sätta fokus på vetenskaplig kvalitet och förnyelse inför beslutet om EU:s ramprogram för forskning och innovation, Horizon 2020. Symtomatiskt för en forskningspolicy med fokus på kvalitet är också att Danmarks regering under ett tidigare ordförandeskap i EU initierade det arbete som så småningom ledde fram till skapandet av European Research Council med uppgift att finansiera banbrytande forskning på högsta internationella nivå.

Sverige

Sverige har ett rätt så unikt forskningssystem genom att nästan all offentlig forskning och utveckling sker inom högskolan där också universiteten ingår. Sverige saknar således i stort sett nationella forskningsinstitut för att tillgodose nationens direkta behov av forskning, sk. sektorsforskning, som i stället är helt integrerad med högskoleforskningen. Det skäl som ofta framförts är att ordningen över tiden motverkar stagnation inom sektorsforskningen genom att den tillåts verka i en bredare vetenskaplig miljö. Det är möjligt att arrangemanget främjar kvalitén i sektorsforskningen, men det finns mig veterligt inga analyser som visar på att så är fallet. Ordningen innebär dock att ett universitets forskningsuppdrag blir väldigt brett och täcker allt från banbrytande forskning i internationella jämförelser, över forskning för att lösa aktuella frågeställningar för samhälle och näringsliv till rena utvecklingsuppdrag. Breddningen i uppdraget understryks av kravet på samverkan med det omgivande samhället. Till detta skall också läggas det faktum att i stort sett all postgymnasial utbildning organiseras inom högskolesystemet, ofta med en strävan att koppla professionella utbildningar av olika slag till forskning och utveckling. Alla dessa uppgifter är givetvis centrala för ett kunskapssamhälles framgång, men mycket tyder på att den splittrade målbilden gör det svårt att tillgodose alla behoven inom ett samlat högskolesystem där vetenskaplig kvalitet med höga, internationella förtecken bara är ett i raden av många andra mål.

Parallellt med denna utveckling har den externa finansieringen av universitetens forskning ökat kraftigt. I dag kommer drygt hälften av alla resurser för forskning, innovation och utveckling från externa källor. Effekten blir att universitetsledningarna blir reaktiva på de externa finansieringsmöjligheterna snarare än proaktiva på basis av egna resurser. Framgångsrika forskningsledare med förmåga att dra in betydande resurser till sin verksamhet uppmuntras, och då fakultetsmedlen ofta är marginella i dessa miljöer blir resultatet att de i stort sett verkar vid sidan av fakultetssystemet. Det sk. "hotellsyndromet" är som nämnts en realitet för många framgångsrika miljöer.

Inom den sektorsorienterade forskningen är det heller inte ovanligt att relevans sätts före kravet på hög vetenskaplig kvalitet vid bedömning av

ansökningar om bidrag till forskning. I själva verket betalas en stor del av högskoleforskningen av finansiärer som inte gör kvalificerade, vetenskapliga bedömningar inför beslut om finansiering. Den här utvecklingen har med största sannolikhet bidragit till att försvaga universitetens fokus på vetenskaplig kvalitet på hög internationell nivå. Resultatet är habil men i internationella jämförelser medioker forskning. Vi kan notera att utvecklingen av integrerade högskolesystem också karaktäriserar situationen i Finland och Norge, medan utvecklingen, åtminstone inte ännu, gått lika långt i Danmark. Att det i finsk, norsk och svensk forskning finns ett bristande fokus på vetenskaplig kvalitet mätt i termer av internationellt uppmärksammande forskningsresultat understryks av att dessa tre länder har den i jämförelsen högsta antalet ämnesområden som presterar under världsgenomsnittet beträffande högt citerade arbeten^{5,8}.

I Sverige fick vi under 90-talet en betydande nedskärning av de offentliga medlen till forskning. Denna nedskärning drabbade främst nyrekrytering och individinitierad, fri forskning. Forskningsmedlen har därefter återkommit med råge men då har det gällt stöd i form av program för starka miljöer, nätverk och utpekade strategiska områden. Den här utvecklingen har försvagat den fria forskningen, vilket som diskuteras längre fram, med tiden äventyrar vetenskaplig förnyelse och bidrar till att Sverige, men sannolikt också Norge och Finland, underpresterar när det gäller det internationella intresset för den vetenskap som publiceras från dessa länder.

Utvecklingen skulle ha kunnat motverkas om universiteten hade ägnat större omsorg åt rekryteringsfrågorna med betoning på att tillhandahålla internationellt attraktiva villkor vid nyrekrytering på olika nivåer. Sverige har dessutom länge haft ett notoriskt svagt system för rekrytering av unga forskare. Tillfälligheter, förmågan att hitta extern finansiering eller ”att ta rygg” på äldre forskare med goda finansiella resurser har ofta varit avgörande för möjligheten att etablera sig. Till detta skall läggas att mobiliteten vid rekrytering i stort sett upphörde med befordringsreformen på 90-talet, vilket över tiden obönhörligen leder till stagnation med brist på förnyelse i forskningen som följd. De i internationella jämförelser undermåliga rekryteringsstrategierna är ganska likartade i Sverige, Finland och Norge. Trots insikten om rekryterings betydelse för vetenskaplig förnyelse så har dessa frågor i stort sett förbisetts. Svaret måste sökas i ett alltför svagt akademiskt ledarskap som inte har förmått att ta ansvar för att med hjälp av rekrytering systematiskt över tiden arbeta för att bygga upp miljöer med komplementära kompetenser för vetenskapligt nytänkande. I stället har ledarskapet i stort sett kapitulert på denna för ett akademiskt ledarskap viktigaste punkt. I dag ser vi ett brett utbud av fakultetstjänster på olika nivåer helt eller delvis finansierade med

externa medel. Därmed har den verkliga makten över rekrytering flyttats ner till de forskningsledare som förfogar över betydande externa resurser. Som kontrast kan Schweiz, Nederländerna och Danmark framhållas, där rekryteringsuppgiften fullt ut vilar på den akademiska ledningen och där man avhållit sig (med vissa undantag) från att inrätta fakultetstjänster på externa medel. Om Sverige, Finland och Norge skall kunna uppnå en internationell topposition inom forskningen måste ovillkorligen det akademiska ledarskapet stärkas och ta fullt ansvar för att med prioriteringar och genomtänkta rekryteringar utveckla universitetet med högt ställda mål på kvalitet. Här ser vi stora brister i dag, men det finns ett hopp om gradvisa förbättringar då medvetenheten kring dessa frågor nu har väckts hos både politiker och universitetsledningar. Den ökade autonomin för universiteten ger också universitetsledningarna större möjligheter att lokalt åstadkomma förändringar.

I Sverige ökar nu insikten om det akademiska ledarskapets stora betydelse för att nå framgång inom både forskning och undervisning. Detta sker som en reaktion mot det ledarskap som nu under lång tid premierats vid val av ledare och som går under benämningen "management"^{14,15}. Betydelsen av effektiv "management" har betonats. Konsekvensen är en utbredd administration som nås av allt mera omfattande regleringsbrev baserade på konceptet mål- och resultatstyrning. Problemet är att mätmetoderna är alltför oprecisa för att passa en verksamhet som för att vara framgångsrik hela tiden måste tänka och utvecklas i nya banor som på förhand är svåra att precisera. Utvecklingen har underblåsts av den komplexitet som ligger i att högskolan i dag samlar ett väldigt brett spektrum av verksamheter med olika målbilder. Det har då varit viktigt för ledningen att utforma och visa upp system som bedöms effektiva för att kunna svara mot regleringsbrevens krav. Vidare har förmågan att anpassa forskningen till möjliga finansiärer premierats mera än internt krävande utmaningar för att på egna medel främja nydanande forskning. Baksidan är att forskare och lärare i ett sådant system reduceras till uppgiften att dra in forskningsbidrag till verksamheten, samt till leverantörer av forskningsresultat och examina, samtidigt som de får allt mindre inflytande. Den här utvecklingen har under lång tid varit tydlig i Sverige liksom i andra nordiska länder. Inget tyder på att systemet med mål- och resultatstyrning kommer att upphöra, men för att motverka dess negativa konsekvenser måste betoning nu läggas på ett professionellt, akademiskt ledarskap som bygger på vetenskapliga meriter, visioner och ideal och på en kollegial insikt om vilka mekanismer som utgör grunden för nyskapande forskning. I ett sådant system läggs betoningen på ingångsvariabler som exempelvis prioritering av resurser, rekrytering, karriärvillkor, forskningsmiljö, utvärderingssystem, etc, allt i full förvisning om att när dessa variabler är av hög kvalitet, då blir också resultaten framstående.

Detta synsätt får stöd av Amanda Goodell^{16,17,18} som i en serie arbeten visar att det professionella, akademiska ledarskapet byggd på akademiska meriter och hög legitimitet i verksamheten är en viktig förutsättning för ett universitets internationella framgång inom forskning och utbildning.

Finland

Den vetenskapliga utvecklingen i Finland under de senaste 20 åren tar sin utgångspunkt i den ekonomiska kris som landet upplevde på 90-talet. I syfte att långsiktigt stärka landets ekonomi gjordes betydande satsningar på forskning och innovation med TEKES och Finlands Akademi som de ledande aktörerna. Stora satsningar gjordes på Centers of Excellence inom för nationen strategiska områden och på sk. spetsforskningsenheter. Samverkan mellan forskning och innovation enligt en klustermodell betonades särskilt, inte minst inom informations- och kommunikationsteknologi samt biomedicin. Insatserna uppmärksammades internationellt och sågs som ett föredöme inom både akademi och näringsliv. För att höja den kvalitativa referensnivån utsattes också finsk forskning för internationella utvärderingar som underlag för prioriteringar av resurser. Som en följd av dessa åtgärder ökade det internationella genomslaget av finsk forskning kraftigt för att i början av 00-talet krypa över världsgenomsnittet. Därefter har utvecklingen avstannat.

Det som utmärker Finland i dag, och som sannolikt håller tillbaka fortsatt vetenskaplig utveckling, har många likheter med situationen i Sverige. Villkoren för de unga att göra vetenskaplig karriär är inte internationellt konkurrenskraftiga. Karriärer bygger i alltför stor utsträckning på att passa in i de stora strategiska satsningarna. Till detta kommer att det internationella utbytet i form av nätverk och rekrytering är relativt svagt. Rent generellt har dessutom Finland tillsammans med Norge den svagaste finansieringen av individinitierad forskning, vilket med största sannolikhet motverkar den vetenskapliga förnyelsen. Det är inget fel på strategiska satsningar av den typ som gjorts i Finland. De har tjänat sitt syfte, men nu gäller det att balansera upp sådana satsningar genom att stimulera den individuella kreativiteten genom att ge bättre forskningsförutsättningar för individer, gärna unga, med nya idéer.

Forsknings- och innovationssatsningarna i Finland har skett centralt och skapat konkurrens mellan det stora antalet universitet och "polytechnics". Strategin har sannolikt varit riktig för att vaska fram de nationellt ledande miljöerna och sedan satsa på dessa. Baksidan är emellertid att universiteten för sin forskning liksom i Sverige blivit alltmera beroende av externa medel, vilket har försvagat universitetsledningarnas möjligheter att med kraft ta ansvar för att genom rekrytering forma starka miljöer. Detta har liksom i Sverige blivit en fråga för forskningsmässigt starka individer och externa finansiärer snarare än

för det akademiska ledarskapet. Med den nyligen genomförda autonomireformen för universiteten, som gått längre än i något annat nordiskt land, växer nu kravet på det akademiska ledarskapet. Det är nu möjligt att utveckla en starkare profilering av universiteten genom att utforma strategier och aktivt styra mot uppställda mål genom rekryteringar och prioriteringar av egna resurser. Det nya Aalto universitetet har slagit in på denna väg och det finns i dag en berömvärd, aktiv diskussion i Finland kring hur universitetsforskningen skall stärkas. Beroendet av externa resurser måste emellertid minska om Finland på sikt skall nå upp till samma nivå som Danmark.

Norge

Norges forskningssystem uppvisar som sagt många likheter med Finland och Sverige. Samtidigt har universiteten en relativt god nivå på sin basfinansiering som ligger på samma relativa nivå som i Nederländerna och högre än i Danmark. Norska professorer har också goda villkor beträffande garanterad forskningstid och generösa villkor för återkommande sabbatsterminer. Mot denna bakgrund borde man förvänta sig en mera internationellt framträdande position för norsk forskning. Universitetsledningarna uppger emellertid att fakultetsresurserna är uppbundna och de vetenskapliga frihetsgraderna i stort sett beror av inflödet av externa medel. Detta visar att de norska universitetsledningarna har svårt att prioritera mot sådana kvalitetsnivåer som gör forskningen mera synlig internationellt. Anmärkningsvärt är också den statistik som visar att enbart 20-30 procent av landets professorer söker projektmedel hos Norges forskningsråd. Detta tyder på att ambitionsnivån bland många av universitetens forskare är förhållandevis låg när det gäller att få sina forskningsidéer prövade i konkurrens. Lösningen är sannolikt att universitetens ledningar tar internationella utvärderingar som utgångspunkt när det gäller att prioritera egna resurser mot de mest framstående individerna och miljöerna. Här synes en outnyttjad potential finnas. Låg mobilitet vid rekrytering, bristfälliga karriärvillkor för unga forskare samt undermåliga villkor för att främja internationell rekrytering är, liksom i Sverige och Finland, faktorer som håller tillbaka utvecklingen.

Norge skiljer sig dessutom från alla andra länder i jämförelsen genom att i stort sett all offentlig, extern finansiering av forskning och innovation sker genom en och samma organisation, Norges forskningsråd. Som tidigare nämnts, är Norge vid sidan av Finland det land i Norden där vi ser den starkaste sektoriella styrningen av forskningen. Den ses främst som ett redskap att lösa problem och stärka befintligt näringsliv, medan en vetenskaplig förnyelse som bygger på den pluralism som formas av individers idéer erhåller förhållandevis begränsade resurser. Det här håller vid sidan av universitetens

bristande förmåga att bättre prioritera mot kvalitet tillbaka forskningens förnyelse och de strategiska satsningarna, hur motiverade de än kan vara, får sannolikt inte tillräcklig stimulans genom vetenskapligt nytänkande i forskningsmiljöerna. Samtidigt lägger strategiska satsningar med hög relevans med "tillräcklig vetenskaplig kompetens" sordin på den vetenskapliga förnyelsen. Norsk forskning skulle sannolikt vinna i kvalitet om man kunde stärka den fria forskningen i förhållande till alla de strategiska program som forskningsrådet arbetar med. De strategiska programmen skulle också vinna i kvalitet om ansökningarna filtrerades genom ett mera rigoröst, internationellt granskningssystem före beslut om finansiering. Med de samlade resurser som finns i det norska forskningssystemet finns en betydande potential till förbättrade forskningsresultat förutsatt att universiteten tar ett större ansvar för att prioritera resurserna på basis av kvalitetskriterier i verksamheten, genom att forskningsrådet ger ökade bidrag till fri forskning, genom att göra sektorssatsningarna bredare och färre för att attrahera fler discipliner och genom att öka inslaget av internationell granskning inför beslut om finansiering.

*Vad karaktäriserar länder med stort
internationellt genomslag inom forskning?*

Först några ord om forskningens roll. På den politiska nivån och bland företrädare för näringslivet ses forskning främst som ett viktigt och direkt medel för att lösa problem av olika slag, för att lägga en kunskapsgrund för innovation och för att tillgodose samhällets och näringslivets behov av kunskap inom olika områden. Nationella forskningsstrategier utformas ofta på basis av detta synsätt och de implementeras genom mer eller mindre fokuserade, strategiska program som forskarna har att följa. Medan detta synsätt betonar forskningen som redskap, så betonar andra aktörer företrädare av vetenskapsakademier, ledande forskare och kulturföreträdare främst forskningens unika egenvärde för samhällsutvecklingen. Man framhåller forskningens uppgift att fritt pröva och utmana kunskapens gränser, att med vetenskapliga metoder granska samhällets olika funktioner och att söka svaren bortom dagens uppfattningar och föreställningsvärld. Sådan forskning har ett rebelliskt drag. Den planeras inte i toppstyrda program utan utgår från individers förmåga till nytänkande, sk. fri forskning. Dessutom betonas att framstående forskning inte känner nationella gränser. Studier visar att forskning som bygger på detta senare synsätt har större potential och öppnar för nya, ofta oanade insikter och möjligheter än sådan forskning som formuleras uppifrån som program mot utpekade, strategiska mål inom ramen för bestämda tidsgränser, och som forskarna måste anpassa sig till för att erhålla nödvändiga resurser^{12,19}. Schweiz utgör ett talande exempel¹⁶. Genom att ledande universitet är välfinansierade ges

den fria forskningen byggd på individers idérikedom en framträdande roll, samtidigt som de kunskaper som den genererar integreras med de strategiska satsningar som görs.

Det bör dock framhållas att dessa två synsätt på forskning är komplementära till sin natur och för en framgångsrik forskningsnation måste båda synsätten komma till uttryck och över tiden interagera²⁰. Komplementariteten ligger i att de två synsätten över tiden ställer olika frågor. Den fria forskningens styrka ligger i att den genom sin pluralism och pionjärnatur har större potential att öppna för de oförutsedda kunskaperna och möjligheterna, medan den styrda forskningen mera betonar entreprenörskapets uppgift att bygga ut och komplettera nya upptäckter för att främja innovationer av olika slag²¹.

Samtliga nordiska länder har under de senaste 20 åren avsatt betydande forskningsresurser som ligger på hög internationell nivå sett i relation till BNP. De har alla expanderat och reformerat doktorandutbildningen så att den bättre harmoniserar med nationella ambitioner och internationella förebilder och de har alla genomfört reformer som ålägger universiteten ett breddat spektrum av uppgifter som bedömts viktiga för att bygga starka kunskapsbaserade samhällen eller ekonomier. Mycket tyder på att målbilden för universiteten på forskningens område blivit alltför splittrad och den kvalitativa utvecklingen rent vetenskapligt har inte ökat i samma utsträckning som finansieringen eller volymen på forskningen ökat. Detta problem är inte unikt för de nordiska länderna. Kanske är det nu dags att de nordiska länderna tar ledningen i en internationell diskussion kring hur massuniversitetets många nationella uppgifter inom utbildning, forskning, innovation och utveckling bättre harmoniseras med kravet på att uppnå internationellt banbrytande forskning och innovation. För internationellt ledande forskningsnationer harmoniserar nationella kvalitetsmål relativt väl med de kvalitetsmål som definieras i internationella jämförelser. Så är bilden i framför allt Schweiz, och Danmark har en utveckling som gått i den riktningen. De övriga nordiska länderna måste ta sig en ordentlig funderare på vilka reformer som krävs för att Norden sammantaget skall bli en världsledande region för forskning och innovation. I framför allt Finland, Norge och Sverige använder i dag regeringarna forskningsråden och andra offentliga finansiärer som "change agents" för att åtgärda identifierade brister i forskningssystemen, brister som egentligen ligger på universitetsledningarna att åtgärda. Visst kan vissa förbättringar åstadkommas genom sådan styrning men i grunden måste ett robust och framgångsrikt system bygga på att universiteten och de externa finansiärerna fokuserar på sina komplementära roller. Schweiz, Nederländerna och Danmark kan här tjäna som förebilder.

Komplementära roller för universitet och externa finansiärer

Utgående från den jämförande analysen av forskningssystemen i de länder som Akademirapporten omfattar, så kan vi dra slutsatser om de villkor eller kriterier som över tiden formar forskning med stort internationellt genomslag. För universiteten gäller att, inom ramen för den frihet som graden av autonomi tillåter, definiera breda områden där man har ambition att nå en världsledande position. Den typen av profilering bör göras så att en nationell, eller varför inte nordisk, komplementaritet mellan universiteten utvecklas över tiden. Universitetsstyrelserna har ett särskilt ansvar för att dessa övergripande strategier utformas och implementeras av ledningarna. Internationella studier^{16,17,18} visar också att ett universitets framgång bottnar i den legitimitet som följer med ett visionärt, akademiskt ledarskap baserat på framstående akademiska meriter. I det akademiska ledarskapet inkluderas här förutom rektor också dekan och institutionschef. Ledningen måste för att nå framgång erbjuda internationellt konkurrenskraftiga villkor vid rekrytering och man måste ta ett särskilt ansvar för att vid rekrytering av unga forskare tillhandahålla för ämnet adekvata resurser. Vid rekrytering måste stor vikt läggas vid att miljöerna befolkas av komplementära kompetenser och erfarenheter och det är i det sammanhanget viktigt att främja mobilitet genom ett betydande inslag av extern rekrytering. I en alltmera globaliserad värld bör all rekrytering vara internationellt öppen. Ett universitet med ansvar säger också nej till att inrätta fakultetstjänster på externa medel såvida man inte är beredd att i en förlängning ta över ansvaret för individen eller i förekommande fall efter prövning trygga en tillsvidareanställning. Den här typen av ansvarstagande för forskningens kvalitativa utveckling kan inte ske i system som är alltför beroende av extern finansiering och därför bör kvoten egenfinansiering/extern finansiering inte understiga 3/2. För att motivera den graden av självfinansiering måste emellertid ledningarna utöva sitt fulla ansvar för kvalitetsutvecklingen.

I dag menar många att det är externa finansiärer som skall stå för den mera riskfyllda och utmanande forskningen. Det schweiziska och andra exempel visar att detta är en felaktig strategi för att nå framgång. Det är universiteten som tar de stora riskerna genom att rekrytera och anställa och det är då naturligt att de också genom en långsiktig basfinansiering gör det möjligt för forskarna att tänka i nya banor. Ett viktigt verktyg för varje universitetsledning är att återkommande utsätta verksamheten för internationella utvärderingar allt i syfte att söka vägledning inför upprättandet av rekryteringsplaner, inköp av utrustning och rent allmänt söka vägledning för att främja en utveckling mot hög kvalitet i verksamheten. Många ledande forskare, åtminstone i Sverige, stödjer inte tanken på att öka de forskningsmedel som universiteten själva förfogar över. Man anser att universitetsledningarna med många behov att

tillfredsställa inte förmår att göra nödvändiga prioriteringar för att över tiden främja en kvalitetsutveckling mot nivån banbrytande forskning. Man anser därför att finansieringen främst bör ske genom forskningsråd och i nationell konkurrens för att därmed upprätthålla kvalitén. Det ligger en hel del sanning i den här kritiken men den bortser från det faktum att externa finansiärer bara i undantagsfall kan ta långsiktigt ansvar för rekrytering, basfinansiering och miljöbyggande. Forskarnas besvikelse över universitetens bristande fokus på kvalitet vid rekrytering och prioritering av resurser gör att röster då och då höjs för att skapa elitforskningsinstitut²² enligt internationella förebilder, exempelvis Max Planck instituten i Tyskland. Dessa institut tar ett helhetsansvar för inte enbart finansiering av forskning och infrastruktur utan också för rekrytering och miljöbyggande kring individer med visioner och förmåga till nytänkande.

I ett system där universiteten tar sitt fulla ansvar för rekrytering, basfinansiering och miljöbyggande är de externa forskningsfinansiärernas roll att ge ytterligare stimulans för att främja och expandera kvalitativ forskning på olika områden. Det är då viktigt att bygga på nationell eller europeisk konkurrens oavsett om det rör sig om bidrag till fri forskning, strategisk forskning eller innovation. Dessutom innebär den beskrivna komplementariteten mellan universiteten och de externa finansiärerna att en nations behov av nationellt initierade projekt och program kan förankras i en redan befintlig kader av etablerade forskare som har kunskap av betydelse för programmets genomförande. För att främja verksamhet av nyskapande karaktär är det dessutom viktigt att inte, som tyvärr ofta är fallet inom sektoriell forskningsfinansiering, låta relevans väga upp brister i vetenskaplig kvalitet vid bedömning av ansökningar. När programmen formuleras mot definierade, strategiska områden är det viktigt att programmen definieras brett och att kvalitetskontrollen håller hög internationell standard. Det är i detta sammanhang oftast bättre att använda helt oberoende internationella bedömare än att förlita sig på nationella programkommittéer. När externa finansiärer gör stora åtaganden i form av en generös finansiering av sk Centers of Excellence är det viktigt att de passar in med universitetens egna prioriteringar och att universiteten själva ser satsningarna som ett led i den egna utvecklingen.

Slutord

En återkommande invändning mot att utforma en nationell forskningspolitik som har som mål att främja forskning på högsta internationella nivå är att det också behövs kunskapsutbyggande och kompletterande forskning för att tillgodose nationella behov inom samhälle och näringsliv. Det är en relevant synpunkt och sådan forskning och utveckling behövs för att ny kunskap skall

komma till allmän kännedom, påverka vårt sätt att tänka och givetvis också resultera i innovationer. Man skall då ha klart för sig att en forskningspolitik som har detta som sitt främsta mål aldrig kommer att räknas bland de mera banbrytande kunskapsnationerna utan i stället mötas av en knivskarp konkurrens på en marknad som bygger på kunskap som allmängods snarare än på helt ny, självgenererad kunskap. Mot detta skall vägas en forskningspolitik som har som övergripande mål att bryta igenom kunskapsfronten. Då ges ett stort förspår när det gäller att omsätta ny kunskap till nyttigheter, nyttigheter som ofta är oväntade men med en potential att öppna för en lång rad tillämpningar¹⁹. En verkligt framgångsrik kunskapsnation måste ha forskning och innovation som verkar i detta högre segment, eller med andra ord utforma en nationell forsknings- och innovationspolitik som harmonierar med kraven på global excellens. Med det välstånd och den ekonomiska styrka som de nordiska länderna uppvisar är det ingen utopi att Norden skall kunna inta en internationellt ledande position inom banbrytande forskning och innovation. Vi vet vad som krävs, och den politiska viljan finns säkert om man ställer frågan. Men finns kraften?

Noter

1. Vetenskapsrådet 2006. Hur mycket citeras svenska publikationer? Bibliometrisk översikt över Sveriges vetenskapliga publicering mellan 1982 och 2004. Vetenskapsrådets rapportserie 13:2006 (<http://www.vr.se>).
2. Vetenskapsrådet 2010. Den svenska produktionen av högt citerade vetenskapliga publikationer. Vetenskapsrådets lilla rapportserie 1:2010 (<http://www.vr.se>).
3. NordForsk (2011) Bibliometric research performance indicators for the Nordic countries (<http://nordforsk.org>).
4. NordForsk (2014) Comparing research at Nordic universities using bibliometric indicators (<http://nordforsk.org>).
5. Vetenskapsrådet 2012. The Swedish production of highly cited papers. Vetenskapsrådets lilla rapportserie 5:2012 (<http://www.vr.se>).
6. Gunnar Öquist och Mats Benner, Fostering breakthrough research: A comparative study, Akademirapport 2012, Kungl. Vetenskapsakademien (<http://www.kva.se>).
7. Mats Benner och Gunnar Öquist, Room for increased ambitions? Governing breakthrough research in Norway 1990-2013. The Research Council of Norway (<http://www.forskningsradet.no/publikasjoner>).
8. Staffan Karlsson och Olle Persson, The production of highly cited papers. Vetenskapsrådets lilla rapportserie 5: 2012 men uppdaterad för att också inkludera Norge (2014), i Mats Benner och Gunnar Öquist⁷.
9. San Francisco Declaration of Research Assessment 2012 (<http://am.ascb.org/dora/>).
10. Kungl. Vetenskapsakademien 2013. Akademiuttalande: Behov av åtgärder för att stärka den svenska forskningens internationella ställning (<http://www.kva.se>).
11. Evaluation of The Danish National Research Foundation, Ministry of Science, Innovation and Higher Education, Danish Agency for Science, Technology and Innovation 2013 (<http://www.fivu.dk>).
12. Pierre Azoulay, Joshua S. Graff Zivin och Gustavo Manso. Incentive and creativity: Evidence from the academic life sciences. *RAND Journal of Economics* 42(3), sid. 527-554.
13. The Aarhus Declaration 2012 (<http://www.excellence2012.dk/the-aarhus-declaration/>).

14. Lars Engwall och Carin Eriksson Lindwall (2012) Leaders of modern universities: Primi inter pares of chief executive officers? i Stefan Tengblad (red) *The work of Managers*, sid. 206-225, Oxford University Press, Oxford, 2012.
15. Lars Engwall, The recruitment of university top leaders: Politics, communities and markets in interaction, *Scandinavian Journal of Management*, 2014, in press.
16. Amanda Goodall, Should top universities be led by top researchers, and are they? A citations analysis. *Journal of Documentation* 62, sid. 388-411, 2006.
17. Amanda Goodall, Highly cited leaders and the performance of research universities - *Research Policy* 28 (7), sid. 1078-1092, 2009.
18. Amanda Goodall, John M McDowell och Larry D Singell, Leadership and the research productivity of university departments. *IZA Working Paper* No. 7903, 2014 (under granskning).
19. Kungl. Vetenskapsakademien 2012. Den oväntade nyttan (<http://www.kva.se>).
20. Gunnar Öquist, Striking the balance between basic and targeted research, i Pam Shearmur, Barry Osmond och Peter Pockley (red), *Nurturing creativity in research*, sid. 44-51, Research School of Biological Sciences, Australian National University 1995. ISBN: 0 7315 28158.
21. Gunnar Törnqvist, Creativity in Time and Space, *Geografiska Annaler Series B* 86, sid. 227-243, 2004.
22. Bill S Hansson, Per Helander och Nils-Göran Larsson, Svenska universitet kan inte förnya forskningen, Brännpunkt, Svenska Dagbladet, 11 mars, 2012 (http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/universiteten-kan-inte-fornya-forskningen_6915105.svd).

NT-INTERVJUN

ERINDRINGEN SOM BILLEDGENERATOR

Samtale med Astrid Kruse Jensen

Den danske billedkunstner Astrid Kruse Jensen holder erindringen levende ved blandt andet at skabe nogle bevidst uperfekte fotografier. Såvel i deres stoflighed som i den melankoli, de bæres frem af, kan de minde om malerkunsten i slutningen af det 19. århundrede. Astrid Kruse Jensen er udstillingsaktuel på både den danske, nordiske og internationale kunstscene.

Lisbeth Bonde er cand.mag. og kunstkritiker med base i København. Hun bidrager nu fast til online kunstitidsskriftet www.kunsten.nu og til boligmagasinet *Bo Bedre*. Hun har udgivet en række bøger om samtidskunst.

”Hvis et billede kun er smukt, kan jeg ikke holde ud at se på det. Harmonien er kun en foreløbig tilstand. Den vil blive altid blive brudt,” siger den danske fotograf Astrid Kruse Jensen (f. 1975), der efterhånden har

Foto: Ulrik Petersen

Astrid Kruse Jensen

en fremtrædende plads på den danske og internationale kunstscene. På det seneste er der dukket mange øde skove, enge og klitlandskaber op i hendes fotografiske værker. Ofte ses en rygvendt kvinde som en slags *repoussoir-figur* i forgrunden. Denne figur skaber dels dybde i billedet, dels fungerer hun som betragterens – og måske også kunstnerens? – alter ego, der leder os ind i billedets dyb og forbinder de to virkelighedsplaner, motivets og udstillingsrummets.

Der er en fintmærkende og tyst stemning på de steder, som hun opsøger med sit kamera. Hendes stoflige og intense fotografier, der er lidt syrede eller falmende i farven som gamle daguerreotypier, kunne opleves i fuldt udtræk i 2014 i Sven-Harrys (Konstmuseum) i Stockholm. Her indgik også hendes små træskulpturer, der ligner skæve lege- eller badehuse, som delvis er sunket ned i jorden. Under en omvisning i udstillingen fortalte hun om tankerne bag sit arbejde, som altid udfolder sig i serier. En af hemmelighederne bag hendes stoflige og maleriske fotografier er, fortalte hun, at hun har skiftet det analoge kamera ud med polaroidkameraet. ”Her spiller kemien en afgørende rolle, og det er fuld af uforudsigelige hemmeligheder,” forklarede hun. Nu sidder vi i hendes værksted på Amager, hvor hun fortæller mere om sin kunst:

”Som fotograf ligger det mig meget på sinde at skabe noget, der peger ud over postkortet. Noget, som viser en *andethed* ved motivet, der godt kan være velkendt, men som får tilføjet en ekstra dimension, noget fremmed. Jeg er en virkelig *old school* fotograf, der altid har arbejdet med analogt fotografi. Traditionelt lægger mediet op til, at man forfølger virkeligheden for at fange momentet, for det kommer aldrig igen. Men sådan arbejder jeg ikke. Jeg får en idé til en situation eller et sted, som drager mig, og så går jeg ud og finder det i virkeligheden. Det går der meget tid med, og undertiden hjælper mine venner mig med at finde det. Mens man med digitalt fotografi kan skabe eller omforme motivet på computeren, så må jeg altså ud at søge et konkret sted.

For nogle år siden, begyndte jeg at eksperimentere med polaroidfotografi med al den uforudsigelighed, der ligger i det. Det lægger ligesom en kemisk hinde over motivet, der giver det et vibrerende udtryk. Nogen gange har kemien bevæget sig, så den er blevet et motiv oven på motivet. Andre gange ser motivet ud til at forsvinde eller også ser det ud til at træde ud af et anelsesfelt. Polaroidfotografiet er et meget spændende medie, hvor negativet og positivet er to sider af samme sag. Det er et unikaværk, som ikke kan gøres om. Jeg har købt så mange jeg kunne på diverse netauktioner, da det jo for længst er udgået fra markedet.”

Hvorfor producerer man det ikke længere?

”Det var alt for dyrt at producere, og da det digitale fotografi vandt frem, måtte fabrikken lukke. Hele udgangspunktet for min seneste serie ’Disappearing into the Past’ er erindringen, og med polaroidfotografiet kan jeg bruge materialet både som med- og modpiller, eftersom kemien er i konstant bevægelse, nøjagtig som erindringen er det,” fortæller hun.

Astrid Kruse Jensen er en af efterhånden mange kunstnere, der arbejder med fotografiet i en ny, æstetisk retning, der henter næring i bl.a. malerkunsten. Hendes ti år gamle serie, der stadig står meget stærkt i hendes oeuvre, ’Imaginary Realities’, er optaget om natten. Her fremmaner hun en suggestiv, fremmedgørende stemning, der kan minde lidt om den, vi møder i Edward Hoppers malerier: Ofte optræder der her en ensom kvindeskikkelse, som sidder inde i et diminutivt billetkontor i et omrejsende cirkus, venter på toget, eller betragter sig selv i spejlet på et anonymt hotelværelse, på vej ud og væk fra sig selv i tankerne eller på vej et andet sted hen i evig transit. Der er noget ensomt og forladt over disse kvinder, der omgives af et stort mørke. Astrid Kruse Jensen fokuserer her på grundeksistensens vilkår, om at vi fødes og dør alene, og at vi tilbringer meget tid i vores eget selskab i en slags tankernes indre resonansrum. Eksponeringerne er gennemgående lange i disse fotografier med en uhyre dybdeskarphe d og med en surreel lyssætning. Store flader

ligger hen næsten sorte, men man kan alligevel ane konturerne af de virkelige omgivelser. Iscenesættelsen foregår udelukkende ved hjælp af lyssætningen. Stedet er i sig selv og eksisterer uden for hendes fotografi.

I serie efter serie har hun udforsket fotografiets muligheder. Her skal også nævnes serien 'Hypernatural' (2003-2006), hvor hun i forbindelse med flere studieophold i Island fandt motiver i de mange udendørs swimmingpools med vand fra de varme kilder. Der opstod en ganske forunderlig stemning, grænsende til det uhyggelige i disse knivskarpe, menneskeforladte motiver med den surrelle lyssætning og det elektriske lys i poolens blå dyb. I den tidlige serie 'Allusions of Home' fra 2000 fotograferede hun en række unge skandinaviske kvinder, der studerede i udlandet. Hun fangede dem siddende på sengekanten i deres trange, lejede hummere. De ser ud som fremmede og lidt usikre fugle, selv om de har forsøgt at gøre deres små og ydmyge domiciler hyggeligere med diverse personlige udsmykninger.

I sine seneste serier 'Disappearing into the Past' (2010-2012) og 'Within the Landscape' (2011), som udstilles hen over sommeren i den danske fynbomaler Johannes Larsens (1867-1961) Museum i Kerteminde arbejder hun med omtalte polaroid-teknik. Her er hun gået i Johannes Larsens fodspor og har opsøgt naturen ved Filsø i det sydvestlige Jylland. Denne sø er rekonstrueret i nyere tid, da man for omkring 100 år siden dræned i området, hvorefter den forsvandt og blev inddæmmet til landbrugsjord: "Johannes Larsen tog til Filsø og Henne Kirkeby Kro for at fordybe sig og også få etableret en afstand fra sit hverdagsliv," fortæller Astrid Kruse Jensen.

"Han tog på et tidligt "residency", som svarer lidt til i dag, når kunstnere arbejder væk fra det hjemlige på afstand familien. Da boede han på Henne Kirkeby Kro og Jægerhuset, som hører til Henne Kirkeby Kro, og som netop er bygget igen er udsmykket med værkerne fra min serie 'Within The Landscape' sammen med træsnit af Johannes Larsen fra Flemming Skouboes kunstsamling. Her tog han ophold nogle uger ad gangen og gik naturligvis også på jagt i området, der dengang havde et meget rigt fugleliv, som stille og roligt er ved at vende tilbage igen efter retableringen af Filsø. Da jeg lavede billedserien, spurgte jeg mig selv, hvad han egentlig lavede derovre. Jeg forsøgte at lave nogle fotografier i Johannes Larsens ånd, dvs. jeg prøvede at leve mig ind i, hvad det var, han søgte i området. I hans malerier fra Filsø når han dybt ned i stoffet. Der er tale om et jagtperspektiv og et ændret fokus. Det er også et meget øde område, som kan minde om et månelandskab."

Men nu tilbage til dig: Hvorfor valgte du at arbejde med fotografi? Og hvorfor uddannede du dig i Amsterdam på Gerrit Rietveld Akademiet og i Glasgow School of Art i stedet for det mere nærtliggende Det kgl. Danske Kunstakademi, hvor du i Laboratoriet for Fotografi hos Per Bak Jensen også kunne have uddannet dig?

”Siden jeg var barn har jeg udtrykt mig via fotografi. Faktisk husker jeg ikke noget tidspunkt i mit liv, hvor jeg ikke har haft et kamera i hænderne. I mit barndomshjem havde vi mørkekammer i kælderen, og jeg vandt min første fotokonkurrence som 12-årig. Jeg elsker fotografi, fordi der rent faktisk er en afhængighed af den eksisterende verden. Hvis man maler eller laver skulpturer, kan man bruge sin fantasi frit. Men jeg foretrækker denne afhængighed af virkeligheden – på godt og ondt. En gang sad jeg under et studieophold i Norge i to en halv ud af tre måneder i silende regn og ventede på, at det skulle klare op, så jeg kunne komme ud at fotografere, mens de andre kunstnere knoklede løs i ateliererne. Det er en af omkostningerne, som jeg gerne vil betale for at arbejde med den spændende virkelighed. At jeg valgte at studere i udlandet, skyldes vel mest, at jeg så, at fotografiet på Kunstakademiet var en særskilt skole, mens jeg helst ville undervises i fotografi som et medie, der udvekslede med andre medier såsom maleri, skulptur, video m.v.”

Hvorfor er der så mange rygvendte kvinder i dine fotografier, der ofte er taget i naturen – og hvad har du i det hele taget med naturen?

”De rygvendte kvinder antyder noget, så der opstår en spænding og et spørgsmål, mens en konfronterende kvinde som regel vil dominere billedet og levere svaret. Nu kan betragteren selv tænke videre og forestille sig, hvad der sker. At så mange af mine fotografier er optaget i naturen, skyldes, at jeg er draget af den, fordi den er noget andet end byen, det menneskeskabte. Naturen er farlig og uforudsigelig, men også eventyrlig. Den er noget, man ikke rigtig kan overskue, netop fordi den er *det andet*. Men ligesom jeg er optaget af naturen, er jeg også optaget af huse. De markerer naturligvis menneskets tilstedeværelse i verden, og deres funktion er at beskytte os mennesker mod vind og vejr – og mod farlige dyr i naturen. Men i min kortfilm ’The House Inside of Her’, som jeg lavede i 2011 sammen med filminstruktøren Pernille Rose Grønkjær, vender jeg det hele på hovedet. Her hersker alle de foruroligende og uforudsigelige kræfter inde i huset, mens roen er flyttet udenfor i naturen.”

Du er hverken bange for skønheden, det poetiske eller det romantiske?

”Nej, jeg er ikke bange for skønheden og nærmer mig gerne motivet med en vist poesi eller romantik, faktisk opfatter jeg min kunst som en poetisk forskydning af virkeligheden, men ser man ordentlig efter, er der altid nogle forstyrrende eller destabiliserende elementer, der spiller med og skaber uro,” slutter kunstneren.

Lisbeth Bonde

FÖR EGEN RÄKNING OM DEN NYGAMLA ÖSTFRÅGAN I FINSK POLITIK

Politics licentiaten Ilkka-Christian Björklund, f. 1947, är tidigare styrelseordförande för Institutet för Ryssland och Östeuropa. Han representerade folkdemokraterna och socialdemokraterna i utrikes- och försvarsutskotten i Finlands riksdag på 1970- och 1980-talen. Från 1982 till 1987 var han presidiesekreterare i Nordiska rådet med placering i Stockholm.

Ilkka-Christian Björklund

När konung Magnus Eriksson slöt evig fred med storfursten Jurij Danilovitj år 1323 i Nöteborg, där gränsen drogs mellan

Norden och Novgorod, från Bottenvikens stränder tvärs ner till Karelska näset, delades det senare Finland upp i en svensk och rysk halva. Den omtvistade gränslinjen har försvunnit men satt sina spår i nationens medvetande. Ändå har finländare det lika svårt som övriga nordbor att begripa dagens ryska makthavare.

Ryssland är inte monolitiskt såsom Sovjetunionen verkade vara. Även om elitens maktutövning följer återkommande historiska mönster så finns det en stark spänning under ytan, historisk även den, mellan slavofiler och dem som anser att den ryska civilisationen bör gå samma vägar som den europeiska. Slavofilerna söker sina argument ur det auktoritära styrets och rättrogna tänkandets mystiska traditioner och förkastar de västliga, romerskt-germanska, rationella värdena. De som förfäktar rättsstaten, demokratin och moderniseringen räknas logiskt till västvännerna, *zapadniki*, om de inte rentav registreras som utländska agenter.

Efter perestrojkan, kommunismens sammanbrott och rövarkapitalismens tid har Dmitrij Medvedevs uppriktiga men veka liberala öppningar visat sig vara en besvikelse. Medan Vladimir Putins maktfullkomliga kurs ifrågasatt den västliga uppfattningen om modernisering och steg för steg byggt upp den nya geopolitiska motsättning som provocerat fram händelserna i Ukraina. Det är dock bra att komma ihåg att motkraften med europeiska värderingar finns, trots att den är svag.

I november skrev jag i tidskriften *Suomen Kuvalehti* (47/2013), att ifall *eurasismen* etablerar sig som Rysslands doktrin, kommer även Finland att som en biprodukt av den nygamla maktpolitiken åter att betraktas som en

randstat. Då ansågs förutsägelsen måhända som alarmistisk. Men när det sedan smälldes till i Kiev, var såväl Zbigniew Brzezinski som Henry Kissinger inte sent ute med förslag om att ”finlandisera” Ukraina. Vissa aktuella tyska och ryska röster från höger och vänster för tankarna till Molotov och Ribbentrop. Vilket inte kan låta bli att väcka obehagliga känslor i ett historiemedvetet Finland.

Flertalet finländare har dock i årtal förhållit sig till eventuella militära hot som till läckan i taket. Inget behov att laga då solen skiner och inte möjligt när det regnar. Den stora majoritetens motvilja mot Nato beror också på att många opinionsbildare och beslutsfattare anammat sina säkerhetspolitiska trossatser och attityder under Kekkonen-eran.

Nu skall dessa rader inte uppfattas som en efterklok kritik av den kekkonenska utrikespolitiken. Den var perfekt anpassad till dåvarande ramvillkor. Cynikern Urho Kekkonen och hans skickliga diplomatiska stab behärskade den potentiellt hotfulla östfrågans alla aspekter. Visserligen behöll högpräster visdomen för sig själva medan folket, däribland den växande unga politikergenerationen, fick nöja sig med söndagsskoleversionen om förtroende och idel vänskap.

Något mer sofistikerat var det ständigt upprepade Paasikivi-citatet om geografien, som man inte kan rå för. Denna flitigt konsumerade halvsanning återkommer även i dagens diskussion. Men om det vore hela sanningen, skulle det inte finnas ett nordiskt samhällsskick, europeiska värderingar och ingen självständig republik öster om Bottenhavet.

När jag för nio år sedan skrev i dagstidningen *Demari* att Finland bör gå med i Nato-alliansen så länge ingen kris är i sikte, och att landet med Paasikivis visdom och Kekkonens knep redan vore där, upplevdes detta närmast som en provokation mot dåvarande statsledningen. Det blev också min sista kolumn i det socialdemokratiska partiorganet.

Med Ukraina har debattklimatet snabbt förändrats. Få påstår längre att utsläppen i Östersjön helt skulle ha ersatt de traditionella säkerhetsriskerna. Tabu att Ryssland skulle kunna utgöra ett reellt hot har brutits. Mellan raderna har det förstås sagts även förr. President Mauno Koivisto skrev kring millennieskiftet en bok om ”Rysslands idé”. I en direktsändning i rysk radio, bevittnad av dåvarande Moskva-ambassadören René Nyberg, blev Koivisto något spydigt tillfrågad om vad då lilla Finlands ”idé” kunde vara. *Vyzhit’*, svarade Koivisto, att överleva.

Koivisto är en av få senare tidens finska politiker som gjort sig mödan att lära sig ryska språket. Såsom Paasikivi och hans generation. Presidenten, utrikesministern och försvarsministern år 1944 (Mannerheim, Enckell, Waldén) hade alla utbildats i kejserliga ryska armén och även statsminister Antti

Hackzell talade ryska flytande. Han hade fram till självständigheten verkat som jurist och affärsman i Sankt Petersburg.

De bristande kunskaperna i ryska är måhända grundorsaken till att Finland efter Sovjetunionens fall inte till fullo förstått utnyttja all samarbetspotential och till att kännedomen om den ryska mentaliteten är ytlig. Man tror sig se en motsättning mellan en rakryggad säkerhetspolitik och aktivt samarbete. Det är en missuppfattning. Ryska makthavare respekterar den som är stark (och föraktar det svaga).

Att debatten i år varit öppnare och mer realistisk än förr har inte ändrat på den grundläggande skillnaden mellan dem, som i förhållande till Ryssland trots allt litar på den smidiga undfallenheten och dem, som företräder en styvare laglighetslinje. Traditionerna går tillbaka till andra hälften av 1800-talet, då det politiska fältet splittrades enligt reaktionerna på ryska strävanden att kringskära Finlands autonomi. Båda synsätten återspeglar gamla uppfattningar om vad som bäst tjänar Finlands intresse.

Två erfarna före detta finländska Moskva-ambassadörer, Markus Lyra och Heikki Talvitie, bägge tidigare sändebud även i Stockholm, företräder i dag diametralt motsatta slutsatser. Där Lyra nu öppet flaggar för ett Nato-medlemskap, har Talvitie – ordförande för vänskapssamfundet Finland-Ryssland – snarare pläderat för den historiska smidighetslinjen. Ingendera av dessa garvade toppdiplomater kan kritiseras för att vara blåögd, ha bristande sakkunskap eller för att inte uppriktigt sträva till att slå vakt om nationens bästa.

Talvitie har för övrigt spelat en aktiv roll i återupprättelsen av svenske översten och ryske generalen Göran Magnus Sprengtporten, ”förrädaren och patrioten” (enligt Stig Ramel), som på 1780-talet konspirerade med ryssarna för att lösgöra de finländska provinserna från Sverige. När kalla krigets finska politik krävde en särskild historisk legitimering, gick man gärna tillbaka till just honom, mannen vars stora plan var ett självstyrande Finland under ryskt beskydd. Mer eller mindre seriöst kunde man tala om *Sprengtporten-Armfelt-Rehbinder-Snellman-Yrjö-Koskinen-Paasikivi-Kekkonen-linjen*. Av de senare presidenterna har såväl Koivisto som Tarja Halonen i viss mån fortsatt traditionen, den förre ur krigsgenerationens bittra realism, den senare i andan av 60-talets pacifistiska freds rörelse. Under Koivisto tog dock Finland det stora steget ut ur Sovjets skugga. Halonen är stolt över att ha förbjudit landminorna och förhalat Nato-medlemskapet.

Bland finländska beslutsfattare finns en grundläggande konsensus om att landet alltid måste försöka klara sig med östra grannen, vem som där än har makten, och samtidigt hålla försvarströskeln tillräckligt hög, så att det inte blir frestande för någon att komma över gränsen med elaka avsikter. Men där tar enigheten slut, tills vidare.

Den *finländska paradoxen* (för att tala med Max Jakobson) under kalla kriget var, att goda östrelationer garanterade möjligheten att bygga ut det nordiska och västliga samarbetet. Efter Sovjets sammanbrott har paradoxen förvandlats till sin spegelbild. För att Finland nu och i fortsättningen skall kunna fördjupa ett ömsesidigt nyttigt umgänge med Ryssland, från ekonomi och miljö till konst och kultur, behövs ett sådant band västerut, som en gång för alla utesluter all ovisshet och möjlighet till spekulation. Därför behövs ännu ett steg västerut. Det steget borde Finland och Sverige helst ta tillsammans.

Ilkka-Christian Björklund

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

EU-VALET I NORDEN

I Danmark, Finland och Sverige utvärderas nu valet till Europaparlamentet. Efterskalv till valet kan inte uteslutas. I alla de tre länderna tycks förutsättningarna för fortsatt agerande i EU påverkas till en del. Men möjligen kan de inrikespolitiska konsekvenserna bli ännu större.

Dansk Folkeparti segrade i Danmark

- Dansk Folkeparti blev valets stora segrare. Drygt 26 procent av väljarna valde partiets röstsedel och röstmagneten före alla andra blev Morten Messerschmidt som med råge överträffade förra statsministern Poul Nyrup Rasmussens rekord genom att få hela 465 758 kryss. Han bidrog till att Dansk Folkeparti kunde fördubbla antalet mandat, från två till fyra av de 13 mandat som Danmark förfogar över i det Europaparlament som totalt har 751 platser.

- Även Det Radikale Venstre gjorde ett starkt val och med 6,5 procent av rösterna återerövrade partiet det mandat som förlorades i valet 2009. Radikale Venstre är till skillnad från Dansk Folkeparti positivt inställt till fördjupat EU-samarbete. Möjligen är det så att polariseringen gynnat båda partierna.

- Socialdemokraterna blev Danmarks näst största parti och erövrade 19,1 procent av rösterna i detta val. Resultatet innebär dock ett förlorat mandat och när det nya Europaparlamentet samlas är det plats för tre danska socialdemokrater.

- Än större smärta vållar valresultatet troligen i liberala partiet Venstre som inte alls torde vara nöjt med de 16,7 procent av rösterna som partiet fick. I valet 2014 gavs bara två av de tre mandat som Venstre erövrade 2009. Möjligen bidrog splittring i partiet, sedan en diskussion uppstått i valrörelsen om partiordförandens Lars Løkke Rasmussens användning av partikassan för vad flera medlemmar menar är privat konsumtion, till resultatet. Mindre än 10 000 röster saknades för att partiet skulle kunna behålla antalet mandat.

- Även Socialistisk Folkeparti (SF) förlorade ett mandat sedan de med 10,9 procent av väljarna nära nog tappat en tredjedel av den andel av valmanskåren som partiet hade 2009. Möjligen har regeringsansvar påverkat SF:s valresultat än mera än socialdemokraternas.

- Konservative erhöll 9,2 procent av rösterna och lyckades därmed bli något större än Folkebevegelsen mod EU. För de Konservative erövrade förre partiledaren Berndt Berndsen mandatet medan Folkebevægelsen visade att man kunde försvara sitt mandat i parlamentet även sedan partilegendaren Jens Peder Bonde inte längre finns på partiets röstsedel.

I samband med valet till Europaparlamentet ordnades även en folkomröstning om Danmarks anslutning till en av de EU-institutioner som inte minst Sverige

arbetat hårt för att få till stånd, nämligen den Europeiska patentdomstolen. Med 62,5 procent av rösterna blev det mycket klart att också Danmark ansluter sig till den europeiska patentdomstolen.

Valdeltagandet i Danmark uppgick till 56,3 procent, en nedgång från 59,5 procent i motsvarande val 2009 men klart över EU:s genomsnitt på 43,09 procent.

Stabilt val gav etablissemangen seger i Finland

- I Finland blev Europaministern Alexander Stubb den stora valvinnaren med 148 000 personliga röster. Partiet lyckades därmed behålla de tre av Finlands 13 mandat som partiet erövrade 2009 och man består också som Finlands största parti i detta sammanhang. I mitten av juni blir det klart om Alexander Stubb väljs till partiordförande i Samlingspartiet. I så fall lär han bli Finlands statsminister istället för ledamot i Europaparlamentet.

- Även Centerpartiet i Finland lyckades behålla sina tre mandat och här drog EU-kommissionären Olli Rehn flest röster, dock bara cirka 1000 flera än förra utrikesministern Paavo Väyrynen.

- Socialdemokraterna lyckades behålla sina två mandat trots att röstandelen minskade från 17,5 till 12,3 procent. En uppsplitande strid kring partiledarposten som medförde att Jutta Urpilainen fick lämna över ordförandeskapet till fackförningsmannen Antti Rinne gjorde kanske att fokus för många i partiet inte riktades mot EU-valet. Rinne har nu också tagit över som ny finansminister i Finland.

- Sannfinländarna fick 12,9 procent av rösterna och erhöll två mandat, plus ett jämfört med valet 2009. Det var väsentligt sämre än partiet hoppats på och en rejäl nedgång jämfört med förra riksdagsvalet. En av de valda, Jussi Halla-aho, har tidigare dömts för hets mot folkgrupp.

- Vänstern gjorde ett bra val och fick nu ett mandat som tidigare saknats. Möjligen underlättades det av att partiet lämnat regeringen och på politiska besked om satsning på offentliga välfärdssatsningar – besked som inte socialdemokraterna i regeringsställning förmådde matcha.

- Miljöpartiet gör liksom Kristdemokraterna ett relativt dåligt val. Miljöpartiets enda mandat, i valet 2009 fick man två, besätts av veteranen Heidi Hautala medan Kristdemokraterna förlorat sitt mandat och blir helt utan representant i parlamentet.

- Svenska folkpartiet gjorde ett val över flertalets förväntan och kan tack vare 6,7 procent av rösterna se hur Nils Torvalds med god marginal återfår sitt mandat.

Valdeltagandet i Finland blev något högre nu jämfört med valet 2009, 40,9 jämfört med 40,3 procent. Det är dock något under EU:s valresultat. Många hade befarat att detta val skulle leda till många proteströstande. Så blev det inte. Kandidater med ett positivt engagemang är klart mest populära i Finland.

Stora förändringar i Sveriges representation i Europaparlamentet

- Socialdemokraterna med 24,2 procent av rösterna blev största parti. Antalet mandat minskar från sex till fem – mindre än 500 röster saknades för att det skulle ha blivit sex. Somliga betonar att det är en minskning med 0,2 procentenheter sedan förra valet och det sämsta socialdemokratiska valet i modern tid. Andra betonar att partiet fick drygt 125 000 flera röster än 2009 och att partiets ställning som störst i Sverige bekräftas.

- Miljöpartiet blev näst största parti och valet ledde till fyra erövrade mandat vilket självklart ses som ett stort segerval. Väljarandelen uppgår till 15,4 procent och Isabella Lövin har nu sannolikt etablerat sig som ett starkt namn inte bara i Europaparlamentet utan också i svensk inrikespolitik.

- För moderaterna blev valet något av ett katastrofval. Partiet fick nu bara 13,65 procent av rösterna och sannolikt är den interna diskussionen intensiv med tanke på riksdagsvalet i september. Tre mandat får partiet och Anna Maria Corazza Bildt kryssade sig förbi spetskandidaten Gunnar Hökmark.

- Sverigedemokraterna (SD) ansågs före valet bli en stor segrare. Men när rösterna räknats inskränkte sig mandatet till två dvs. 90 procent av väljarna valde bort Sverigedemokraterna. SD får nu anses tillhöra etablissemangen i svensk politik.

- Folkpartiet fick också två mandat och sannolikt fäster åtskilliga stor vikt vid att liberalerna fick nära nog 10 000 flera röster än Sverigedemokraterna. Men resultatet ger en mandatförlust och Olle Schmidt får göra något annat.

- Centerpartiet och Kristdemokraterna gjorde båda ett bättre val än många förväntat. I Centerpartiet lyckades Fredrik Federley få 32 844 av de 241 101 som röstade på partiet att kryssa hans namn. Det räckte för att ta mandatet från Kent Johansson. I Kristdemokraterna kryssade däremot nära nog varannan väljare på förstanamnet Lars Adaktusson som därmed får göra politik istället för att referera den.

- Det svenska valets kanske största segrare är Feministiskt Initiativ (FI) som med moderna kampanjmetoder och feminism och antirasism som ledande valbudskap med god marginal erövrade ett mandat. Genom Soraya Post sänder FI och Sverige en rom och kvinna till Europaparlamentet. För många är det en stor glädje med tanke på Sverigedemokraternas framgång.

Valdeltagandet i Sverige ökade med drygt 5,5 procent och blev i detta val drygt 51 procent. Årets valdebatt var relativt livlig och så gott som alla diskuterade EU-politik. Ja- och nej-barrikaderna har nu övergetts. Valet kom att handla om sakpolitik.

Vilken position får Norden i Europaparlamentet?

Nu har de valda börjat positionera sig för att bidra till att åsiktsfränder får framskjutna positioner i EU. Sannolikt är att Jyrki Katainen får en tung position i EU-sammanhang efter det att han lämnat posten som statsminister. Möjligen får han leda euro-gruppen då han lär ha Angela Merkels stöd för detta uppdrag. Om det blir fallet lär dörren öppnas för Alexander Stubb som EU-kommissionär även om det säkert finns de som inte vill se två samlingspartister på de två tyngsta positioner som Finland kan besätta.

Att Danmark och Sverige valt utanförskapet i relation till euron leder självklart till att de inte kan konkurrera med Katainen i rollen som euro-gruppens ledare. Däremot är de garanterade platser i EU-kommissionen. Danmarks statsminister Helle Thorning-Schmidt har rent av nämnts som en möjlig ordförande i EU-kommissionen om partiernas spetskandidater underkänns. I så fall blir det helt klart att Connie Hedegaard får lämna uppdraget som kommissionär med ansvar för klimatpolitiken. Som svensk kommissionär lär Cecilia Malmström få fortsätta – osäkert dock vilket uppdrag som kommer i fråga.

Innan kommissionen ska tillsättas väljs ledningarna i partigrupperna. Om Alexander Stubb vare sig blir statsminister eller kommissionär lär han bli ett tungt namn för de konservativa. I den liberala gruppen kan kanske Olli Rehn få en stark ställning och i De Grönas grupp kan Isabella Lövin bli ett namn att räkna med.

I Finland förflyttas nu fokus till inrikespolitiken och den regeringsombildning som väntar sedan inte bara socialdemokraterna utan också Samlingspartiet bytt partiordförande. Ombildningen sker med nästa riksdagsval i åtanke.

Även i Sverige finns fokus nu på det kommande riksdagsvalet. EU-valet stärkte knappast den regerande alliansens position trots att de två minsta partierna förbättrade sina röstetal. Nu lär Feministisk Initiativ hamna i mediernas strålkastarljus. Tillsammans med Miljöpartiet fick FI drygt två tredjedelar av rösterna i Södermalm-Enskedes valkrets!

Även Danmark har fokus på inrikespolitiken. I regeringen kunde enbart De Radikale förbättra sin position. Störst intresse riktas mot diskussionen inom Venstre där Løkke Rasmussen nu kämpar för sin politiska överlevnad. Det parti som tycks ha störst fördel av regeringspartiernas motvind är Dansk Folkeparti.

Hur den nordiska modellen ska stå sig i Europa avgörs också av utvecklingen i Norge och Island – två länder i väldigt olikartad ekonomisk situation. Och i alla de fem nordiska länderna lär det vara den inhemska politiken som främst avgör om den nordiska välfärden ska hävdas eller inte. Men den europeiska verkligheten kan inte tänkas bort. Alla i Norden är starkt beroende av Europa och förhoppningsvis kan också nordiska företrädare påverka dess utveckling. Sammantaget har valet 2014 inte gjort det enklare. Förmågan till kloka kompromisser utan att vitala mål glöms bort lär sättas på prov.

Anders Ljunggren

BOKESSÄ NYE BØKER OM 1814 OG GRUNNLOVEN

Noen jubileer er større enn andre. De forberedes over lang tid; myndighetene bevilger penger, støtter forskningsprosjekter, setter i gang mangfoldig virksomhet. Forfattere skriver bøker der fakta og fiksjon blandes på ulikt vis; forskere fra fagfelt som jus, historie, statsvitenskap og mange av humanvitenskapene bidrar med sine perspektiver. Private institusjoner med støtte fra det offentlige bidrar også. 200-årsjubileet for Grunnloven er større enn det meste fordi det er en hel nasjons og et helt folks historie som markeres ved minnet av Eidsvollsmennene og den Grunnlov de skapte i 1814. Her skal noen av bidragene i bokform omtales, mens de store prosjektene som har pågått i årevis for å slutføres ved jubileet, får ligge i fred.

Forskningsprosjekt om grunnloven

Ellers er bokutgivelsene mange, og et helt knippe er kommet som resultat av prosjektet «Nye perspektiver på Grunnloven 1814–2014» under ledelse av jusprofessor Dag Michalsen (hovedredaktør) og med ca. 70 forskere fra mange disipliner som gjennom tre år har arbeidet med mange spørsmål og til slutt produsert hele seks bøker. Titlene viser at man her både går tett inn på grunnloven og hvordan enkelte paragrafer og hele loven skal tolkes, men også at det i dag er opplagt at man må ha et internasjonalt perspektiv på det som skjedde i 1814. *Første bind* handler da også om «Frihetens forskole», og legger vekt på mange av eidsvollsmennenes læretid under professor Schlegel i København. *Bind to* er kalt *Kodifikasjon og konstitusjon* og tar opp paragraf 94 i Grunnloven og senere norsk lovgivning. Den tykkeste av bøkene, *nummer 3, Tolkingar av Grunnlova*, stiller spørsmål om hva som egentlig står i grunnloven og de opplagte muligheter for fortolkning som et grunnleggende lovverk tilbyr. I *bok 4, Unntakstilstand og forfatning*, stilles spørsmål om hvorfor nesten alle grunnlover som ble vedtatt omtrent samtidig med den norske, forsvant, mens *det femte bindet* i serien, *Politisk kompetanse. Grunnlovens borger 1814-2014*, viser hvordan grunnloven skapte den politiske borger og hvordan politikk og offentlighet har utviklet seg gjennom 200 år. Det internasjonale perspektivet som alle fremhever som viktig for å forstå 1814 understrekes i og for seg av *at bind 6* er skrevet på engelsk – *Constitutionalism Before 1789*.

1814-historien som gode fortellinger

Det er storveies forskning og grundig kunnskap å finne i denne bokserien, men den har nok uansett sin målgruppe blant akademisk skolerte lesere og lesere

med særlig interesse for så vel historie som jus. Derfor blir det gjerne slik at det er bøker som populariserer det historiske materialet, som skaper fortellinger ut av historiske hendelser, som appellerer til lesere flest. Og selvfølgelig har skjønnlitterære forfatter bidratt til 1814-jubileet. Her skal nevnes *Karsten Alnæs' bok 1814. Miraklenes år*. Alnæs bruker brev og dagbøker for slik å gi autentisitet til spennende og fargerike hendelser – ikke minst gjelder det det vesle som var av krigshandlinger sommeren 1814. Men dramaturgien i boken er bygd opp omkring de to prinsene som bidro hver på sitt vis til det som hendte, både under Riksforsamlingen og ved Mossekonvensjonen der unionen med Sverige ble fastslått, med uventet stor frihet til Norge.

Også for en mer rendyrket historisk forsker fremstår nok noe av det som skjedde i løpet av 1814 som mirakuløst, men en historiker må gå under det merkelige og overraskende og undersøke hva som faktisk skjedde. *Bård Frydenlund* kaller da også sin bok *Spillet om Norge. Det politiske året 1814*. Selve titlene på bøkene antyder ulik tilnærming som kanskje også viser nettopp forskjellen mellom den historieinteresserte og dyktige skjønnlitterære forfatter og faghistorikeren: 1814 som «miraklenes år» i motsetning til det kjøligere og mer beregnende «spillet om Norge». Kanskje kan vi 200 år etter se at året var begge deler – at det var bortimot et mirakel at vi fikk grunnloven og løsrev oss fra Danmark – et mirakel ikke minst nettopp på grunn av stormaktenes spill om og med Norge gjennom det meste av dette året. Men Frydenlund viser også at «spillet» kom til å gjelde langt flere enn de mest aktive spillerne, og til slutt ble til uvurderlig betydning for et helt folk og et gammelt kongerike.

Portrett av en Eidsvollsmann i sin tid

Men den boken som skal få hoveddelen av plassen her må sies å kombinere grundige kildestudier, dokumentasjon og medrivende fortellerglede slik en biografi på sitt beste kan gjøre, nemlig *Arild Stubhaugs* store biografi om Jacob Aall, en sentral skikkelse i norsk næringsliv, kulturliv og politikk i tidsrommet rundt 1814. Stubhaug har kalt boken *JACOB AALL i sin tid*. Den finurlige, men også megetsigende undertittel, viser til det opplagte at Jacob Aall var aktiv i sin tid – han levde fra 1773 til 1844 – og på mange måter var nettopp et barn av sin tid, og levde og virket i forhold til den tids normer, regler og sedvaner. I det ligger også en advarsel mot å forstå fortidens store skikkelser i lys av vår egen tid, og slik misforstå og underkjenne en innsats som i lys av den tid den fant sted må sies å være mer enn bemerkelsesverdig.

Jernverkseieren som var en aktiv deltaker under grunnlovsforhandlingene på Eidsvoll i 1814, stortingsrepresentant gjennom mange samlinger, tidsskriftutgiver og sagaoversetter, var uten tvil en mann som i dagens språkbruk kunne sies å tilhøre gruppen av «én-prosentere» – de rike og mektige som tilsynelatende aldri får nok og som slår til seg stadig mer eiendom. Jacob Aall var

utvilsomt både rik og mektig, men han brukte sin stilling og sine forbindelser til hjelp og støtte både for den nærmeste krets og for nasjonen i år med krig og hungersnød. Jacob Aall var født inn i en meget velstående kjøpmannsfamilie, og fikk de beste muligheter – i Danmark – til skolegang og studier. Han var blant de utvalgte få som ikke bare var født med en sølvskje i munnen, men med usedvanlig gode evner. Et barn av sin tid, og av en økonomisk og kulturell overklasse, med sterke kontakter til Danmark som jo var toneangivende og bestemmende i tvillingrikene Danmark-Norge.

Jacob Aall var blant de ypperste både i intellekt og forretningssans, og han påtok seg ansvarsfulle oppgaver til beste både for lokalsamfunnet der han var stor arbeidsgiver og en høvding, og for det større felles beste gjennom å ofre mye av sin tid og sine krefter på politisk virke, først på Eidsvoll, og så i år etter år som medlem gjennom de vanskelige første år av det norske Storting. Det helt spesielle ved Aalls innsats og det som færrest har kjent til, gjelder hans utstrakte skribentvirksomhet. Han utgav til og med et eget tidsskrift på 1830-tallet, og hans bidrag til forståelsen av det som hendte i årene frem mot 1814, *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800-1815* i tre bind i årene 1844-45 er selvsagt betydningsfullt når vi vet hvor sentral Aall var i forhold til alt som ledet opp til og kulminerte med Grunnloven i 1814. At hans oversettelser av sagalitteratur førte til de første språkstridigheter i Norge, er en liten underlig morsomhet, mens det – tross anlegg og interesse – er nesten uvirkelig at Aall midt oppi alt han var travel med, fant tid til å oversette Snorres *Kongesagaer*.

Alt dette og utrolig mye mer fremstilles med kontrollert begeistring, med elegant språkføring, med stor nærhet til den biograferte, av og til så nær at det er som om Jacob Aall selv får komme til orde gjennom brev, dagbøker, notater, artikler, erindringer. Biografen trer i stor grad tilbake og lar det levde livet slik det kan dokumenteres nærmest skrive seg selv, noe det selvsagt ikke kan uten en biograf som øser av så vel kunnskap om Jacob Aall, om Nes jernverk, om samtidige forhold på svært mange nivåer. Noen vil sikkert etterlyse en tydelig fortellerstemme, en biograf som vurderer og analyserer mer direkte og åpent, og som kanskje løfter seg litt over objektet for biografien – om det nå bare er mannen eller mannen i sin tid – og ser ham og hans virke i større perspektiv. Det er rimelig å fremsette slike ønsker, men det er faktisk mulig at også den dempede og stillfarende fremstillingen vi møter hos Stubhaug gir de viktigste perspektivene og lar oss komme tett inn på en mann i med- og motgang.

1814, Riksforsamlingen på Eidsvoll og Grunnloven utgjør bare en av mange store seksjoner i denne biografien på 580 fyldige sider (bibliografi, arkivalier og indeks inkludert). Men når biografien gis ut nettopp til grunnlovsjubileet, må vi kanskje forstå det slik at Jacob Aall er spesielt viktig og verdt en biografi fordi han var en av «eidsvollsmennene»? Både ja og nei. Det er ikke tvil om at dette store biografiske arbeidet skulle ut i 2014, men det er også verdt å

nevne at et enormt granskningsarbeid på sett og vis la forholdene til rette for Stubhaug og gjorde det mulig å fullføre en så faktaspektet og sikker biografi på fire år. Næs Jernverksmuseum har nemlig drevet sitt Jacob Aall-prosjekt i mange år og utgitt en skriftserie i til sammen 8 bind fra 2009. Prosjektet har selvfølgelig vært knyttet til årene 1814 og 2014, og Arild Stubhaug viser selv sagt til de åtte omfangsrike og flotte heftene i skriftserien og takker for den hjelp de har vært for ham. Og selv om vi nå gjennom den strålende biografien *JACOB AALL i sin tid* har fått en sammenhengende beretning om et livsløp og en tid med store omveltninger, har skriftseriens enkelt-hefter stor egenverdi.

Det mest spennende når det gjelder Aalls deltakelse, meninger og innsats under Riksforsamlingen kommer til uttrykk i brev han skrev hjem til sin hustru. Her er han krass i sine karakteristikker og skarp i sine meninger, både om frihetsmennene og unionistene. Selv skapte de tette bånd han hadde til Danmark, både via utdanning, vennskap og forretningsforbindelser vanskeligheter i forhandlingene. Han var nok både forsiktig og realistisk, mer enn unnvikende eller svak, i alle andre sammenhenger enn den private korrespondansen. Senere i livet – ikke minst i historieverket sitt – er dagene på Eidsvoll og alt som tildro seg der, fremstilt i en mye mildere tone.

Det kan virke som den største selvfølgelighet for Jacob Aall og også for hans biograf at Aall kjente alle i de høyeste kretser, prinser og konger inkludert. Både i forretningslivet og i politikken var han en av dem som alltid ble regnet med, og som kunne fått høyere embeter og utmerkelser om det var det han søkte. Men egentlig ville han være hjemme, ta seg av familien, bestyre jernverket, virke til beste for alt det Forsynet så til at han kunne bidra med. Han var presteutdannet, men altfor beskjeden til å preke eller tale i store forsamlinger – noe han etter hvert måtte lære seg av med. Han fulgte sin særlige interesse for bergverk så langt det gikk ved å kjøpe Nes Jernverk og drive det frem til en ledende jernprodusent, også av ferdige produkter som ovner, gjerder og porter og ornamenter. Han var storimportør av korn i nødstider; bl.a. fra en skolevenn som var stor godseier på Fyn. I sitt nærmiljø var han både som stor arbeidsgiver og rikmann en selvskreven høvding; områdets første ordfører og mye annet. Det kunne blitt en helteberetning av slikt, eller en hyllest til en mann som nettopp i sin tid fikk gjort så mye. Det er det heldigvis ikke blitt – vi har fått en rikholdig og stillfarende beretning om en spennende, men kanskje noe kjedelig mann, i en periode av vår historie som var alt annet enn kjedelig.

Hans H. Skei

Bøker som er nevnt eller omtalt:

Karsten Alnæs. *1814. Miraklenes år*. Oslo: Schibsted, 2014.

Bård Frydenlund. *Spillet om Norge. Det politiske året 1814*. Oslo: Gyldendal, 2014.

Arild Stubhaug. *JACOB AALL i sin tid*. Oslo: Aschehoug, 2014.

Seks bøker fra forskningsprosjektet «Nye perspektiver på Grunnloven 1814-2014»; alle utgitt i 2014; Oslo: Pax Forlag.

«Jacob Aall-prosjektet 1814-2014» ved Næs Jernverksmuseum – Skriftserie i åtte hefter, utgitt av Næs Jernverksmuseum, Tvedestrand i årene 2009-2013.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

SOCIALDEMOKRATEN EERO HEINÄLUOMA – EN MAN MED MÅNGA DRAG

Det är vårvinter, en kall sådan, men inne i MTV3:s tv-studio är det hett. Valkampanjen 2003 har gått in i slutskedet och Centerns statsministerkandidat Anneli Jäätteenmäki synar sin socialdemokratiska motståndare Paavo Lipponen med det som senare kom att kallas Irakkortet. Har den sittande statsministern Lipponen överträtt sina befogenheter under ett samtal med George W Bush i Vita huset i december 2002? Har han mer eller mindre utlovat Finland som allierad stat i USA:s kamp mot terrorismen? Det som händer där i tv-studion den 6 mars blir upptakten till ett drama som slutar med att Jäätteenmäki i fagraste midsommartid lämnar in sin avskedsansökan till presidenten. Det är dramatiska ögonblick i finländsk närhistoria. Tiden för Finlands första kvinnliga statsminister ter sig som en parentes.

Exakt vad som utspelade sig denna vår och försommar finns det många versioner av, också jag som på den tiden var politisk journalist har min egen. En som på riktigt hade insyn i skeendena är socialdemokraten Eero Heinäluoma som då var partisekreterare. Heinäluoma var också den som i Lipponens frånvaro stod för de socialdemokratiska schackdragen i det maktspel som utspelades.

– Det är klart att Irakhistorien var avgörande i valkampen. Jag tror att det var den som gav Jäätteenmäki energi på slutrakan. Utan den hade SDP varit största parti i valet, säger Heinäluoma i boken *Eero Heinäluoma Tasavallan vahva mies (Republikens starke man)* skriven av den politiske journalisten Heikki Saari.

Det är med stor nyfikenhet jag läser kapitlen om Irakaffären, men kan inte låta bli att känna en viss besvikelse. Naivt måhända, men jag hade hoppats att Heinäluoma skulle ha gläntat lite mer på förlåten. Den bild jag i stället sitter kvar med är att händelseförloppet var just precis sådant som det såg ut från sidan: en maktkamp som lite karikerat handlade om att få Jäätteenmäki att krypa inför Socialdemokraterna i en ödmjuk, kanske till och med förödmjukande, offentlig ursäkt. Heinäluoma berättar hur han tillsammans med riksdagsgruppens ordförande Jouni Backman läste Jäätteenmäkis avgörande tal några timmar innan hon skulle hålla det i plenum:

– Talet var sturskt, trotsigt, utan tillstymmelse till beklagan eller ursäkt. Båda konstaterade vi att det nu inte finns mycket kvar att göra. Före det hade Heinäluoma haft ett samtal med Centerns partisekreterare Eero Lankia och då framhållit att statsministerns upplysning till riksdagen måste vara försonlig.

– Jag lät förstå att det lönade sig att satsa på talet. Kvar finns endast en smal springa för Jätteenmäki om hon ska ta sig ur detta. Hur det gick vet vi.

Författaren Heikki Saari ska ha en eloge för att han som motbild till Heinäluomas version tar med också Jätteenmäkis rådgivare Timo Laaninens syn:

– Om vi faller så gör vi det med stövlarna på, sådan var stämningen. Ett tankesår var att det inte lönar sig att förödmjuka oss mer eftersom Socialdemokraterna uppenbarligen redan hade bestämt sig för att fälla Jätteenmäki.

När boken om Heinäluoma lanserades på våren 2013 var det ändå inte Jätteenmäki-affären som skapade rubriker utan i stället en intern schism inom Heinäluomas eget parti SDP. I boken beskyller Heinäluoma SDP-veteranen, Finlands nuvarande utrikesminister, Erkki Tuomioja för att ha intrigerat på ett sätt som hotade dela partiet i två. Det är också Heinäluomas förklaring till varför han så oväntat hoppade av som partiledare efter valnederlaget 2007.

Boken inleds på ett förtjänstfullt sätt med avskedstalet på partikongressen 2008. Saari bygger upp en ödesmättad stämning genom en blandning av direkt-citat, Heinäluomas tankar och stämningsbilder från åhörarna. Förklaringen som småningom rullas upp är den risk för splittring som Heinäluoma tycker sig se i kölvattnet av valnederlaget. Han talar om upprörda känslor ute på fältet sedan partiet snuvats på en plats i regeringen och menar att han själv hamnar i skottgluggen för en klappjakt. Ansvaret för det drevet vilar enligt Heinäluoma uteslutande på Tuomioja.

På en presskonferens vid boklanseringen förtydligade sig Heinäluoma ytterligare (*Hufvudstadsbladet*, 17.4 2013):

– Jag ansåg att det fanns en stor risk för att Tuomioja samlar sitt gäng och går. Jag var rädd för att partiet spricker.

Heinäluomas utfall mot Tuomioja är intressant också för att han även i detta avseende följer den han uppfattar som sin stora läromästare, Kalevi Sorsa. En annan som i boken backar upp Heinäluomas version är dåvarande partisekretären Marit Feldt-Ranta. Andra igen, som EU-parlamentarikern och tidigare ministern Liisa Jaakonsaari, känner inte alls igen beskrivningen av situationen i partiet.

Erkki Tuomioja själv har klassat utfallet som "alldeles besynnerligt". I en kommentar till *Helsingin Sanomat* (17.4 2013) säger Tuomioja att en oro för en partisplittring inte varit reell inom SDP på flera årtionden. Tuomioja gör bedömningen att det kan ligga "allehanda rädslor" bakom Heinäluomas utspel. I klarspråk: Heinäluoma kunde inte utesluta att han skulle förlora en alltmer trolig kamp om ordförandeposten.

Utan tvekan är Eero Heinäluoma en man som väcker känslor. I regel är det en god egenskap för en politiker särskilt om det är ett uttryck för starka ställningstaganden med ideologisk färg. Att Heinäluoma står stadigt förankrad

i den socialdemokratiska betongen, och då särskilt i fackföreningsfalangen, är det knappast någon som betvivlar. I boken får vi en insyn i hans politiska uppvaknande i unga år och hur han på ett rörande sätt tar föräldrarna med sig in i socialdemokratien. Hans förkärlek för maktspel och utstuderade strategiska drag – det är inte för inte som han är en skicklig schackspelare – kan dock leda lika fel som rätt, och få dramatiska följder.

Den reslige socialdemokraten Heinäluoma är med andra ord en i allra högsta grad betydelsefull och därmed intressant politiker i så måtto att han har haft både positioner och kraft att påverka Finlands närhistoria. Att han mot den bakgrunden låter sig "övertalas" att samarbeta med författaren Heikki Saari i det som beskrivs som ett porträtt är välkommet. Att boken sedan är mycket tillrättalagd – någon har kallat den korrekt – är kanske inte så oväntat för genren politiska memoarböcker men ändå lite synd med tanke på den insyn Heinäluoma har haft. Och alltså har i egenskap av riksdagens talman.

Saari skriver som den erfarne politiske journalist han är flyhänt men återhållsamt. Han bygger texten på djupintervjuer med Heinäluoma och honom närstående personer både inom familjen och partiet men också med inflytelserika politiker i andra partier som exempelvis Centerns Seppo Kääriäinen.

Eero Heinäluoma är i dag riksdagens talman och i den rollen näst presidenten i rangordning. En ordning som många tror att Heinäluoma är ute efter att ändra i presidentvalet 2018.

Lena Skogberg

Heikki Saari. *Eero Heinäluoma. Tasavallan vakva mies.* (Republikens starke man.) Minerva 2013.

MAUD OLOFSSON – CENTERLEDARE FRÅN FÄLLDIN-LANDET

Maud Olofssons memoarer är väldigt mycket Maud Olofsson. Den skrivhjälp hon haft har inte förvanskat personen eller budskapet. I likhet med många andra ville Maud Olofsson inte bli partiledare, och i likhet med många andra partiledare tyckte hon mycket om uppdraget. Och Maud Olofsson erkänner att det var roligt med glansen som följde med – kronprinsessbröllop och Nobelmiddagar till exempel. Det berättade redan bilderna från evenemangen: en alltid storleende, sidenklädd centerledare.

Varför blev då just Maud Olofsson, en i rikspolitiken ganska obekant person, Lennart Daléus' efterträdare 2001? Hon kom ur Fälldin-land är det raka svaret. Hon är född i Ångermanland, gift och bosatt i Västerbotten och var en period centerombudsman i Norrbotten. Där är den maktägande socialdemokratin en ständig motståndare till bönderna och småföretagarna på landsbygden och i småorterna, de sociala grupper där såväl Thorbjörn Fälldin som Harald Olsson, Mauds far, hörde hemma.

Följdriktigt var Thorbjörn och Solveig Fälldin med på den partistämman som valde Maud Olofsson. Jag minns mumlet när de trädde in i salen, det var första gången som Fälldins visade sig i centersammanhang efter det att han tvingats bort från partiledarskapet hösten 1985.

Förväntningarna på Maud Olofsson kändes också i luften. Och de fanns hos henne själv. Nu blev valrörelsen 2002 mer av träning än match. En sak stod dock klar för den färskna partiledaren: hon skulle inte gå väl ihop med statsminister Göran Persson. Samarbetet mellan S och C var ett avslutat kapitel. Och socialdemokraterna skulle bort från makten.

Inför valet 2006 var det tre rätt färskna partiledare på den borgerliga sidan, folkpartiets Lars Leijonborg var senioren. Det underlättade säkert, där fanns inte mycket prestige att sätta på spel. Mötet i Högfors sensommaren 2004 var ett typiskt Maud-arrangemang. Fyra borgerliga partiledare i enkel naturlig miljö, laga mat, sova över – och hitta fram till en Allians. Pr-firmor kunde aldrig ha organiserat detta, bara en politisk naturbegåvning.

För det är vad Maud Olofsson är. Mest gör sig denna begåvning gällande gentemot hennes eget parti. Hon fick centern att bli stadigt förankrad i borgerligheten. Hon fick partiet att anamma EU – och göra det med starka frihetstecken. Ändå hade hon och partiet stått på nej-sidan i EMU-omröstningen bara något år tidigare.

Hon fick partiet att bryta kärnkraftslåsningen och gå in i en energiöverenskommelse som ger utvecklingsmöjligheter för framtiden.

Resultatpolitiker i sitt parti, mindre så i regeringen. Den formuleringen håller säkert inte Maud Olofsson själv med om. Tvärtom ägnar hon rätt mycket text åt sina holmgångar med Vattenfall, Saab med flera. Posten som näringsminister är emellertid föga tacksam, det blir lätt mycket tal om regelförenkling och uppmuntran av nyföretagande och just inget mer.

När Maud Olofsson valdes hoppades centerfolket ha funnit en ny Fälldin. På sätt och vis fick de rätt. Thorbjörn Fälldin bröt med det gamla bondeförbundets roll som support till socialdemokratin, gjorde partiet stort och erövrade regeringsmakten. Maud Olofsson bröt också med partiets samarbete med socialdemokratin, erövrade regeringsmakten 2006 men såg partiet krympa. Med regeringsbildningen 1976 visade Thorbjörn Fälldin att socialdemokratin kunde försättas i opposition. Alliansens nu snart åtta år i regeringsställning har förändrat föreställningen om regeringsmakten, den kan utövas lika väl av borgerliga partier som av vänstersidan i svensk politik. För detta resultat har Maud Olofsson spelat en avgörande roll, fullt jämförbar med Thorbjörn Fälldins.

Hur det går för hennes eget parti är däremot en öppen fråga. Maud Olofsson själv såg möjligheten för centern att bli de många "flitiga bävrarnas" tillhåll och bli den politiska kraft som skulle överbrygga den "regionala och sociala

klyvnaden”. Här identifierade hon en politisk verklighet. Däremot lyckade hon inte samla dess potentiella väljare. Kanske var basen för tunn redan 2001.

En randanmärkning: Rätt tröttsam tycker jag Maud Olofssons refräng om sin dåliga utbildning är. Därunder hörs ett lätt förakt för kunskap och teori. Men Maud Olofsson är faktiskt född på 1950-talet och inte långt från en stad som Örnsköldsvik. Med ett minimum av ambition och intresse hade hon kunnat läsa vidare. Umeå universitet fanns sedan 1965.

Förundrad märker hon också att Lars Leijonborg envisas med att skriva själv. Underförstått i stället för att låta någon sekreterare göra jobbet. Maud Olofsson tycks omedveten om att skrivandet hjälper en att klara tanken. För det är inte så att hon alltid haft samma goda tur med sina skrivhjälpare som i memoärerna, som Catharina Håkansson Bohman bistått henne med.

Barbro Hedvall

Maud Olofsson. *Jag är den jag är*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 2014.

SIGVARD BERNADOTTE FORMGER I SILVER

En silversmed som starkt satt sin prägel på en tid och en formsyn är Sigvard Bernadotte, kunglig designer och internationell personlighet inom industriell formgivning. Han har nu fått en bok om sitt silver av *Marie Tornehave* på Signum förlag, som tar upp hans rika produktion och dess roll under en period då det nya funktionalistiska synsättet började avlösa den jugendstil som varit så stark inom denna form av dekorativ konst i Skandinavien.

Författaren har mycket konsekvent byggt upp en struktur där hon också går in på den bakgrund som ”silverscenens aktörer” skapat i Danmark och Sverige samt även övriga Europa vid 1900-talets början. Den som då var mest framträdande var den danske skulptören och guldsmeden Georg Jensen, och det var också till hans firma i Köpenhamn som Sigvard Bernadotte anslöt 1930 efter några år med bland annat konsthistoria vid Uppsala universitet och dekorativ konst vid Konstakademiens dekorativa skola i Stockholm.

Det var Stockholmsutställningen 1930 som kom att bli den verkliga inspirationskällan. Prinsen och hans kamrater vid Dekorativa skolan blev engagerade att måla och texta skyltar vid utställningen, så det är inte att förundra att Sigvard Bernadotte skulle engagera sig i det nya stränga formspråket som genomsyrade det utställda materialet. Författaren berättar också hur prinsen allt mer koncentrerade sig på silvret som arbetsmaterial efter det att Ragnar Sachs på Nordiska Kompaniet inbjöd skolans elever att rita just silver för en utställning på NK 1931.

Marie Tornehave beskriver sedan i sin bok det mycket konstruktiva samarbetet med firman Georg Jensen och visar i sitt rika bildmaterial hur den stil

utvecklades som särskilt skulle känneteckna Sigvard Bernadotte. Den kan beskrivas som en fortsättning på en klassicism som skulle alltmer följa de funktionalistiska rena idealen, och denna stil lämnar han sedan aldrig men förmår utveckla i en mängd variationer som alla omisskännligt anknyter till hans rena formspråk. Boken kommer också att verkligen visa upp detta för läsaren, både genom en särskild katalog och genom att inte visa bilder av andra verk än de som prinsen ritat. Dessa andra kommer istället att få en illustrerande beskrivning i texten.

Sigvard Bernadotte använde också sitt formspråk i design av andra material för hushållsbruk. Även om det inte är dessa som omfattas av boken av titeln att döma så finns de uppvisade på en bild i boken, där hans plastdesign och gräsklippare och andra föremål presenteras. I boken finns också en färgbild av hans populära plastkanna "Signatur" i trekantig form för kylskåpet, ritad 1959. Trekantsformen kommer också fram i hans corpusverk i silver, och anknyter mycket starkt till tidens funktionalistiska ideal.

Det var främst på corpusverken som Sigvard Bernadotte skulle grunda sin starka ställning som silversmed, och där blir han trogen sitt rena och stränga stilideal hela livet. Där är mångfalden stor, där finns kyrksilver och sportpokaler och jubileumsgåvor, samt former för alla möjliga funktioner. Boken är en gedigen genomgång av en produktion som satt ett ordentligt märke i 1900-talets designhistoria.

Beate Sydhoff

Marie Tornehave. *Sigvard Bernadottes silverdesign*. Signum. Bokförlaget Atlantis, Stockholm 2013.

SKÅDESPELAREN SVEN WOLLTER ÄR POJKEN MED PILBÅGE

Den svenske skådespelaren *Sven Wollter* har nyss fyllt 80 år och utkommit med självbiografin *Pojke med pilbåge. Eftertankar i ord och bild*. Titeln syftar på en bild som en fotograf från *Göteborgs-Posten* tog när gossen lekte Robin Hood, en förebild som kom att följa Sven Wollter genom livet, som en symbol för hans politiska engagemang inom vänsterrörelsen. Det är hans andra biografi, den förra "Bakljus" utkom 1994.

Boken är en mosaik av livsbetraktelser, porträtt av familjemedlemmar och andra personer som Sven Wollter träffat genom livet, och olika reflexioner om ämnen som politik och skådespeleri men också om bilar, häxor, hundar och drömmar. Några recept finns där också, på makrill och ananaskasser. Det är ett sjuttioal avsnitt på bara ett par sidor styck. En del är skrivet på vers. Boken är rikt illustrerad med bilder på i princip varje uppslag. Det är en uppsjö av teater- och filmbilder, och 11 illustrationer av dottern Stina Wollter. Det är varierande och intressant läsning.

Sven Wollter föddes i Göteborg. Föräldrarna minns han med värme. Knappt med pengar var det under hela Sven Wollters uppväxt, och de var fyra barn. Han minns gesten när fadern tog plånboken i vänsterhanden och drog gummbandet från den så det hamnade runt handleden. Den imiterade Sven Wollter när han spelade storbonden i filmen "Änglagård". Men till skillnad från filmens rika storbonde med tusenlappar i plånboken, hade fadern sällan mer än några kronor i sin. Sven Wollter minns också "helvetesveckan" när de drog ut moderns alla tänder. Hon hade saknat både c-vitamin och tandvård under uppväxten. Hon hade inte fyllt fyrtio. När pojken Sven Wollter skulle på utflykt på vintern i skolan, fick tröjan med stoppar på armbågarna ligga orörd i ryggsäcken. Och han såg avundsjukt på barnen som hade fina ståltermosar till chokladen medan han och några till fick dricka sin ur en vichyvattenflaska med spännlock, instoppad i en yllesocka för att hålla värmen. Men han var säker på att ingen kunde laga godare choklad än hans mor.

Sven Wollter skriver kärleksfullt om de egna barnen och barnbarnen. Fem barn med fyra olika mödrar. Tre döttrar, Ylva, som dog i trettioårsåldern 1992, Stina och Lina. Sedan kom två söner, Kalle och Magnus. Sedan har han blivit morfar och farfar sex gånger om. När det gäller barn och barnbarn ska vi vara lotsar, aldrig ta över, konstaterar Sven Wollter.

Han har varit gift tre gånger och hade ett 30-årigt förhållande med skådespelaren Viveka Seldahl fram till hennes död 2001. Sven Wollter och Viveka Seldahl gjorde flera filmer tillsammans, de spelade bland annat mot varandra i TV-serien "Raskens" på 1970-talet och i filmerna "Änglagård" på 1990-talet och "En sång för Martin" år 2000.

Sven Wollter skriver om livet med Viveka Seldahl bland annat att hon behövde honom mer som motpart i konsten än som man. Hon var en konstnärsnatur som levde för teatern, prioriterade alltid den. För Sven Wollter fanns det mycket annat också, den politiska och existentiella kampen. Men kärleken mellan dem var den djupaste och banden höll trots allt.

Viveka Seldahl gick bort i cancer 2001 och ett halvår senare mötte Sven Wollter kärleken igen i nuvarande hustrun journalisten Lisa Wede. I slutet på boken finns några handskrivna ej avsända brev till henne från när de träffades. Han varvar kärleksförklaringar med att skriva om vardagsliv, fåfänga och Viagra. Han är vimmelkantigt förälskad samtidigt som han sörjer sin förra livskamrat.

Sven Wollter har en 60-årig skådespelarkarriär bakom sig. Teatern har varit hans andra hem. Det hade varit intressant att i boken få läsa mer om skådespelarlivet, att mer få följa med honom på filminspelningarna och bakom teaterscenen. Bara ett par avsnitt ägnas helt åt skådespeleriet, och det finns textbitar med också i andra kapitel. Det är mycket bilder från filminspelningar och teaterföreställningar.

Efter teaterstudier i Göteborg på 1950-talet var Sven Wollter verksam på flera teaterscener under 1960-talet, sedan cirka 15 år på Göteborgs Stadsteater, och därefter några år på 1980-talet på Folkteatern i Gävleborg och från 1986 på Stockholms Stadsteater.

Det var med TV-serien "Raskens" på 1970-talet han blev allmänt känd. Han har sedan dess medverkat i många filmer, bland annat kriminalfilmer som "Mannen på taket" och "Mannen från Mallorca" på 1970- och 1980-talet, filmerna om "Änglagård" på 1990-talet och på senare år Van Veeteren-filmerna.

I avsnittet "Om skådespeleri" reder Sven Wollter ut frågan om det inte är svårt att lära sig hela texten utantill? Wollter säger att det är det minsta problemet, bara samspelet fungerar. Det svåraste är närvaron på scen, att få det som repeterats otaliga gånger att verka uppstå i nuet.

I avsnittet "Om film" svarar Wollter på frågan "Vilken är din bästa roll?" Han säger att det oftast är den sista, den som hänger kvar i kroppen. Han älskade att spela Van Veeteren på 2000-talet. Men "En sång för Martin" år 2000 där han spelar en demenssjuk kompositör är nog ändå den som ligger honom närmast om hjärtat.

En episod som beskrivs i boken är från tiden på Folkteatern i Gävleborg på 1980-talet och produktionen Anton Tjechovs "Tre systrar". Peter Oscarsson, högt respekterad av Sven Wollter, regisserade. Peter Oscarsson sa till ensemblen när de skulle gå in i repetitionslokalen att de skulle ta av sig om fötterna och gå in som om det vore helig mark, lägga vardagsbekymmer bakom sig och gå rena in i det som ska skapas. Då kunde Sven Wollter inte hålla tyst:

Ursäkta mig, sa han, men i min teater finns inga heliga rum eller rena människor. I min teater vill jag dra in min skit, min ångest, mina gräl med hustrun, min impotensskräck. Jag vill klampa omkring i mina skitiga stövlar och efterlämna spår som man kan följa. Mitt enda liv är den palett jag har att tillgå när jag ska måla mina gestalter. Det finns inga sanningar jag kan använda, som inte passerat min egen kropp, mina sinnen, mitt kön. Och min intelligens. Den är min och den trivs inte i heliga rum.

Wollter förstod senare att han där uttalat sitt konstnärliga credo. Det gäller fortfarande.

Till januari i år spelade Sven Wollter Kung Lear i Shakespeares pjäs med samma namn på Stockholms Stadsteater. Han har sagt att det är hans sista roll. Men det har sagts om det, att det kan man inte så noga veta.

Lena Wiklund

Sven Wollter. *Pojke med pilbåge. Eftertankar i ord och bild*. Ordfront, Stockholm 2013.

BOKSLUT, SJÄLVHÄVDELSE OCH POLITISK ORO

Under första halvåret av 2013 präglades isländsk politik av stora svängningar. Det stod klart att regeringen skulle falla – dess verksamhet hade utsatts för ihållande och hård kritik, vilket väl inte var att förvånas över med tanke på de uppgifter den fick ta itu med under våren 2009, några månader efter att en total finanskrasch drabbat Island.

Två ministrar gav i slutet av 2013 ut böcker som främst handlar om deras arbete under en omvälvande tid i Islands politiska historia och samtidigt är en sorts slutuppgörelse med denna period. Vänstern-De grönas partiledare, *Steingrímur J. Sigfússon*, som länge var finansminister men sedan också näringslivs- och innovationsminister under perioden 2009-2013, skildrar sitt arbete i intervjuboken *Steingrímur J: Frá hruni og heim*, nedtecknad av *Björn Þór Sigbjörnsson*. *Össur Skarphéðinsson*, Socialdemokratiska alliansens förste partiledare och utrikesminister i samma regering, publicerade sina dagböcker från 2012 under titeln *Ár drekans*.

Trots att de två böckerna rör sig inom samma ämnessfär är de ändå helt olika varandra även om de förstås också har mycket gemensamt. *Steingrímurs* bok påminner mera om en utvärdering eller rapport, med ett visst mått av personlig färgning, medan *Össurs* bok, eftersom den ju bygger på hans dagböcker, är mycket mer personligt skriven. Dess tidsspann är också mer begränsat, vilket ger en utmärkt inblick i de inre strider som präglade regeringens arbete, inte minst de mellan de samregerande partierna. Böckerna fungerar mycket bra som komplement till varandra. *Steingrímurs* bok ger den stora överblicken medan *Össurs* skildrar det dagliga arbetet.

Den undertitel *Björn Þór* gett sin bok om *Steingrímur* ger genast en fingervisning om innehållet, inte minst därför att där finns en allusion till Tolkiens bok *The Hobbit, or There and back again* där det berättas om en äventyrlig resa, en kamp med en drake och en lycklig hemkomst. Det står därför klart redan från början att *Steingrímur* anser sig ha gjort ett bra jobb, trots förlusten i alltingsvalet 2013.

Bokens första del beskriver händelseutvecklingen före kraschen och ger en klarsynt resumé av privatiseringen av bankerna och den förra regeringens politik som ledde till obalans på finansmarknaden och slutade med en krasch. *Steingrímur* diskuterar den kritik som han och hans partikamrater riktade mot regeringen, och påminner om att han tidigt uppmärksammade situationens allvar. Denna del är likaledes en beskrivning av hans roll som oppositionspolitiker och hans (hopplösa) kamp mot den process som slutade med en ekonomisk kris. De första dagarna efter kraschen beskrivs ganska ingående och där ges en intressant redogörelse för hur otillräcklig den dåvarande regeringen var

i sin hantering av den uppkomna situationen. Den så kallade kastrullrevolutionen blir också föremål för analys. Den ledde ju till att regeringen föll och en minoritetsregering med Socialdemokratiska alliansen och Vänstern-De gröna, med stöd av Framstegspartiet, bildades.

Det är intressant att läsa om Framstegspartiets roll i händelserna, eftersom detta parti sedan växte i popularitet mitt i all turbulensen, bland annat på grund av sin inställning i Icesavesaken, och sedan slutade som segrare i alltingsvalet 2013.

Allmänna val utlystes våren 2009 och då var det Vänstern-De gröna som tog hem den största segern. Den regering som då bildades leddes av socialdemokraten Jóhanna Sigurðardóttir som trots att hon suttit i "kraschregeringen" åtnjöt både respekt och förtroende. Steingrímur beskriver ett antal svåra beslut som regeringen tvingades ta, bland annat nödgades han byta åsikt om Internationella valutafonden, IMF, och dess inblandning i Islands finanser.

Ett annat beslut, och det som allra mest präglade regeringssamarbetet, gällde förhållandet till resten av Europa. Socialdemokraterna hade satt som villkor att man skulle inleda samtal om medlemskap i EU. Eftersom Steingrímur företräder ett parti som är starkt emot ett medlemskap, ledde detta till hårda strider. Steingrímur är en stark förespråkare för mer nordiskt samarbete och för honom är det en hjärtesak att Island ska vara en välfärdsstat av nordisk modell. Han blev därför mycket besviken när de nordiska länderna svek Island i det avgörande ögonblicket, nekade nationen viktiga lån och inte stod på Islands sida när Icesavesaken störde förhandlingarna om EU-medlemskap.

I bokens andra del behandlas ett antal andra sakfrågor, däribland fiskekvot-systemet, författningen, rapporten om ansvaret för kraschen och Icesave. Slutligen beskriver Steingrímur i korta ordalag sig själv och diskuterar de möjliga misstag hans regering begick under denna omvälvande tid. Som helhet ligger dock betoningen på segrarna, som tidigare nämnts, och de enorma problem regeringen stod inför, och Steingrímur gör ingen hemlighet av sin åsikt att regeringen utfört ett storverk.

Ár drekans, Össur Skarphéðinssons dagbok, är i större utsträckning en skildring av strider och uppror än av segrar. Under 2012 var regeringssamarbetet ideligen hotat på grund av inre strider i båda partierna, strider som sedan slutade med att ett stort antal småpartier bildades och ställde upp i valet 2013. Men huvudvikten i Össurs framställning ligger ändå på hans eget arbete som utrikesminister och de frågor han hade hand om, bland annat geotermisk värmeutvinning, forskning om de arktiska områdena, frihandelsavtal, makrillstrider och dessutom dyker förstas ständigt EU upp. Össur och hans parti är varma anhängare av ett inträde i den europeiska gemenskapen. Makrillstriderna gör sitt tydliga avtryck i dagboksanteckningarna, och liksom

Steingrímur är Össur mycket missnöjd med de övriga nordiska ländernas attityd i denna fråga, särskilt norrmännens. Ingen av de två anser att de nordiska ländernas beteende gentemot "den lilla kusinen i norr" är särskilt hedervärt. Ändå är det tydligt att samarbetet med övriga Norden är en viktig sak, vilket framkommer på många håll i böckerna.

Össur reser mycket och berättar gärna om sina möten med olika ledande personer ute i världen, och det framgår klart hur viktigt det är med vänskap och personliga nätverk i det internationella arbetet. Han lägger sig vinn om att berätta på ett lättsamt sätt och betonar det han kallar chosefrihet och raka formuleringar. Det medför att hans text är mycket mer personlig än Steingrímurs och därmed inte heller levererar lika övergripande analys av händelseutvecklingen. Dessutom blir vissa återkommande stilgrepp lite tröttsamma i längden. Å andra sidan får man här en fantastisk inblick i en ministers dagliga arbete. Össur beskriver upproren inom och mellan regeringspartierna mycket mer ingående än Steingrímur, och belyser ganska detaljerat olika frågor som kom upp under året, bland annat rättegången om Icesave, presidentvalet och förändringarna i fiskelagstiftningen.

Att Össur ganska hårt kritiserar det han kallar "leftism" inom socialdemokratien har väckt stor uppmärksamhet. Uppenbarligen anser han att Socialdemokratiska alliansen har rört sig alltför långt ut på politikens vänsterkant. Själv understryker han sin mycket mer liberala syn på arbetsmarknads- och ekonomifrågor. Där framgår det att regeringen inte kommer att överleva nästa alltingsval och Össur flörtar rätt oförblommerat med tanken på att på nytt ta upp regeringssamarbete med Självständighetspartiet, som ju generellt inte varit lika negativ som Framstegspartiet i sin inställning till EU.

Det är anmärkningsvärt att ingen av dessa ministrar har mycket gott att säga om sin statsminister, Jóhanna Sigurðardóttir. Ändå är det rätt uppenbart att det var i kraft av hennes trovärdighet som regeringen kunde komma till stånd. Det är svårt att veta om detta är ett uttryck för en oförmåga att ha en bestämd och oförvägen kvinna som chef, eller om det rör sig om rester av gamla konflikter. Båda skribenterna lägger å andra sidan stor vikt vid sin egen förträfflighet och betydelse, Steingrímur vad gäller det ekonomiska upprustningsarbetet och Össur beträffande förhandlingsskickligheten. Ska man gå efter dessa böcker, skulle man kunna tro att trots kvinnokampens framgångar både hemma och utomlands, är politiken först och främst männens värld.

Úlfhildur Dagsdóttir

Översättning från isländska:

Ylva Hellerud

Steingrímur J: Frá hruni og heim (Från kraschen och hem igen) av Björn Þór Sigbjörnsson och *Ár drekans* (Drakens år) av Össur Skarphéðinsson.

*FREDRIK BARTH –
NORSK SOSIALANTROPOLOG I VERDSKLASSE*

Thomas Hylland Eriksen har i mange år vore så aktiv i norsk offentlegheit at ein lett gløymer at han eigentleg er professor i sosialantropologi, snarare enn berre ein heiltids intellektuell. Han har delteke i mange TV- og radiodebattar. Debattbøker og romanar har han også skrive, og tallause avisinnlegg om innvandring, miljø og generell politikk. Ved stortingsvalet i 2013 sto han på lista til Miljøpartiet Dei Grøne.

Men det er altså sosialantropolog han eigentleg er, og difor er det endeleg på heimebane vi møter han når han no har skrive ein intellektuell biografi om ein som ikkje berre er ein *grand old man* i norsk sosialantropologi, men òg internasjonalt: Den åttifem-årige *Fredrik Barth*. Han er velkjend ved alle sosialantropologiske institutt i verda, i tillegg til at det sikkert er mange i Ny-Guinea, Pakistan, Iran, Kurdistan og Darfur som hugsar at dei har vore vitja av denne lange tynne mannen.

Hylland Eriksens bok om Barth er god. Hadde eg vore melder i ei tabloid-avis, ville ho nok fått ein seksar, men her skal eg vera meir nyansert og grunnge kvifor: Språket er lett og forståeleg og forteljinga flyt fint og lett. Vanskelege intellektuelle posisjonar vert forklåra på eit vis som tar omsyn til lesarar utanfor fagområdet. Boka er det ho gjev seg ut for å vera: ein oversikteleg biografi om Fredrik Barth først og fremst som ein forskar som etablerte seg midt i gullalderen til faget etter andre verdskrig, den gong dei viktigaste posisjonane vart etablert, og der Barth sjølv var med på å byggja ut ein av desse.

Hylland Eriksen presenterer Barths innsats med stor vørndnad, men òg med distanse og vennleg kritikk, og fortel om Barths privatliv berre i den mon det kastar lys over forskarlivet hans. Difor vert boka like mykje ein paradigmatisk, innførande biografi om sjølv faget, både nasjonalt og internasjonalt. Denne meldaren studerte sjølv faget i byrjinga av 70-talet, og er overtydd om at nye studentar, ikkje berre i Noreg, kunne fått denne boka som innføringspensum, både for teorien, og som eit middel til å verta sosialisert inn i faget, ikkje minst for slik å læra korleis faget vert praktisert.

Barth vart født i 1928 i Leipzig, med ein god del av dei privilegium som følger av å vera født inn i ein professorfamilie: Faren, som elles var norsk nok, var professor i geologi, medan onkelen var professor i zoologi. Etter krigen, der faren hadde vore aktiv i motstandsørsla i Noreg, fekk Fredrik ein intellektuell kickstart ved å følgja med faren til Chicago, der han tok ein mastergrad i paleoantropologi allereie som tjuuein-åring. Så var han så heldig å verte hyra inn som assistent i ein arkeologisk ekspedisjon i Irak, der han òg fekk gjort sosialantropologisk feltarbeid blant kurdarane. Monografien han skreiv om dette vart rett nok avvist som doktorgradsarbeid i Noreg. Men også dette

var egentleg flaks. Barth var heile karrieren flink til å få stipend, og kunne reise til Swat-dalen i Nord-Pakistan, der han gjorde sitt viktigaste feltarbeid, med særleg fokus på politiske prosessar. Seinare reiste han på feltarbeid blant pastorale nomadar i Iran, til ein liten stamme i Ny-Guinea, og elles til Darfur, Oman, Bali og Bhutan. I 1961 til 1971 laga han sin eigen stamme i Bergen, då han bygde opp det første sosialantropologiske instituttet i Noreg. Frå 1972 var han i Oslo som leiar ved Etnografisk museum. I tillegg følgde seinare fleire gjesteprofessorat i USA, og elles mykje heider.

Vevd inn i dette, i dobbel forstand, finn Hylland Eriksen dei teoretiske posisjonane til Barth: På femtitalet i England dominerte strukturfunksjonalisme, som såg på samfunn som statiske strukturar, der menneska berre var viljelause brikker i stabile strukturar. Ein slags platonisme, på same vis som den seinare strukturalismen til Levi-Strauss, eller den tidlegare folkeromantikken til Herder som meinte at folkeslag hadde ein fast og tidlaus kjerne. Barth var av legning ein empirisk naturvitar orientert mot det konkrete og mot dynamiske endringar. Ifølgje Hylland Eriksen hadde Barth som program å gå inn i feltstudiane med færrest mogeleg teoretiske føredomar, og trudde at dei empiriske data sjølv kunne vise korleis dei skulle forståast. Monografiene hans har korte litteraturlister. For antipositivistar kan dette høyrest umogeleg ut. Men Barth meinte teoretisk usofistikerte aktørar sjølv kunne forklåra kvifor dei tok sine val.

I samband med dette drøfter Hylland Eriksen om Barth ikkje hadde misstenkeleg korte feltperiodar, men meiner at sanninga snarare er at Barth hadde særleg gode empiriske auge: Det andre brukte eit år på å sjå, fekk han auge på i løpet av nokre månader. I tillegg har eg ein mistanke om at Barth hadde sjeldsynte evner til å få kontakt med folka han studerte. Hylland Eriksen omtalar han av og til som ein alfahann, men det må han ha vore på grunn av karismaen, og den faglige posisjonen sin; ikkje av di han var ein aggressiv mann.

Men Barth var òg influert av teoretisk spelteori og såg på samfunnet som eit produkt av rasjonelle val utført av enkeltaktørar med strategisk nyttemaksimering som mål, ein modell som passar godt når ein studerer det politiske spelet i Swat, eller når ein forstår entreprenørar i Nord-Noreg. Hylland Eriksen fortel om korleis sosiologen Ottar Brox fekk ein augeopnar då Barth kommenterte ei setning Brox hadde skrive: "Samfunnet motsetter seg normative endringar". Til dette svarte Barth "at "samfunnet" ikke gjør noe som helst, men at det snarere gjelder aktører." Filosofen Jon Elster sa noko liknande i "The Cement of Society" (1989), og ikkje minst Margaret Thatcher: "There is no such thing as society" (1987). Hylland Eriksen både kritiserer dette, og meiner å finna at Barth modifierer seg, eller i alle fall må forståast meir nyansert i retning av å inkludere sosiale normer når ein aktør tar sine val: Aktøren er allereie eit sosialt vesen, ikkje eit asosialt atom.

Etter all rosen kan det vera på sin plass med nokre kritiske sluttord: Dei store (meta)spørsmål om sosialantropologi vert i liten grad tatt opp: Dersom vi brukar Barths eigen modell på faget hans, kunne vi spørje: Kva slag nyttemaksimerande mål er det sosialantropologien sjølv skal vera eit middel til? Kan hende berre kunnskap og danning? Men mange sosialantropologar har fått finansiert feltarbeidet sitt av FN, og skal hjelpa oppdragsgjevar med å utvikla samfunn. Korleis går det med kulturellevismen då? Malala, som vart skoten i hovudet kom frå Swat, ein stad der kvinnene er segregert og usynleggjort inne i burkaar. Og baktamanane som Barth studerte på Ny-Guinea var like kjønnssegregerte, levde på eksistensminimum, og ein tredjedel av dødsfalla der skuldast drap.

Skulle ikkje sosialantropologen hjelpa til som deltakar med å få dei ut av sin eksotiske galskap, i staden for berre å vera tilskodar? Barth har overtydande vist kor vanskeleg det må vera å laga eit demokrati i Afghanistan. Men skulle vi berre gje opp? Har han nokre idear om korleis demokrati og menneskeretter likevel kunne verta innført der?

Arild Pedersen

Thomas Hylland Eriksen. *Fredrik Barth. En intellektuell biografi*. Universitetsforlaget, Oslo 2013.

FRAMGÅNGSSAGANS BAKGRUND

Fem steg mot modernitet i Norden

Ända sedan mitten av 1930-talet, då den amerikanske journalisten Marquis Childs publicerade sin välkända "Sweden: The Middle Way", där han beskrev hur Sverige hittat en medelväg mellan kapitalism och socialism, har vårt land, och med tiden även våra nordiska grannländer, tidvis åberopats som ekonomisk-politisk modell för västvärlden. De nordiska staterna, sägs ha visat att storleken inte alltid är avgörande, att ett generöst välfärdssystem kunnat förenas med god tillväxt och sunda statsfinanser. Även om utvecklingen i de fem nordiska länderna givetvis uppvisar många särdrag har man ofta medvetet odlat bilden av en relativt ensartad modell.

Bilden har varierat över tiden. Under 1950-talet blev Sverige, som i internationella media figurerat avsevärt mera än grannländerna, för de konservativa i USA ett avskräckande exempel; en artikel i *Readers' Digest* i slutet på 1950-talet fick en enorm spridning, med sitt budskap om skyhöga skatter och självmord. Våra grannländer har fått uppleva liknande PR-smällar. Men efter den ekonomiska saneringen i 1990-talskrisens kölvatten (i Danmark dock redan på 1980-talet) i Sverige och Finland hålls vi återigen fram som skinnande exempel på klokt styre. Vilken är egentligen den djupare bakgrunden till framgångssagan?

Den isländske sociologen *Johann Pall Arnason* och den svenske statsvetaren *Björn Wittrock* har i *Nordic Paths to Modernity* tagit sig före ett mycket ambitiöst projekt, nämligen att översiktligt förklara de fem nordiska staternas väg till moderniteten. Har författarna lyckats? Ja, det vore med tanke på den vetenskapliga kompetensen hos de elva skribenterna förvånande om dessa inte lämnat intressanta bidrag till denna historisk-sociologiska uppgift.

Utrymmet gör det dock svårt att beröra de olika bidragen. I stället blir det följande ett försök att sammanfatta vad jag uppfattat som de bärande resonemangen. Ett genomgående tema i boken är erinran om den från Kalmarunionens upplösning 1523 fram till Napoleonkrigen rådande uppdelningen i ett västnordiskt, Danmark-Norge-Island, och ett östnordiskt rike, Sverige-Finland. Denna uppdelning uppfattas idag ofta som onaturlig, men var i själva verket högst naturlig. Dessa två stater var, vid sidan av Ryssland, Europas till ytan största, med mycket små befolkningar, ofta hotade från söder och öster. Detta ställde redan tidigt krav på organisation för skatteuppbörd och försvar, grunden för nationalstaten och ett *första steg* mot moderniteten. De administrativa reformer som särskilt Axel Oxenstierna initierade och som fördes vidare av Karl XI, hade sin motsvarighet i det danska riket. Arnasson och Wittrock understryker också att båda länderna var vad man kallar "composite states": Danmark mest, genom innehavet av Schleswig-Holstein, med ett starkt tyskt inslag som efter 1814 års förlust av Norge utgjorde närmare 35 procent av befolkningen; och Sverige med de finsktalande som före 1809 kan ha varit nästan lika många samt särskilt före 1721, då de baltiska provinserna gick förlorade, med ett tydligt tyskt inslag.

I Sverige skapade de katastrofala nederlagen 1718 och 1808-1809 – vilka skyldes på en enväldig kung – varigenom landet halverades i storlek, förutsättningarna för en mera liberal och demokratisk utveckling, ett *andra steg* på vägen mot moderniteten. I Danmark misslyckades Struensee i slutet av 1700-talet i sina liberala strävanden och det skulle dröja till 1849 innan enväldet avskaffades. Betydelsen av prästen och folkbildaren Nicolai Grundtvigs gärning blev för Danmarks del mycket stor. I Sverige blev det folkrörelserna, frikyrkorna och beslutet 1842 att införa en allmän folkskola som lade grunden för nödvändiga konstitutionella reformer. Den lutheranska statskyrkan, särskilt stark i Sverige, var givetvis ett instrument för statsledningen, men samtidigt en folkbildande organisation.

Den statliga organisation, som på många sätt är rätt unik i sin kontinuitet och relativa brist på korruption, kunde alltså från 1800-talets mitt balanseras av ett sakta framväxande folkvälde. Här spelade det kommunala självstyre, som inte bara var centralmaktens instrument, en viktig roll i alla länderna. Men båda länderna var fortfarande fattiga. Ett *tredje steg* blev den mot slutet av 1800-talet särskilt i Sverige accelererande industriella utvecklingen,

baserad på viktiga råvaror och flera viktiga uppfinningar. Enahanda gällde i det 1809 upprättade storfurstendömet Finland, medan Danmark i högre grad förblev en jordbruksnation, men allt rikare.

Med Napoleontidens förändringar skapades de nationalstater som existerar än idag. Norge, trots unionen med Sverige men med egen konstitution i ryggen, och Finland gick nu sina egna vägar. Norge utvecklades snabbare än övriga nordiska länder mot parlamentarism (1884). Finland upplevde en medveten nationsbyggande process under 1800-talets andra hälft som underlättade, efter Rysslands sammanbrott 1917, självständigheten. Islands utveckling blev genom avståndet till Köpenhamn och islänningarnas starka identitetskänsla hela tiden separat.

Men på 1930-talet knyts genom ett *fjärde steg* i moderniseringsprocessen de fem länderna samman igen, då genom samarbetet mellan socialdemokratin och bondepartierna krisen övervanns, arbetsmarknaden stabiliserades och välfärdsstaten påbörjades. Socialdemokratin, av Bo Stråht sedd som lutheranismens arvtagare, dominerade särskilt i Norge och Sverige och förvandlades från klass- till folkpartier, medan böndernas politiska vikt var större i Danmark, och vänstern i Finland länge led av vinterkriget. Och i 1930-talets skugga lever vi fortfarande. Den politiska modellen har visat sig både anmärkningsvärt varaktig och anpassbar. Men idag är den genom globaliseringsprocessen och kommunikationernas dramatiska utveckling utsatt för ett kraftigt förändringstryck.

Arnasons och Wittrocks volym betonar med rätta moderniseringen som *process*, men samtidigt inte predestinerad att utmynna i dagens nationalstater. Danmarks öde hängde t.ex. på en skör tråd 1659, liksom var fallet med Sverige 1809. Finlands inbördeskrig *kunde* ha fått en annan utgång och landet kanske ha fått uppleva en protofascistisk statskupp 1931, men det intressanta är, som Risto Alapuro framhäver, att detta inte skedde. Ex post kan kontinuiteten dock te sig starkare än den varit. Men de svenska och danska statsledningarnas omfattande utländska engagemang, oavsett om de styrts av expansionslusta eller för att hantera hoten utifrån, har lett till brytpunkter som med all sannolikhet varit en stark moderniseringsmekanism.

Johann Pall Arnason, Björn Wittrock och deras medförfattare har på olika sätt elegant belyst bakgrunden till moderniseringsprocessen. Den har genom seklerna hanterats med den sociala ingenjörskultur, som i olika grad utmärkt våra länder och som trots överdrifter stått oss väl. Här kan man nog tala om en nordisk "Sonderweg".

Mats Bergquist

Arnason, J.P. & Wittrock, B., (eds). *Nordic Paths to Modernity*. Berghahn Books, New York och Oxford, 2012.

TVÅ BÖCKER OM BONNIERS

Att föreställa sig ett Sverige utan Bonniers med dess bokförlag, dagspress, veckotidningar, tv-kanaler och andra verksamheter är närmast en omöjlighet. Bonniers tog sig an en August Strindberg, trots stundtals spända relationer. Senare gav man ut storheter som Erik Axel Karlfeldt, Selma Lagerlöf, Pär Lagerkvist, Verner von Heidenstam, Nelly Sachs, Eyvind Johnson, Harry Martinson och Tomas Tranströmer – samtliga Nobelpristagare. För att inte nämna nutida författare som Håkan Nesser, Björn Ranelid, Gunnar Wetterberg, Zlatan Ibrahimovic/David Lagercrantz, Leif G W Persson, m.fl.

Allt började med att den ursprunglige Albert Bonniers pappa, Gutkind Hirschel, öppnade sin boklåda i Köpenhamn 1804. När affärerna började gå sämre i Danmark sände han äldste sonen Adolf till Sverige och Göteborg för att söka lyckan där. Denne startade en bokhandel i rikets andra stad, fem år senare i Stockholm. Men det var den yngre brodern Albert som började utveckla den framgångsrika förlagsverksamhet som skulle växa till dagens medieimperium.

Familjen Bonnier och dess historia har skildrats i många versioner och volymer. Nu finns ytterligare två böcker i floran av Bonnierberättelser; *Björn af Kleens Lucke och Lull – arvet efter en Bonnier* och *Bernt Hermeles Firman. Bonnier – Sveriges mäktigaste mediesläkt*. Båda författarna har ett förflutet i Bonniersfären; af Kleen som kulturjournalist på *Expressen* och Hermele på bl.a. *Dagens Industri*, *Veckans Affärer* och *Dagens Nyheter*. Numera presenterar han sig som ”journalist, författare och taxichaufför”. Hermele debuterade med *Guldsot*, ett reportage om Johan af Donner som förskingrade pengar för Röda Korset. Björn af Kleen väckte uppmärksamhet med sin tidigare bok *Jorden de ärvde* som behandlade svensk adel och det sätt på vilket dess egendomar går i arv genom systemet med fideikommiss.

Även i sin Bonnierbok är *Björn af Kleen* i hög grad fokuserad på arvsfrågor, ägande och hur egendom fördelas i det stora familjeföretaget. Han har valt att göra det genom att utgå från en affär mellan Lukas ”Lucke” Bonnier och den radikala Margareta ”Lull” Toss. Lukas Bonnier var en i den brödraskara som förde familjen Bonniers förlagshus in i den moderna tiden och han efterlämnade sex barn. Dottern Anna Toss föddes utom äktenskapet som ett resultat av förhållandet med Lull, stridbar redaktör för *Kamratposten* under den tid då skoltidningen utvecklades till en vänstertidning med fördömande av kapitalismen och till och med kritik mot de egna ägarna; Bonniers.

Otrohetsaffärer är för övrigt något som tycks intressera författarna och af Kleen har tagit reda på att mellan 1941 och 1962 – Bonnierägda Åhlén & Åkerlunds guldår – ”sätter de tre ledande bolagsmännen fyra oplanerade barn till världen: Tor Bonnier får Bertil 1941 och Mikael 1945; Abbe får Joakim 1946 och Lucke får Anna 1962.”

Anna erkänns som dotter av Lukas Bonnier, men hon tilldelas inte ägarandelar som de övriga syskonen och menar sig inte heller ha fått ut sin laglott. Björn af Kleen förklarar: "Det finns en släktgemenskap som Lukas Bonnier aldrig innesluter Anna Toss i. Familjeföretagets". Under en period av trettiosju år, mellan 1947 och 1984, överför Lukas Bonnier samtliga sina ägarandelar i Bonnierkoncernen på sina inomäktenskapliga barn och barnbarn. "De får alla lika mycket. Anna Toss inget."

Detta trots att Anna, enligt vad Lucke själv uppger i brev, är det barn i syskonskaran som han har mest kontakt med, vid sidan av Jonas Bonnier, när detta skrivs avgående koncernchef i Bonniers. Anna tar frågan till domstol där Bonniers familjeföreträdare vinner via sina advokater. Inget av syskonen är närvarande. Saken överklagas till högsta instans.

Björn af Kleens bok redogör både för det rättsliga spelet och hur ägande och maktutövning fungerar i Bonniersfären. För den ointresserade läsaren kan alla turer kring andelar, försäljningar och ägarbild bli en smula tröttande. Å andra sidan bjuder författaren på interiörer från Bonniers innersta rum. Han har intervjuat ett stort antal personer och grävt i brev, dagböcker och annat källmaterial.

Intressanta är interiörerna från Åhlén & Åkerlund och den livliga diskussion som en bit in på 1900-talet fördes i Sverige om veckopress, serietidningar och populärkultur. Författaren Artur Lundkvist likställde i tidningen *Vi* veckopressindustrin med legalisering av tyngre droger. Stig Ahlgren var orolig för särskilt utsatta läsare: "kvinnliga kontorsanställda, springflickor, inåtvända småskollärarinnor, skolgossar utan gadd och humör, sybehörs- och cigarrfröknar..."

Författaren låter ana att det var spännande och hektiska år då folkhemmet växte sig starkt och ekonomisk tillväxt parat med mer fritid gav utrymme för en ökad konsumtion av både lättare och tyngre litteratur. Den mer liberala och frigjorda synen på relationer och sexualitet som också vann insteg i samhället var uppenbarligen något som även bejakades och praktiserades på de Bonnierägda förlagen och tidningsredaktionerna, menar af Kleen. Decennier senare skulle memoarlitteraturen inifrån Åhlén & Åkerlund beskrivas i musiga ordalag. Gustaf von Platen skrev om "en vuxenskola för parningslekar", medan redaktör Bertil Torekull orerade om "en häftig ormgorp krälade av sina lustar och laster".

Bernt Hermeles bok är en mer heltäckande historia. Båda innehåller släktträd, men endast Hermeles har ett personregister. Den sistnämnda bygger också mer på ekonomijournalistens perspektiv och beskriver Bonnierkoncernens ekonomi och svårigheter i ett nytt medielandskap.

Ett kapitel har titeln "Det judiska spöket" och beskriver familjens tyskjudiska bakgrund, men också strävandena att assimilera sig och till fullo smäl-

ta in i det svenska samhället. Här beskrivs också hur den judiska minoriteten behandlats i Sverige genom tiderna, samt den antisemitism som Bonniers råkat ut för och än i dag måste utstå, trots att flertalet av dem inte bekänner sig till judisk tro och att flera är kristna. Åke Bonnier är präst i Svenska kyrkan och biskop i Skara, landets äldsta stift. Han tog jobbet trots varningar från sin 90-åriga mor Elisabeth som förklarade att "de gillar inte judar där".

I kapitlet "Makten" skildrar Hermele även hur Bonniers kommit på kant med framträdande chefredaktörer som varit verksamma på deras tidningar. Samtidigt som de varit generösa med att lämna plats för kritik på de egna tidningarnas debatt- och kultursidor. När Jonas Bonnier 2008 blev vd för Firman kritiserades utnämningen på *DN* debatt av journalistprofessorn Stig Hadenius. Rubriken på artikeln var "Fel med släktklenod som ny vd för Bonnier". Fler liknande exempel finns i boken.

"Det finns otvetydigt en lång tradition av att Bonniers och dess anställda redaktörer respekterar det fria ordet, något som familjen med rätta ska vara stolta över" sammanfattar Hermele.

Icke desto mindre har Bonniers hamnat på kant med flera skrivande storheter. Herbert Tingsten, *DN*:s chefredaktör 1946-59, hade en tät kontakt med ägarna och umgicks privat med Tor Bonnier. Ändå kom det till en brytning. Olof Lagercrantz efterträdde honom och ledde tidningen under en tid då denna kritiserade USA:s Vietnamkrig och chefredaktören okritiskt hyllade Maos kulturrevolution.

När det gäller Arne Ruth så var kärnan i konflikten med ägarna ett nytt anställningskontrakt som krävde tystnadsplikt, "vilket i praktiken omöjliggjorde att redaktören stod oberoende mot ägarna", enligt Hermele.

Olle Wästberg, som efterträdde Erik Månsson på *Expressen* sedan denne fått sparken efter den provocerande löpsedeln "Kör ut dem!", fick själv gå efter en ägarkritisk ledare i *Expressen*.

Spännande läsning är också hur bokförlaget Bonniers skribenter då och då råkar i luven på varandra. Något som ofta hanteras på så sätt att det i slutänden gagnar både tidnings- och bokförsäljningen. Ett exempel är Ranelidfejden, ett annat den animerade ordväxlingen mellan Ulf Lundell och Karolina Ramqvist. I en recension av Lundells bok *Notbok: Ulf Lundell. Best of* (utgiven på Bonnierägda Wahlström & Widstrand) skrev Ramqvist att boken var en "coffee-table mässig livsstilskatalog att masturbera över". Lundell gav svar på tal: "Lilla gumman! Hur är det fatt? Har du alldeles kissat på dig den här gången?/.../"

Hermele ägnar även en utrymme åt konflikten mellan Anna Toss och familjen Bonnier. I slutet av maj 2013 kom hovrättens dom som meddelade att Lukas gävor av aktier i Firman till Jonas och övriga inomäktenskapliga barn inte ska ses som ett förtida arv. Han vidgar dock perspektivet och pekar

på att en hel släktgren av Bonniers är ”utsuddade” när det gäller att få del av rikedomarna. ”Vi är osynliggjorda och Bonniers fortsätter att förneka oss”, säger Maria Bergom Larsson, dotter till Mats Bergom Larsson och barnbarn till Elin Bonnier och Yngve Larsson.

En annan Bonnierättling ”på den fattiga kvinnostriden” vid namn Hélène Andræ förklarar i ett mejl till författaren att när Karl Otto Bonnier dog 1941 fick hans bägge döttrar Greta och Elin ingen som helst del i företaget. ”Vi ättlingar till de stackars särbehandlade flickorna är fortfarande upprörda över denna orättvisa”, skriver hon. Fler nu levande släktingar och efterkommande känner sig förbisedda.

Från bibelns berättelser, via antikens dramer och Shakespears blodiga intriger fram till våra dagar brukar vissa ingredienser förknippas med en bra berättelse. Makt, pengar, familjehemligheter och skarpa konflikter. Allt detta hittar man i de båda böckerna om Bonniers – och litet till. I vissa stycken kan jag tycka att anrättningarna är alltför kryddade med pikanta detaljer. Alla har rätt till ett privatliv, även ägare av mediekoncerner. Å andra sidan; Bonniers är en familj som starkt präglat Sverige och svensk kultur och som ännu dominerar scenen så till den grad att allmänintresset knappast kan överskattas.

Bo Högländer

Hermle, Bernt. *Firman. Bonnier – Sveriges mäktigaste mediesläkt*. Leopard förlag, Stockholm 2013.

af Kleen, Björn. *Lucke och Lull – arvet efter en Bonnier*. Weyler förlag, Stockholm 2013.

FARTFYLLD FINLÄNSK HISTORIA

Det är minsann fart och flykt när *Herman Lindqvist* skriver historieböcker. Värjor slipas, bajonetter blixtrar, kanoner dundrar, blodet sprutar och huvuden rullar. Han besitter en otrolig förmåga att popularisera historieskrivningen. På gott och ont, anser kritikerna.

Nu har han skrivit om hur det var när Finland under sjuhundra sekler underlydde Sverige. Det vill säga från 1100-talet fram till 1809. Det är en lång tid som i hög grad lagt grunden för det Finland vi känner idag. Han berättar om de svenska korstågen till Finland – både de som aldrig ägt rum och de som gjorde det. Läsaren informeras om hur Finland fick sin svenska befolkning och författaren är mån om att framhålla att de finländska landskapen ingalunda var några erövrade kolonier utan lika naturliga delar av Sverige som andra perifera landskap som till exempel Småland och Hälsingland. I den medeltida valutan fanns något som hette örtuga. En halv örtuga kallades fyrk som är ett begrepp som lever kvar i finlandssvensk slang. Också i finsk slang kunde Lindqvist ha tillagt. En finskspråkig helsingforsare kan till exempel fråga ”Onks sulla

fyrkkaa?" som är slang och betyder "Har du pengar?" Och då vet de berörda personerna med största sannolikhet inte vad örtuga är för något. Finlänarna, det gäller både svensk- och finskspråkiga, övertog däremot aldrig det svenska ordet mil i talspråk, peninkulma på finska, utan talar fortfarande om kilometer.

I kapitlet som berör Frihetstiden under 1700-talet kan man med boken konstatera hur många finlänare som då kom att få ledande positioner i Sverige börjande från general Arvid Bernhard Horn över ärkebiskop Karl Fredrik Mennander till nationalekonomen Anders Chydenius. Den sistnämnde verkade också aktivt för religions- och tryckfrihet. Fortfarande idag tvåhundra år senare är det många finlänare, inte minst finlandssvenskar, eller finlands-ättlingar som blivit innehavare av tunga poster i Sverige allt från politik och kultur till ekonomi och journalistik.

Ett problem i 1700-talets Sverige var riksdagsmännens brist på pengar. Det blev mycket dyrt att bo i Stockholm under den tid riksdagen sammanträdde och någon riksdagsmannalön fanns inte. Därför tog de tacksamt emot alla pengar som fanns att få. Till slut uppstod ett osunt system med mutor som många, bland dem utländska ambassader, utnyttjade för att driva sina egna intressen i svensk politik. Problemet känns igen ännu idag då man i Finland ofta tvingas ta upp frågan om valfinansiering och skumma källor.

Frihetstiden var också nyttans och förnufts tidevarv. Nu föreslogs för första gången att all akademisk undervisning skulle leda fram till samhällsnyttiga yrken. Professurer i teologi och latin kunde bra dras in. Professuren i Uppsala förvandlades till en professur i fysik. Nu gällde fysik, matematik, mekanik och ekonomisk lönsamhet. I det perspektivet var poesi ett mindre nyttigt och profitabelt ämne. Också den tematiken är märkligt bekant då man för närvarande inom de finländska högskolorna diskuterar nedskärningar och hur vinstbringande humanistiska ämnen är. Ett aktuellt exempel är Åbo Akademi.

Det finns yrkeshistoriker som kritiserar Herman Lindqvists svepande för att inte säga klatschiga formuleringar. Anmärkningar på den punkten kan säkert i vissa fall vara befogade. Men å andra sidan har en arbetsgrupp i Finland på allvar föreslagit att skoleleverna ska kunna gå ut gymnasiet utan att ha läst samhällskunskap, biologi, geografi eller historia. Det är klart att många elever i den åldern upplever ett ämne som historia som tråkigt. Herman Lindqvist har dock visat att historieböcker ingalunda behöver vara knastertorra för att inte säga direkt motbjudande. Så fartfyllt som han skriver borde till och med tevetittande och dataspelande tonåringar kunna hänga med. Dessutom påminner hans bok om hur gamla problemställningar tenderar att komma igen. Då skadar det inte med lite allmänbildning och goda kunskaper i historia.

Någon hade kanske väntat sig att Lindqvists bok skulle handla om Finland under svenska tiden. Nu blev det mera Sveriges historia med inslag från Finland och finlänarnas insatser för det svenska riket. Det var kanske

meningen. Ett betydelsefullt verk som inte finns med i Lindqvists källförteckning men som har mycket att berätta om livet i Finland under svenska tiden och även senare är Suomen Kansan Historia (Finlands Folks Historia) som i fyra delar utkom på 1960-talet. Författare var Einar W. Juva och Mikko Juva (far och son). I del 4 beskrivs hur både de kyrkliga ledarna och landshövdingarna år 1809 när den ryska erövringen av Finland var ett faktum fann det bäst att böja sig för de nya härskarna. Det konstaterar också Lindqvist. Men myntet hade en annan sida. Lindqvist skriver "Även om de höga officerarna och ämbetsmännen gav upp alltför lätt så fanns det i alla fall motstånd hos de finska bönderna". Faktum var att det var den finska allmogen som gjorde det hårdaste motståndet mot ryssarna. Med vissa undantag har den aspekten blivit rätt lite berörd av finländska historiker. Men Herman Lindqvist gjorde det, vilket är en av bokens stora förtjänster.

Henrik Helenius

Herman Lindqvist. *När Finland var Sverige – Historien om de 700 åren innan riket sprängdes*. Albert Bonniers förlag, Stockholm, 2013.

Bokssä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Bergquist, Mats, docent och fd ambassadör, Stockholm

Dagsdóttir, Úlfhildur, litteraturkritiker, Reykjavik

Hedvall, Barbro, redaktör, Torekov

Helenius, Henrik, redaktör, Helsingfors

Högländer, Bo, redaktör, Oxelösund

Pedersen, Arild, professor, Oslo

Skei, Hans H., NT:s norske redaktör, Oslo

Skogberg, Lena, journalist vid Hufvudstadsbladet, Helsingfors

Sydhoff, Beate, konsthistoriker, Stockholm

Wiklund, Lena; NT:s redaktionssekreterare, Stockholm

SAMMANFATTNING

NT 2/2014 har 1814-jubileet som huvudtema och forskningen i Norden som andratema. Professor Øystein Rian inleder med en artikel om etableringen av ett norskt konstitutionellt system. Professor Tone Selboe skriver om kvinnosaksföreträdaren och författaren Camilla Collett. Professor John Peter Collett pekar på den betydelse som det hade för den fortsatta politiska utvecklingen att Norge fick ett eget universitet 1813. Rasmus Glenthøj, dansk historiker, uppehåller sig bl.a. vid tillkomsten av den norska flaggan och vid turerna kring vilken dag som skulle bli Norges nationaldag. Anette Storli Andersen pekar på att flera av grundlagsfäderna på Eidsvoll var med i olika norska teatersällskap vid tiden för grundlagsskrivandet. Gunnel Gustafsson, NordForsks chef, skriver om forskningssamarbetet i Norden. Professor em Gunnar Öquist jämför forskningssystemen i Danmark, Finland, Norge och Sverige. Lisbeth Bonde har NT-intervjuat den danska konstfotografen Astrid Kruse Jensen.

För egen räkning är skriven av Ilkka-Christian Björklund och gäller relationerna mellan Finland och Ryssland/Sovjetunionen. Anders Ljunggrens *nordiska krönika* tar upp utfallet av EU-valet i Danmark, Finland och Sverige.

I *bokessän* presenterar NT:s norske redaktör Hans H. Skei nyutkommen litteratur med anknytning till det norska grundlagsjubileet.

Kring böcker och människor inleds av Lena Skogberg på *Hufvudstadsbladet*. Hon tar upp journalisten Heikki Saaris bok om den socialdemokratiska talmannen Eero Heinäluoma. Barbro Hedvall, fd ledarskribent, debuterar i NT med en recension av förra centerledaren Maud Olofssons memoarer "Jag är den jag är". Konsthistorikern Beate Sydhoff anmäler Marie Tornehaves bok om formgivaren Sigvard Bernadotte. NT:s redaktionssekreterare Lena Wiklund recenserar 80-årige svenske skådespelaren Sven Wollters memoarbok "Pojke med pilbåge". Úlfhildur Dagsdóttir tar i sin dubbelrecension upp en intervjubok respektive dagbok som fd isländska statsråden Steingrímur J. Sigfússon och Össur Skarpheðinsson publicerat. Professor Arild Pedersen anmäler Thomas Hylland Erikssens presentation av den världsberömda norske socialantropologen Fredrik Barth. Fd ambassadören Mats Bergquist har fördjupat sig i en antologi om de nordiska ländernas steg mot modernitet. Redaktör Bo Högländer har läst Björn af Kleens och Bernt Hermeles skildringar inifrån av mediethuset Bonnier. Avdelningen avslutas med redaktör Henrik Helenius' anmälan av Herman Lindqvists bok om Finlands och Sveriges gemensamma historia.

C W-d

TIIVISTELMÄ

NT:n 2/2014 pääteema on vuoden 1814 juhla ja toinen teema Pohjoismaissa tehtävä tutkimus. Ensimmäisenä on professori Øystein Rianin artikkeli Norjan perustuslaillisen järjestelmän muodostamisesta. Professori Tone Selboe kirjoittaa Camilla Collettista, joka oli naisasianainen ja kirjailija. Professori John Peter Collett muistuttaa, mikä merkitys oman yliopiston perustamisella Norjaan 1813 oli poliittiselle kehitykselle. Tanskalainen historioitsija Rasmus Glenthøj keskittyy mm. Norjan lipun syntyyn ja siihen, mistä päivästä tuli Norjan kansallispäivä. Anette Storli Andersen huomauttaa, että monet Eidsvollissa olleista perustuslainlaatijoista kuuluivat tuolloin Norjan eri teatteriseurueisiin. Nordforskin johtaja Gunnel Gustafsson kirjoittaa Pohjoismaiden tutkimusyhteistyöstä. Emeritusprofessori Gunnar Öquist vertaa Tanskan, Suomen, Norjan ja Ruotsin tutkimusjärjestelmiä. Lisbeth Bonde on haastatellut tanskalaista taidevalokuvaajaa Astrid Kruse Jensenia.

För egen räkning -palstan on kirjoittanut Ilkka-Christian Björklund ja se koskee Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton suhteita. Anders Ljunggrenin *Nordisk krönika* ottaa esille Tanskan, Suomen ja Ruotsin EU-vaalit.

Bokessän-palstalla NT:n norjalainen toimittaja Hans H. Skei esittelee Norjan perustuslakijuhlan yhteydessä ilmestynyttä kirjallisuutta.

Kring böcker och människor -palstan aloittaa *Hufvudstadsbladetin* apulaispäätoimittaja Lena Skogberg. Hän ottaa esille toimittaja Heikki Saaren kirjan eduskunnan sosiaalidemokraattisesta puhemiehestä Eero Heinäluomasta. Entinen pääkirjoituskirjoittaja Barbro Hedvall debytoi NT:ssä arvostelemalla Keskustan entisen puheenjohtajan Maud Olofssonin muistelmat *Jag är den jag är*. Taidehistorioitsija Beate Sydhoff ilmoittaa Marie Tornehaven kirjan muotoilija Sigvard Bernadottesta. NT:n toimitussihteeri Lena Wiklund arvostelee 80 täyttäneen ruotsalaisen näyttelijän Sven Wollterin muistelmat *Pojke med pilbåge*. Úlfhildur Dagsdóttir ottaa esille sekä haastattelukirjan että päiväkirjan, jotka Islannin entiset ministerit Steingrímur J. Sigfússon ja Össur Skarpheðinsson ovat julkaisseet. Professori Arild Pedersen ilmoittaa Thomas Hylland Erikssenin laatiman maailmankuulun norjalaisen sosiaaliantropologin Fredrik Barthin esittelyn. Entinen suurlähettiläs Mats Bergquist on syventynyt antologiaan, joka käsittelee Pohjoismaiden askelia kohti moderniteettia.

Toimittaja Bo Högländer on lukenut Björn af Kleenin ja Bernt Hermelen kuvaukset Bonnierin mediatalosta. Viimeisenä osastossa on toimittaja Henrik Heleniuksen ilmoitus Herman Lindqvistin Suomen ja Ruotsin yhteistä historiaa käsittelevästä kirjasta.

C W-d

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2014 sin hundratrettiosjunde årgång, den nittionde i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden påbörjades 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Enligt Letterstedtska förenings grundstadgar sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer. *Prenumerationspriset inom Norden för 2014 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr.*

Prenumeration för 2014 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Hantverkargatan 29, Box 22 087, SE -104 22 Stockholm. Tel 08-506 113 00. Äldre årgångar kan rekvideras från redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 22333, SE-104 22 Stockholm. Telefontid fredagar 10–12.

Redaktionssekreterare: Fil.kand. Lena Wiklund.

Besöksadress: c/o Föreningen Norden, Hantverkargatan 29, Stockholm.

Telefon 08-654 75 70, telefax 08-654 75 72.

E-post: info@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Slåttervägen 10, SE-646 34 Gnesta

Tel 0158-137 89 (bostaden).

E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavnsgade 26, 3. tv., DK-2100 København Ø.

Tel 20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla.

Tel 09-505 29 74. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-102 Reykjavík.

Tel 899 89 42. E-post: snjolaug.olafsdottir@for.stjr.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo.

Tel 22-85 41 45. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no